

✓

ПЛУР

8-9

1929

Ціна 75 коп.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ
ТОВАРИСТВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА

ПЛУГ

МІСЯЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХОДОЖНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ
СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

ЗА РЕДАКЦІЄЮ: А. Голова, А. Панава, С. Пилипенка,
Ю. Савченка і Т. Степового
РІК ВИДАННЯ П'ЯТИЙ

ПЛУГ містить оповідання, романи, повісті, поезії, гуморески кращих майстрів художнього слова.

ПЛУГ подає нарис, подорожі письменників, що висвітлюють соціалістичну реконструкцію села й міста, соціалістичне змагання.

ПЛУГ допомагає письменникам-початківцям, друкуючи на своїх шпальтах їхні твори, містячи поради, листування тощо.

ПЛУГ висвітлює питання марксистської теорії та методології літературознавства, історії літератури та літературної критики.

ПЛУГ подає рецензії на новинки з красивого письменства, інформує читача про нові видання з белетристики.

ПЛУГ подає широкую інформацію про містечке життя УСРР, Союзу й закордону: хроніку літорганізацій, пролетлітератури Заходу, працю видавництв, літературні конкурси тощо.

В ЖУРНАЛІ БАГАТО ІЛЮСТРАЦІЙ ТА ФОТО
Виходить книжками в 80 сторінок

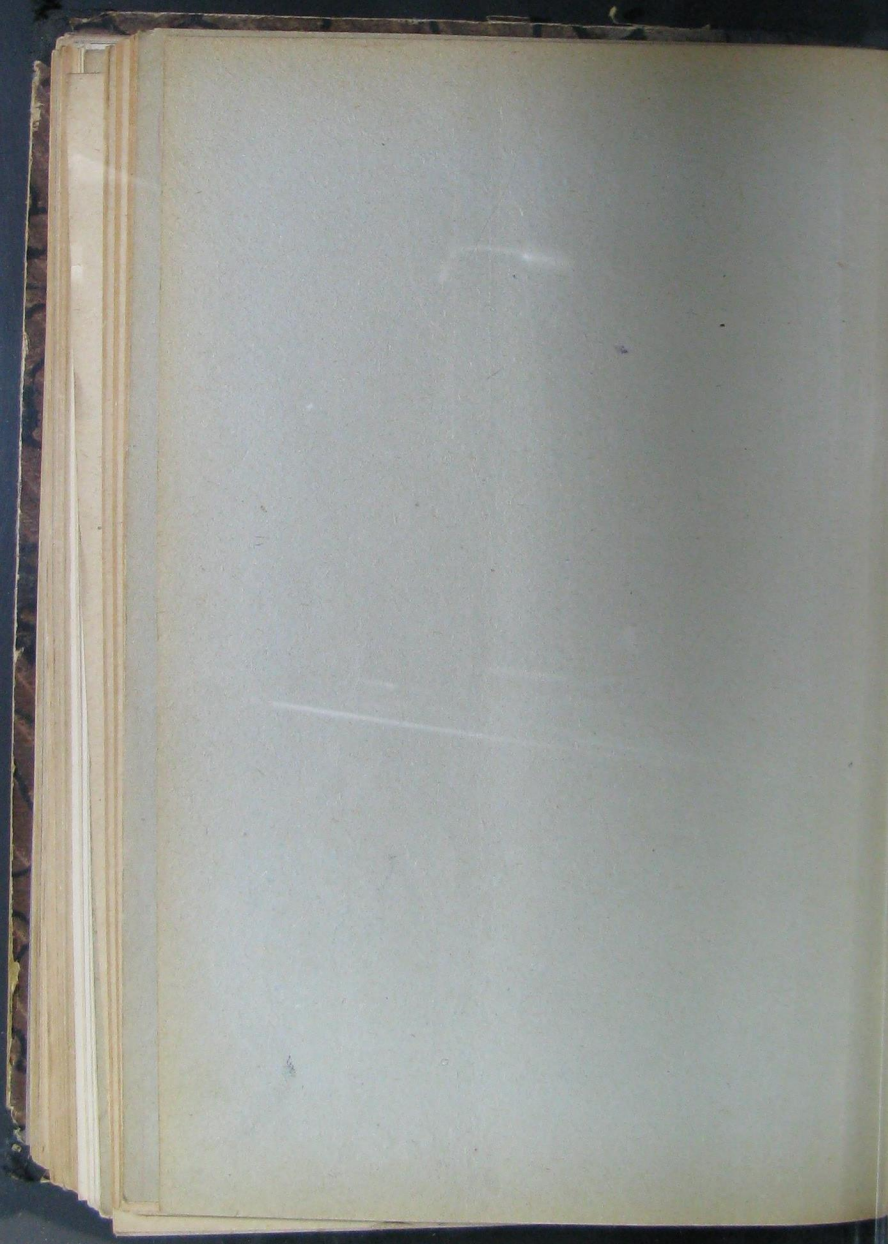
ПЕРЕДПЛАТА:

1-й АБОМЕНТ: „ПЛУГ“ на рік—4 крб. 50 коп.,
на 6 міс.—2 крб. 50 коп., на 3 міс.—
1 крб. 35 коп., на 1 міс.—45 коп.

2-й АБОМЕНТ: „ПЛУГ“ з додатком 12 випусків
із серії „Весела книжка“ В-ва „Плужанин“
(річні передплатники) на 1 рік—5 крб. 50 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ НАДСИЛАТИ:

ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, № 31
ВИДАВНИЦТВУ „ПЛУЖАНИН“
КРІМ ТОГО, ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:
ГОЛОВНА КОНТОРА ПЕРІОДВИДАНЬ ДВУ,
краніци та уповноважені Періодсектору на
місцях, поштово-телеграфні к-ри та листоноші

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА, Ю. САВЧЕНКА
і Т. СТЕПОВОГО

РІК П'ЯТИЙ

1929

СЕРПЕНЬ — ВЕРЕСЕНЬ

№ 8—9

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

Бібліографічний опис цього
видаючого єдиного в Литовській
Укр. Друку, "Литовському ре-
сервуару" та інших повноцінних
Української Книжкової Палати

ВУЛЬКАН

(З Батракових байок)

Серед стрімчастих сірих скель
Стремів старий вулкан,
Колись грозою всіх осель
Був лютий стариган.

Огненну пашу роззявляв
І попід сипав вниз,
Палив річками грізних ляв
І смерть гуляла скрізь.

Та ось заснув старий вулкан
І блиск погас заграв.
Внизу прослався жовтий лан
І колосом заграв.

Прийшов нахаба - чоловік,
На шпиль садовить дім,
Дітей навколо чути крик
І в'ється сивий дим.

Де прірва кратера гула,
Кипів палючий жар,
Там півень з курами гуля,
Сміття товстючий шар.

Виводить роха поросят,
В калюжі риє мул,
І через кратер навкося
Стриба мишастий мул.

В садах воруються раби
Під панським батогом,
Стинають власникам плоди,
Несуть, везуть кругом.

В горі копають шахтарі
Панам своїм руду,
Кують кайдани злидарі,
Ллють кров свою руду.

Щоб там на шпилі чоловік,
Володар цій землі,
Неробою прожити міг,
А інші — не могли...

Та ворон чорний, ніби гарт,
Старий, премудрий птах,
Віщує-кряче: „Кепський жарт!
Поганий в глузах смак!

Отак заснув колись нарід,
Свою приглушив лють,
Радів був з того панський рід,
Кульбачив мирний люд.

Та бачив я — спалахнув гнів
І стрімголів буржуй,
Щасних не стріне більше днів —
З вульканом не жартуй!“

— „Лихе мені не ворожи,—
Регоче чоловік,—
Я звик ходити на ножі —
І хватить на мій вік!

Болоче смика мій батіг,
Слух'яні ще раби,
Прожити щасно буду міг,
Нічого не робить.

А після мене — хоч потоп,
Аби мені пожить,—
Гуляймо, мчімо на гальоп —
До... певної межі!“

І чорний ворон в лісі зник,
Віщуючи біду,
А необачний чоловік
З вульканом грає гру.

Якось сусідів скликав він,
Гуляли, пили вкрай,
П'янких було там сила він,
Справляли пишний май.

І ватра в кратері пала,
Плигали проз огонь,
Гукали: „Власнику хвала!“
І славили його.

Та опівночі вдарив грім,
Земля дріжить, двигить,
За вдаром вдар і два і три —
Вулкан уже не спить.

Прокинувся велетень старий
І смертю дише знов,
Отруйний дим округ гори,
Мов жалібний покров.

І раптом огневий язик
Вихриться вище хмар,
Востанне бачить чоловік
Танок страшних примар.

На скелю скеля, мов жива,
Провалля там, де дім,
Огненна лява убива
Людей, рослин, тварин.

І долі смерть, і смерть згори;
Каміння градом вниз,
Вулкан розлютився старий,
Пірвав кайдани скрізь.

Уламки їх по головах
Нахаб нещадно б'ють —
Настала бо доба нова,
Вулкан уже без пут...

Здалека ворон на дубу
Свій чорний чистить дзьоб,
Міркує: „В цю нову добу
Не буде вже нероб!“

Переказав С. Пилипенко

ШАХТИНЦІ ПЕРШОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Уривки з роману „Сполохи“¹⁾

С. Божко

ЗАВДАННЯ ЗІЛЬБЕРОВСЬКОМУ

Росія тріщала з усіх кінців. Авантюра Безобразова та купки придвірної знаті—захопити багаті концесії у Кореї, не вдалася. Замість того, ось уже півтора роки велика держава терпить поразку за поразкою од невеликої Японії. З перших же днів, починаючи від сутички на Ялі, через Ва-фан-гоу, Ша-хэ та інші невдачі для росіяні бойовиська,—поразки дійшли аж до здачі Порт-Аргура. Кінець 1904 року зі здачею японцям великої фортеці з 48.000 чоловіка полонених,—а перед тим розгром двох ескадр,—підірвали престиж Росії на міжнародному ринкові. Дарма Куропаткін починав невдалий наступ з поразкою для себе коло Сандепу. Не вдалась двохтижнева бійка коло Мукдену, побили руських і в Корейській затоці. Уряд вгамувався, згубивши найкращі панцерники в перших морських бойовищах, він в останню бійку втратив, так звану, Балтійську ескадру в чотириста мільйонів вартістю. За два дні японці затопили і знищили тринадцять пароплавів, чотири взяли в полон, і лише один „Алмаз“ врятувався та втік до Владивостоку. Всі сусіди Росії бачили її неминучу поразку. Та уряд війну продовжував. Він намагався відтягти увагу своїх підлеглих од зовнішніх неполадків.

Але в самій Росії війна давала ще більший розгардіяш. Широка кола буржуазії, невдоволені з марнотратства, з руйнації господарства, починали хвилюватися й творити опозицію. Дев'яте січня розворушило пролетарят. Розстріл царем робітництва він зустрів широкою хвилею страйків. За робітництвом неминуче мусило виступити й селянство. Буржуазія боялася втратити разом з дурним царем свої привілеї й почала змовлятися на своїх нарадах та з'їздах. З'їжджаються закордоном у безрезні бойовики буржуазно-ліберального руху „Союз Освобожденія“. З'їжджаються у травні поміщики-земці.

Ці з'їзди—всеросійські, а приватних нарад у провінціальних містах, на банкетах та обідах, за зеленими столами,—і не перерахувати.

Переляканий уряд, бюрократія Петербургу, перелякана широким робітничим рухом, здригнулись і почали творити комісії. Газети сповнилися різними „дійствами и распоряженіями Правительства“. Поміщицько-чиновницький державний апарат, його двірцева верхівка, ладні були коштом капіталістів заткнути рота робітництву.

17-го січня Комітет Міністрів затвердив положення про державне страхування робітників та службовців на фабриках, заводах та промислах. 29-го січня у Петербурзі утворено комісію Шиндловського

¹⁾ Роман „Сполохи“, що початок його друкувався 1928 року в „Плузі“, нині закінчений автором і зданий до ДВУ. Подаємо кілька нових уривків з цього цікавого роману.

„Для безотлагательного выяснения причин недовольства рабочих в г. С. Петербурге и его пригородах и изыскания мер для устранения таковых в будущем“.

15-го березня... „Открылись занятия Высочайше утвержденной комиссии для обсуждения мер по упорядочению быта и положения рабочих в промышленных предприятиях Империи“.

Галас, що вчинився навколо всіх тих комісій у пресі, занепокоїв промислову буржуазію і вона силнула пояснювальними записками в Канцелярії Міністерств.

Буржуазія підхопила „Высочайший рескрипт 18-го, февраля“, за яким, під головуванням міністра внутрішніх справ Булігіна, засновано ще одну комісію - нараду „Для составления законопроекта об участии населения в выработке и обсуждении законодательных предположений“. Провідна верхівка великого капіталу, побачивши, як царський Уряд намагається їхнім коштом підкупити робітничу класу, цілим гуртом в складі Московського фабриканта Сави Морозова, Петербурзького заводчика і нафтопромисловця Нобеля і верховода гірпромисловців Південної Росії Авдакова подала петицію. В ній, охолоджуючи гарячі голови бюрократичних „реформаторів“, ці промислові акули нагадували цареві і про себе. Вони, що тримали в своїх руках багатства Росії, заявили:

„Правильность и успешность осуществления задачи, поставленной рескриптом Государа Императора зависит от того, насколько будут представлены в этом совещании главнейшие группы населения.“

Промышленность, даже при современном ее развитии, занимает весьма важное место в народно-хозяйственной жизни нашего отечества и оказывает большое влияние не только на финансовыя силы и кредитоспособность государства, но и на склад общественных отношений в стране.

Достаточно указать на значение нашей промышленности, как источника доходов государства и заработков населения и на участие в ней миллионов рабочих, с присущими им своеобразными нуждами и потребностями.

Ввиду вышеизложенного, а также вследствие того, что представители Земств и городов не могут быть компетентны в выражении нужд промышленности различных районов Российской Империи, собравшиеся в Москве обращаются к Вашему Высокопревосходительству с покорнейшей просьбой призвать к участию в совещании представителей промышленности в таком числе, которое соответствовало бы ее важному значению в жизни России.

Такое участие окажет умиротворяющее влияние внутри страны и укрепит наше положение на международном денежном рынке“.

Діберс припинив читати дальше цю петицію.

— А ловко сказано,—обернувся він до Еміля. „Окажет умиротворяющее влияние внутри страны и укрепит наше положение на международном денежном рынке“... — Здорово, здорово, як кажуть руські: „не в бровь, а в глаз“. Знають по чому вдарити свій Уряд... Знають, що кишені в його зараз пусті...

— Та воно й наші не дуже повні,—знову вагонів немає. Куди дівати вугілля. Чортмає ні вагонів, ні паровозів...

— А може ж наші земляки нам допоможуть... Читав у „Форвертсі“ лист Жуля Гуен?

— Ні,— а що там?

— Там один дурень оскандалився. Піймали його листа, з якого довідалися, що цей директор великої фабрики в Батіньолі за хабар одержав замовлення на паровози з Росії. Там того й замовлення на три мільйони франків. Так він дякував у листі і сповіщав тому чиновникові, що тринадцять тисяч хабаря йому вже надіслано... От йолоп,— турбувався далі Діберс,— сказати би недосвідчений, так уже ж набили руку обкручувати дурну Росію. Ще ж в лютому місяці міністр фінансів замовив французьким заводам дві тисячі вагонів вартістю на 12% вище нормальної.

— То ще нічого,— промовив Еміль.— Я пізніше читав, що вимагали 38% надвишки і коли б не німці, що взялися зробити з надвишкою 28% і розбили це замовлення...

— Ой, оті чортові німці,— сердито перебив його Діберс.— До речі, що тобі сказала твоя Віра Павловна, дозволить чи не дозволить прокласти через її землю залізницю до копальні Шаботинського?

Еміль на слові „твоя“ здригнувся, а далі, поправившись, відповів:

— Ні, не дозволяє.

— Я так і гадав. Добре, що я вчора надіслав листа Зільберовському. Помацаємо там ґрунт, може доведеться...

— Ага, ось і він.— І Діберс підвівся назустріч Зільберовському.— Дуже радий вас бачити, дуже радий,— стискуючи руку говорив Діберс.— Сідайте, прошу... Pozнайомтеся, панове...

Еміль, після двох-трьох фраз, залишив Діберса з Зільберовським.

— Значить щось є,— подумав Зільберовський, коли Еміль вийшов, і приготувався слухати Діберса.

А Діберс за-для вічливости поспитав про стан здоров'я родини, хазяйські справи. Зільберовський відповідав, чекаючи на даліше.

Та ось Діберс замовк. Люб'язне обличчя старого лиса затьмарилось. Опустивши очі на папір, Діберс повів рудими бровами і ніби проковтнувши щось, підніс очі на стелю.

— Т-а-к,— ніби підсумовуючи щось, протяг Діберс.— З нашого повідомлення вам, пане, відомо, що копальні Наймана переходять до нашого Акційного Товариства.

— Так, я це знаю...

— А чи відомо вам, що постачання робітництва на наших копальнях бере на себе наша контора?— запитав Діберс і пильно подивився на Зільберовського.

Коли б у Якова Борисовича спитали, чи відомо йому, що він Зільберовський, а не Райх, Мандельштам чи хтось інший,— він був би менше вражений, як оцією звісткою. Та натура Зільберовського не така, щоб губитися в ситуації. У нього швидко, одне за одним, як електричні іскри, заплигали запитання і відповіді.

„Прогонить з копальні?“ „Ні, не прогонить“,— твердо вирішив Зільберовський, бо нашо б йому, Діберсові, вугляному магнатові, вступати в переговори з Зільберовським? Значить справа не так важка; значить Діберс одразу не прогонить; значить можна поторгуватись...

— Цього мені не відомо,— спокійно відповідає Зільберовський.

— Але на копальні Наймана постачання налагоджено вже вами, і тому наше Товариство, зберігаючи добросусідські стосунки, немає на меті чинити комусь неприємності, але...

„Щож це за „але“?— швидко запитує про себе Зільберовський.—

„Та й звідки така доброзичливість у цих грабіжників?“

— Але,— продовжував Діберс,— ми б бажали мати з вашого боку маленьку компенсацію.

— З дорогою душею,— підхопив Зільберовський,— я згоден на все. Ви думаєте, що торгівля на копальні Наймана мені дешево дістається. Я дуже радий, що ваша контора вступить зі мною в певні юридичні стосунки. Я з великою охотою складу з вами які завгодно умови...

— Стривайте, стривайте...— і Діберс повернувши рукою, тарабаничи пальцями по столі,— я вам зовсім не про це хотів сказати. Нашій конторі непотрібно з вами ніяких умов. Вона могла б спокійно собі відчинити крамниці, навіть не питаючи вашої згоди. Мені од вас треба якраз не писаної обіцянки.

— Я з великою охотою,— чим можу прислужитися.

— Я боюся лише, що наші пляни можуть пошкодити другій галузі вашої господарчої діяльності. Ви, здається, берете участь в тій кампанії, що перевозить вугілля Наймана до Геренашу. Принаймні я чув, що крім семи пар коней та робітників ваших, ви ще постачаєте і грішми рогачівських господарів— своїх компаньйонів.

„Дивись, яка поінформованість“,— здивувався Зільберовський, а далі вголос:— Я не знаю ваших плянів, пане директоре, але наперед мушу зазначити, що для солідної фірми я можу поступитися і піти навіть на збитки...

— Так от, ми гадаємо од Генерашу до копальні Наймана прокласти одноколіїну залізницю. Не залежати ж нам од купки рогачівських хазяїв, як Найманові...

— Так, так,— похитав головою Зільберовський.

— Але в цьому нам є перешкода,— Діберс устав з-за столу,— прошу вас туди, до мали.— Вам, певно, відомо, та ось і на малі ясно накреслено, що земля нашого товариства межує на півночі з землею села Рогачівки, на заході — з землею Віри Павловни Татіоні. Ось ці межі.— І Діберс провів пальцем по мапі.— Земля ж графа Шаботинського від нас на північний захід. Щоб прокласти од Геренаша через нашу центральну копальню туди залізничну колію, ми мусимо перетяти по гіпотенузі або північно-східній кут володінь пані Татіоні, або південно-західній — рогачівський. Нам зручніше (тут Діберс брехав) прокласти колію через землю рогачівців...

— Так, так, так... — і Зільберовський аж руки потер. — Я вас розумію, пане директоре, цілком розумію. Вам треба прикупити у рогацівців ділянку землі, але попереджаю вас, що земля у рогацівців громадська, надільна і навряд, щоб це вам вдалося...

— Стривайте, стривайте. Землі ніхто купувати не збирається, не тому, що вона нам не потрібна, чи в нас не вистачає коштів... Хе-хе-хе... — самовпевнено засміявся Діберс. — Нам треба прокласти залізницю, а чия земля буде — нам байдуже. Про те, що земля у рогацівців надільна — нам теж відомо. Так от треба, щоб земля та не була надільною. Треба зробити так, щоб власниками тих 200—300 десятин було 3—4 господарі... Ви мене розумієте.

— Прекрасно, прекрасно, ця ідея вже в мене давно була. У мене навіть люди були, що прямували до цієї мети.

— Якої? — насторожився Діберс, — прокласти залізницю?

— Та ні, були господарі, що мали на думці викупити наділи і оселитися недалеко Найманівської копальні, якраз отут, де ви показуєте.

— Так чому ж „були“, а не „є“?

— Це ж партія Пигулі, — зітхнув собі Зільберовський, а далі спохватився:

— Гм... гм... — як на те пішло, то ще й будуть. Треба лише...

— Оце ж воно й є, що „треба“. І я вам тепер заявляю цілком одверто: якщо ви надалі бажаєте мати на нашій копальні якийсь зиск, то ви його матимете лише тоді, коли копальня буде сполучена з залізничною колією Геренашу.

— Аж тоді? — заікнувся Зільберовський. — А як, часом, ви цю ідею переміните...

Діберс насупився:

— Пане Зільберовський. Наше товариство не гешефтмахерське підприємство. Воно закладає капітальне устаткування, воно нараховує вже власної колії 62 верстви коло Геренашу і думок своїх воно не міняє, як дама рукавички!

НЕСПОДІВАНІ СОЮЗНИКИ

Отець Калістрат ще зранку був у доброму гуморі. Він сьогодні на церковну службу не пішов. З ростом Рогацівки єпархія врахувала потребу допомоги старому Смердинському і прислала другого попа. Молодий отець Паїсій сьогодні править службу божу. Отець Калістрат походить тепер безпечно по двору. Заглянув до свиней, погладив по шиї коней і сів у палісаднику. Сонце привітно посміхається, щойно піднявшись над коморою, і отець Калістрат, одірвавшись од „Родной Речи“, відповідає йому лагідною посмішкою.

— Прекрасна стаття, дуже змістовна, — стверджує отець Калістрат статтю Юзефовича з журналу. Ах, як вона отцеві Калістратові прислужилася вчора, коли він у „Доме Трезвости“ проводив бесіду. Він

просто цитував окремі місця з неї, підпираючи свої твердження перед аудиторією. Вірить нарід друкованому слову. Скажи отець Калістрат од себе, може б дехто і слухати не схотів. Тепер же які люди повелись. Сказали б: „бреше піп, за те йому гроші платять, щоб брехати“. А коли отець Калістрат зачитував цитату з „Родной Речи“, всі слухали, як у рот води набрали. Ось хоч би оце місце про євреїв:

...они представляют собою единственную в мире народность, одно имя которой искони считается обидной бранью у всех народов земного шара, не исключая даже язычников; они — единственное племя, которое подвергалось гонениям во все времена и отовсюду, где они скоплялись в мало-мальски значительном числе; они — единственный народ, вражда к которому даже в культурнейших странах мира вылилась в особую политическую партию, известную под именем антисемитов. Можно ли допустить, что будучи правыми перед богом и людьми, они являются лишь несчастными жертвами какой то безотчетной вражды и сугубого пристрастия к ним со стороны человечества...“

Отець Калістрат, правда, сам не дуже вірить в „безотчетную вражду“ всього народу. Бо коли б було так, то не треба було б тих інструкцій, які отець Калістрат цими днями одержав таємно від Охоронного Відділу, з Катеринославу. Добре також розуміє отець Калістрат, що головне не в тому, що євреї живуть і дихають. Головне в тому, що:

...враг человеческий силен и воплотившись на земле в образе бездомного скитальческого народа, он медленно, но настойчиво вливает в христианскую среду разрушительный яд социалистических учений...“

Отут все зло... А так, коли б євреї...

Тут міркування отця Калістрата перервалися. Хвіртка заскрипіла, відчинилася, і на подвір'я зайшов Зільберовський.

Отець Калістрат отетерів...

— Що це: сон чи омана?..

Але ні. Ось уже Зільберовський одчинив хвірточку в палісадник; ось уже він коло самого отця Калістрата, навіть тисне йому руку і обдає пахощами доброго одекольону. Смердинський не зчувся, як „Родная Речь“ опинилася під пахвою.

— Ви, певно, здивовані,— промовив Зільберовський, сідаючи поруч Смердинського на лавочці,— але в мене до вас пекуча справа. Я довідався, що ви сьогодні служби божої не правите і надійшов.

— Служби божої... Гарно сказано,— полоскотало щось тепло коло серця отця Калістрата. Але поруч з цим серце отця Калістрата стиснулося від низки запитань, що заснували одне поперед другого:

— Невже ж це він довідався про вчорашню бесіду і прийшов поквитатися за борги? Невже ж надалі увірветься широкий кредит отця Калістрата в крамниці Зільберовського? А ще ж учора отець Калістрат набрав на гарного, бурякового кольору, нового підриясника. Чим же він йому сьогодні заплатить?

Смердинський так розгубився, що „Родная Речь“ випала з-під пахви і розпласталася просто у Зільберовського в ногах.

— Новинки переглядаєте?

— Так, є деякі. Ось тут... — і отець Калістрат швидко став листати журналу. — Прекрасний епізод наведено з „Нового Времени": два салдати-євреї за руках винесли з бою православного священика отця Щербаковського. Батьושка під Тюренченом зовсім залишився тяжко пораненим, коли б не ці два євреї.

— А вони винесли? Прекрасний вчинок! Благородний вчинок... — і Зільберовський за цими словами так і хотів випалити Смердинському — „а за це винесіть ви мене, отче Калістрате".

Але, тонкий дипломат, Яків Борисович стримався. Натомість він поважно погладив руду, надушену бороду, звів очі на небо і, ніби зідхаючи, промовив:

— Лихо споріднює людей та ще в наш час...

— Так, так, часи непевні, — зідхнув і отець Калістрат, — певно у бога вірують салдатики...

— А це в нас зараз не часто трапляється. На копальні — ой, які безвірники. Чи вони хоч до церкви ходять? — І не дочекавшись відповіді, Зільберовський випалив: — А що, отче Калістрате, якби оце взяти і збудувати церкву коло копальні. Копальня ж днями переходить до французів. І люду тепер буде сила-силенна. Новий би священик там правив, а ви вже старістю тут би віку доживали. Я б уже сам якусь сотнягу пожертвував на побудову храму божого...

Отець Калістрат здивовано, але побожно дивився на Зільберовського.

Коли б зараз перед ним повстав світозорний архангел і возвістив, що його вводять в чин архієрея, — він не так би радо здивувався, як доброму наміру Зільберовського. Ця ідея могла виникнути лише в його, Зільберовського, мудрій голові, бо допомога — допомогою, а молодий отець Паїсій не дарма ж другого дня зацікавився маєтковим станом рогачівської парафії. От би позбутися молодого попика...

— Так яка ж у вас справа, Якове Борисовичу, — улесливо спитав отець Калістрат, все ще не забуваючи про свої давні борги Зільберовському.

— Я б хотів, щоб ви мені в одній дуже важливій справі допомогли...

„Аби не в грошей", — зідхнув у думці отець Калістрат.

— Власне, це справа не моя, вона стосується більше Акційного Товариства, що до його одходить зараз копальня, і воно доручило мені звернутися до вас (тут Зільберовський свідомо брехав), як до старого мешканця Рогачівки. Директор Акційного Товариства — пан Діберс — дуже вважає на вашу популярність серед місцевого населення і сподівається, що ви зі свого боку підете на зустріч їхнім інтересам...

Щеб пак, отець Калістрат з великою охотою піде на зустріч Товариству, яке не встигло ще прибрати до рук копальні, а вже пропонує (тут отець Калістрат впевнився, що ідея будови церкви належить не Зільберовському) збудувати церкву для робітників.

— Коли що буде залежати він мене, то запевніть пана директора, що я з великою охотою,— промовив він уголос і з зацікавленням насторожився далі слухати Зільберовського. А цей, вдоволений з ловкого заїзду, тепер брав бика за роги. Він тепер без ніяких хитрощів виклав Діберсові пляни.

Отець Калістрат мовчки вислухав, лагідно киваючи головою і за кожним реченням повторюючи:

— Так, так...

— Ви їх мусите запевнити,— закінчував Зільберовський,— що те, що вони програли на підвозі вугілля до Геренашу, тепер компенсують. Вони можуть скласти угоду, за якою їхній хліб, щоосени буде грузитися не в Геренаші, а отут в копальні, і разом з вугіллям провозитиметься (пільговим тарифом—затямте собі) до Геренашу. Хай тоді їхні конкуренти—Пигуля та його побратими—спробують поткнутися, щоб провезти свій хліб. Дирекція з них таку ціну загне, що вони не раді будуть і тим коням, що посправляли тепер для поставки Найманівського вугілля на Геренаш.

— „Тай падлюка ж ти, Якове Борисовичу“,— думав собі отець Калістрат.— „Ти ж сам для Пигулі та його товариства підкупляв Сукачова; за твої ж гроші і коні Пигуліна партія накупила,— а тепер таке говориш!“...

Та не такий отець Калістрат, щоб промовити це не в слухний час. Натомість він, як і до цього, кивав головою і промовляв:

— Так, так... Прекрасна думка. Я це сьогодні ж спроможуся зробити. Після обід зразу ж піду до Данила Йвановича, пошлемо за Димаренком та іншими. Та воно і їм самим зручніше. Самі подумайте—то таки земелька кожному при купі, біля свого двору. А тепер,—що з того, що вони накупляли наділів, а ними одна в одному кінці, а друга—в другому, та замість того, щоб робити, люди тільки тягнуть вози верстов за 10—15...

— Так ви перекажіть панові директору, що я це зроблю з великою охотою,—ще раз підкреслив отець Калістрат, прощаючися з Зільберовським. А під кінець таки не витримав і додав:

— А ви, Якове Борисовичу, там їм нагадуйте про церквуку.

ВУГІЛЛЯ ГРІЄ...

У пресі, в липні місяці, було вміщено таке оголошення:

„Сим доводится до сведения, что на основе договора, заключенного между графом Шаботинским и Акционерным Обществом „Западно-Донецкий Уголь“ и Правлением Анонимного Общества „Западно-Донецкий Уголь“ и Густавом Эдуардовичем Найманом, рудник, принадлежащий Г. Э. Найману и расположенный в пяти верстах южнее села Рогачевки и 15 верстах на северо-запад от г. Геренаша, с сего числа переходит в собственность указанного выше Анонимного Общества „Западно-Донецкий Уголь“.

Директор-распорядитель
Диберс“.

А через три дні на копальню прибув Еміль де-Рідер і викликав до себе штейгера Руденка.

Холодно привітавшись, він без дальших балачок сказав йому:

— З завтрашнього дня ви вільні. Сьогодні зі мною приїхав гірний інженер Іванов, якому ви сьогодні ж мусити здати всі справи.

Того ж вечора відбулася нарада в колишньому будинку Наймана між де-Рідером, Івановим і Сукачовим, що залишилися на тій же посаді.

А другого дня, коли Руденко востаннє виходив із контори, до нього підтюпцем підбіг Цапок.

— Кириле Панасовичу, вас теж звільнили?

— А тебе?

— Звільнили!.. І за що?! Новий інженер у вічі ніколи не бачив, а одразу випалив: „ви тут непотрібні, бо не відповідаєте своєму призначенню“.

Руденко, що ніколи не симпатизував Цапкові, сьогодні йому співчував, бо йому так само де-Рідер заявив: „як людина без вищої освіти, за браком відповідної кваліфікації, ви нам не потрібні...“

А увечері Руденко востаннє скористувався з Цапкових послуг та відсутності нового завідателя кінним двором: — копальневою тачанкою одвіз у Рогачівку, разом з іншими речами, сім фунтів динаміту.

Цапок — давній приятель Данила Івановича Свиненка. Коли Сукачов увесь час гостював або у Зільберовського, або у Пигулі, то з копальневих гостей у Свиненка — завжди Цапок. Чи молебень, що так часто влаштовував у себе монопольщик, чи іменини Данила Івановича, або його дружини, — Цапок завжди званий гість.

І першим, хто довідався про лихо Кіндрата Романовича, — був його приятель Данило Іванович Свиненко. До нього першого і вдарився Кіндрат Романович. Та не за допомогою чи порадою. О, ні! Кіндрат Романович допомоги не потребує. Старий копальний жук, — він пройшов вздовж і поперек увесь Донбас від Лисичанська до Маріюполя, з Парамонівських копалень на сході, аж до Найманівської — на заході. Змолоду не любив Кіндрат Романович засиджуватися на одному місці. Непосидячий, рухливий і ініціативний Цапок не любив строгого унормованого життя старої копальні. Він був завжди першим, де тільки серед дикого степу починалося нове промислове життя. Він знав, що тоді він незамінимий і що лише на новому місці можна найкраще зажити свіжу копійку. Так він потрапив до Наймана і лише тут пробув п'ять років нікуди не виїздивши. Підтоптався старий. Не зчувся, як минули літа і як добився він до шостого десятку самотнім.

Уривав із заробітчанських шахтарських копійок, складав, одсилаючи в Харківський Земельний Банк, гроші. Збудував у Юзівці два будинки, але чи повертатися йому туди на Схід, чи виходити йому

з кола промислового, жвавого, небезпечного життя в кола мирних містечкових обивателів?!

Тільки під лежачий камінь вода не тече. А Данило ж Іванович не камінь. А коли ті слова, що солодкою водичкою підмивають Свиненка, ще не позбавлені рожевих перспектив для самого Данила Івановича, то як він може устояти. А тут ще й товариство підтакує. Димаренко на місці не всидить, — так йому подобається розмова отця Калістрата. Сидять вони, себто: Свиненко, Димаренко, Кисіль, Цапок, Кавун та отець Калістрат у світлиці Данила Івановича після гарного обіду. Чи од випивки, чи од цікавості до слів Смердинського — у всіх горять очі, коли слухають цього останнього.

— А головне, кожний всяк собі пан. Як ви тепер землю обробляєте? Ні чорного пару у вас, ні зорете, як слід...

— Так як же я буду її обробляти, коли рік-два земля моя, а там уже дивись — переділили, — перебиває Димаренко.

— Отож бо воно й-є, — стверджує отець Калістрат. — А будь вона, земля ваша, та при купі та розробили б ви її як грядочки: і кукурузку б посіяли, чи люцерни або клеверу... Словом — сам собі пан і все...

— А головне, якраз при станції, — потирав руки Кисіль.

— Так згодні, панове? — запитав востаннє отець Калістрат. — Коли так, то сьогодні ж давайте напишемо земському начальникові і, як на те пішло — я сам можу поїхати до нього за дозволом.

Всі радо погодились. Ніхто не сперечався. Але ось заворушився Цапок:

— Коли дозволите, то я б сказав ще пару слів з приводу цього.

— Кажіть, кажіть, Кіндрате Романовичу, послушаємо...

Всі повернулись до Цапка: що ж має сказати цей чоловік, що ніколи не хазяйнував на землі?

А Цапок, трохи завагавшись, одкашлявся, посмикав руду борідку і вже наготовився говорити. Раптом з хатини у відчинені двері почувся сміливий голос Свиненкова Дмитра:

— Марні ваші надії, панове...

Свиненко спалахнув. Коли б не такі гості та менший був Дмитро, — провчив би він сина за таку сміливість, але тепер він змовчав. Він лише весь почервонів, а на шиї поза вухами послалися товсті жили вірьовками. Така ж товста жила синьою плямою лягла поперек чола на перенісся.

Дмитро тим часом спокійно собі ввійшов і, не вважаючи на отця Калістрата та й усіх гостей, продовжував:

— ... Я кажу, невчасно ви, панове, задумали од громади одриватись. Якраз тепер, коли пани бояться за землю, а селяни скрізь ту землю хочуть забрати, не треба сипати проти миру піском. Ну що ж з того, що ви виріжете свою землю в степу, коло Карачунової межі. До води — далеко, зразу господарство на ноги не поставите, а як, бува,

тим часом у Думі вирішать передати панську землю селянам? Посідають отут люди на землю Шаботинського, вздовж В'юна, раюватимуть понад річкою, пишатимуться левадами, а у вас же там ні річки ні садка. Там же такий бугряка, що сажнів 15—20 треба копати до води...

Дмитро говорить так упевнено, ніби-то завтра ж рогачівці почнуть селитися на землі Шаботинського; ніби справа з передачею землі селянству вже в цій Думі, що про неї лише три дні тому видано царського маніфеста, вирішена.

Коли Дмитро закінчив, очі всіх зійшлися на Смердинському, мовляв: „а що ви на це, отче Калістрате, скажете?“ Та заговорив не Смердинський, а Цапок:

— А на мою думку, панове, вам за всяку ціну треба осісти хуторами отам, де каже отець Калістрат. До води ми там докопаємося. Навіть більше—я б вам порадив копати ще глибше...

— Пощо?

— Навіщо глибше?

— До вугілля, панове, треба докопатися. Та ви знаєте, яке це золото. Коли б ви знали, як добрі господарі навколо Юзовки і даліше на схід аж до Донщини на цьому наживаються. Премудрости тут великої не треба. Ви зверху собі на землі сієте, жнивуєте, молотите, а в землі у вас мільйони. На дворі година—ви хлібороби, набігла хмарка випав дощ—ви всією родиною в шахту. А до того ще й наймитів будете тримати—і довбай те вугілля...

— А хто ж його в нас закуплятиме?

— Люди добрі, та було б воно у вас, а покупці завжди будуть! Ви думаєте, воно справді так дорого обходиться, як ото копальні його продають. Ви ж його можете в п'ять разів дешевше продавати і мати не абиякий зиск. Питаєте—хто купуватиме? Та всі, куди оком не кинь. Ковалям—треба; млинам паровим—треба; школам, волостям та й так добрим господарям,—а груби тепер під вугілля всі роблять,—кожному вугілля дешеве не завадить... Ото ж я, панове, й кажу. На те пішло, так ми зриємо всю землю шахтами. А це ж золото!..

— Якби ж воно наш брат та вмів би копати, це ж французи та німота вчена, а ми...

— А ми не вміємо?—образився Цапок.—Та я вже зуби на цьому проїв. Ваша згода, а то я в кожного на городі порию шахти. Ні машин ніяких, нічого. Вороток з барабаном установили, почепили цебра на вірвовку—і довбай та тягай вугілля з ями. Спершу руками, далі конякою, а далі... Гей, панове... Та щоб ми не зуміли так багатіти, як німота або французи! Обзаведіться грішми, а там вам і штейгер, і інженер найдеться. Я знаю не одного, що починав з джки, а зараз уже вагончиками гонить вугілля...

Цапок говорив із захопленням. Він швидко махав руками; словами, як горохом, сипав; а в хазяйській уяві вже поставали цілі шахти з капрами, естокадами. Перед кожним розстилася світла перспектива вибитися на гірнопromисловця.

— ... А на останку,— доводив свою бесіду Цапок до кінця,— я вам пораджу не даватися, щоб через вашу землю проклали залізницю. Вийдіть ви в люди, збудуйте власні копальні і французи тут більшо на вашому очі будуть...

— Стривайте, Кіндрате Романовичу, а чи дозволить же земський начальник, коли ми одійдемо на хутори, а французам колії прокладати не дозволимо...

— А хто знає, чи дозволить, чи ні. Про це докищо нічого не говоріть. Ви навіть можете пообіцяти, доки вас наріжуть землю, а потім... Гей, та що потім. Мало хто нам чого не обіцяє. А потім — „казав пан кожух дам“...

— Прекрасно, прекрасна думка,— тішився Димаренко.

— Так ви кажете, що на вугіллі таки можна добре руки погріти?

— А як же, а як же. Вугілля ж горить...

— Але можна і опектися,— двозначно промовив отець Калістрат.— Коли так, то я до земського начальника за вам клопотати не поїду...

Всі отетеріли. Переглядались один на одного, а Димаренко таки не витримав:

— Так виходить, ви, отче Калістрате, за французів. А православному чоловікові, по вашому, і в люди не треба виходити. Не поїдете — й не треба. Ми самі дорогу найдемо.

— Французьке вугілля мабуть тепліше, отче Калістрате,— з доко- ром промовив Кісіль.

Смердинський почував себе ніяково. Він двоївся. Хто знає, що ще скажуть французи про церкву на копальні, а тут таке обурення старих братчиків рогачівської церкви.

А „братчики“ вже підсунулися до Цапка і, не вважаючи на Смердинського, цікавилися: скільки можна здобути вугілля першого року? почому пуд? як шукати покупців і таке інше.

Тільки Дмитро, спершись плечем об одвірок, скептично посміхався, поглядаючи на зацікавлених хазяїв та на зніяковілого попа.

ДІБЕРСОВІ ПЛЯНИ

Еміль де-Рідер щойно повернувся з Петербургу і доповідає Діберсові про наслідки поїздки. Цей уважно слухає і задоволено потирає руки.

— Добре, це дуже добре. Так, кажеш, погоріло все. Ой, які ж дурні, які ж безпросвітні дурні... Та так їм і треба. Це їм наука, щоб не запобігали зубатівських методів боротьби з робітництвом. Тут, хлопці, не хитруйте. Страйкують,— визвав сотню козаків, чи салдатів, одшмагав і баста... А то ж треба було їм влаштувати різанину...

— Та вона в їх і до того була,— перебиває Еміль.— Тільки того року в грудні робітники Баку— вірмени й татари— виступали за одно, а вже через два місяці з 6-го по 9-е лютого цього року була кривава

бійка. Тоді вони билися три дні в Баку, зарізали п'ятсот чоловіка, але на промисли не досягли, а тепер зовсім інше. 20-серпня почалась стрілянина в місті, а вже 22-го перейшла на промисли. 23-го почала горіти нафта в Романівській Долині, а вночі того ж дня в багатьох місцях запалав увесь Біб-Ейбат. Великі втрати. Щороку ж нафти добували 600 мільйонів пудів. Хвалилися нафтовики, що лише один експорт давав 60 мільйонів прибутку того року. Тепер вони скаржуться там, у Петербурзі, міністри фінансів, скільки вони користи приносили державі. Хвалилися, що 1903 року казна на їхніх промислах зібрала 32 мільйони акцизу...

— Та про те вже хай не брешуть. Знаємо, яку користь вони приносили. Обдирали споживачів, як липку. А що там чути нащот Думи?

— Та доки що добре. А головне, що все йде на нашу користь. Закон про Думу не визнає за акціонерами права виборів. Може бути од Акційного Товариства лише один представник, як речник цілого Товариства. Отож всі руські акційні товариства матимуть стільки ж голосу, як і ми французи. Справді бо: от 50 губернь всіх представників — 5784, з них 2499, — од селян та станичників, 1952 — од землевласників і 1333 — од горожан.

— То виходить — вся Дума дворянсько-селянська.

— А так... Для промисловців там представництво вузьке і то лише індивідуальні господарі, — капітал акційний покищо в Росії права голосу не набрав. Там зараз почали докопуватись до юридичних підвалин, так і витягли ухвалу Урядового Сенату того року, де в справі Пока Осмали з акційним товариством фірми „Вулкан“ позначено:

„Общество, как юридическое лицо, имеет отдельное от его членов имущество...“

— І там же чорним по білому зазначено:

„Отдельный акционер никак не может быть признан собственником товарищеского имущества“.

— Хо-хо-хо! — реготав Діберс. — Прекрасно. Виходить, всі руські акційні товариства будуть представлені лише по одному чоловікові на виборах. Нічого, нічого... Дуже мудрий проект... А щодо нафтової пожежі, — згадав знову Діберс про старе, — то це для нас прекрасний випадок. Тепер ми затопимо своїм вугіллям всю Росію. Вагони та паротяги з Далекого Сходу повернуться, — поперемо тоді на північ вугілля.

— Та ні, не дуже, — обірвав Еміль, — я ж це був разом з Авдаковим на прийомі у Мясоедова-Іванова. Приходив на засідання комісії. Там ухвалили купити чотирнадцять мільйонів пудів англійського вугілля для обслуговування Петербургу, Миколаївської залізниці, і певно, що й Московські фабрики потягнуться за дешевеньким. А головне, у них тепер є мотивіровка: за відсутністю нафти всю Миколаївську залізницю перевести на англійське вугілля, а тими вагонами, що звільняються з Далекого Сходу, обслуговувати акуратно інших покупців.

А найголівніше те, що в усьому відчувається велике засилля дворян-землевласників. Вони, бач, кажуть, що ті пароплави англійські, що приходитимуть у балтицькі порти з вугіллям — назад у Європу вивозитимуть хліб.

— Ой, ідіоти! — аж об поли б'ється Діберс. — Який хліб? Таж ось сьогодні я читав у газеті, що 28 губернь голодує, а вони — „вивозити“... Так що, ти кажеш, особливих надій покласти не треба?

— Авжеж так. Які ж там надії, коли я ледве повернувся. Що не вокзал, то й затримка поїзда. Всюду мітинги, зборища. Пасажирські поїзди не йдуть, не то що товари.

— Ай-яй-яй-яй!.. — хитає головою Діберс. — На наших копальнях теж...

Задзвонив телефон. Діберс похапцем схопив трубку:

— ... Що? Що ви говорите? Страйк? На четвертому номері? Поїхала сотня на чолі з Уточкіним. То, кажете, на другий. Ага... А чого вони вимагають? Збільшення платні. Ще чого? Поширення квартир. Лікарні. Безплатного довозу вугілля на квартирі... Гаразд, гаразд... Будемо вживати заходів, — і Діберс поклав трубку. — Ах, окайні. І навіть я на свою голову ще оту копальню взяв у Шаботинського. Воно якби інший час, то ми б їй толк дали, а тепер...

— Перевести на консервацію, — радить Еміль.

— Легко перевести. А за якого ж чорта графові платити. Вже ж од Наймана небрали...

— Треба найти якусь мотивівку, щоб граф не вимагав платні; мовляв, через сучасний критичний стан і так далі, і тому інше...

— Ну й дитина ж ти, Емілю. Теперішній стан всюди однаковий. Може, коли б не цей „стан“, то граф сам би взявся розробляти свої поклади, а тепер нам накидає. Але, будь певен: варто нам одмовитись, як граф другого ж дня передасть копальню Блошкевичу. Інженер Лукьянов дуже цікавиться цією копальнею...

— ... Бач, стривайте, — нагадали про Лукьянова. Цікавий з ним випадок трапився. Приїхав на з'їзд конституціоналістів і першого ж дня посварився з земцями і покинув ще до з'їзду. Припігся знову до меншовиків. Сьогодні в Геренаші, здається, буде серед робітників виступати.

— Поб'ють, напевно поб'ють. Тут зараз соціал-демократів прибуло. Три агітатори цими днями приїхали з Катеринославу...

— Можна зайти? — і не дочекавшись відповіді до кабінету вбіг інженер Іванов.

Діберс схопився:

— Чого ви? Що сталося? Знову страйк?

— Чому ж ви не дзвонили.

— Телефон зіпсований...

— Хто ж у них там орудує. Той штейгер виїхав з копальні.

— Виїхав, але багато робітників живе там у Рогачівці у стикаються з ним щодня.

— А куди ж дивиться Лешов? Казав я Уточкіну посилити охорону. І немає ніяких засобів втихомирити?

— Немає... Домагаються виплати старих боргів і наперед зробити умову з конторою про акуратну виплату.

Діберс почервонів. Стискуючи кулаки, він трусився і поглядав то на де-Рідера, то на Іванова. Кліпаючи рудими віями, запитував:

— Так що ж це, панове? Це зовсім, як у Німеччині. Справа пахне профспілкою. І хто, хто,—я вас питаю,—домагається? Шантрапа!.. Він сьогодні тут, а завтра чортзна де. З ким мені робити умову. Ну, інша річ, коли домагаються од мене робітники заводу. Вони тут же біля заводу живуть, нікуди не підуть, а на копальні ж одна босячня... І наша контора, солідне підприємство, має робити умову з цією шантрапою. Може спробуйте їх уговорити?

— Ніяких розмов. Одно слово:—„платіть гроші, давайте угоду—і більш нічого“...

— Ах, чорти... Постривайте. Я ж навмисне підібрав туди людей, коли приїздив Лешов. Там же є ціла група з організації Шеїна. До речі, який у них там національний склад?

— Сукачов їх там ще при Найманові поділив по бараках. В одному татари, в другому,—руські з центральних губернь, а в третьому—такий зброд, що й сам чорт не розбере...

— Ай, який же ви наївний,—вдарився об-поли Діберс.—І ви при такій ситуації не знайдете виходу! Я вам зараз дам пораду.—І Діберс покрутив ручку телефона.

— Юрій Петрович? Добрий день. У вас, здається, на нашій сьомій копальні є ваші люди. Ага, є,—прекрасно. У нас там зараз страйк. Ніяких заходів втихомирити немає. Може б допомогли? Можна? Дуже добре. Дякую. Техніку, кажете нам самим обмірковувати. Гаразд. Дякую, сердечно дякую,—і Діберс повісив трубку.

— ... Слухайте, Олександрє Івановичу, нам на тій копальні панькатися нема чого...

— Я ж кажу—перевести на консервацію, припинити роботу, а робітництво розпустити.

— Не можна так, Емілію. Е, було б це мені років п'ять тому, я б найшов що робити. А тепер—розжени, а тут тобі різні комісії, підкомісії. Треба причини до розгону. Стривай,—схопився Діберс,—єсть вихід. Тільки тут, Олександрє Івановичу, справа приймає сугубо-конфіденційного характеру. Оце мені на з'їзд у Харків їхати. Ось є телеграма, а то я б оце все сам проробив...

— Так який же ваш плян?—спитав Еміль.—Може б ми тут з Олександром Івановичем без вас все влаштуємо?

— Читали?—забігши до кабінету з газетою, промовив Шеїн, і упав у крісло.—Фу-фу,—ну й діла...

Діберс, читаючи, щодалі хмурився. Далі кинув газету на стіл і сів.

— От тобі й поїхав... Обмірковували якраз справу на з'їзді.

— А що сталося?

— А що там пишуть?

— Залізниці стали... Всеросійський страйк залізничників, — промовив підупалим голосом Діберс. Далі весь почервонів і грюкнув кулаком по столі. — До чорта все це! Годі комедію ламати. Розжену всіх, закрию всі копальні. Так тепер же слухайте. Причини, Емілю, двері, — підупавшим голосом говорив він.

— Можна й мені? — спитав Шеїн.

— Слухайте, ви нам так само потрібні. З вас і почнемо. Скільки там у вас є народу на колишній Найманівській копальні?

— Чоловіка з десятків знайдеться...

— Та й тільки?

— Атож...

— Та, зрештою, нам наплювать. Олександрє Івановичу, — обернувся Діберс до Іванова, — страйк проходить мирно?..

— Уявіть собі, що так. Організованість, ніби вони до цього цілий рік готувались. Я навіть дивуюся, що татари (більшість же з них і розмовляти по руські не вміє) і ті приєдналися до страйку...

— Нічого, нічого. Ми розправу знайдемо. Зільберовського, шинок торгує, не зачинився?

— Все акуратно, як слід торгує.

— Єсть. Так тепер же плян такий. Я зараз напишу записку в контору, і вам, Олександрє Івановичу, видадуть грошей. Ви, Юрію Петровичу, — обернувся Діберс до Шеїна, — дайте списочок своїх людей. Грошей не шкодуйте. Скільки хто хоче — хай п'є, але, зрештою, щоб справа закінчилася гризною й бійкою.

— Це не дуже безпечно, пане директоре.

— Що, боїтеся? А за що ж ви медаль в Гірничому Інституті одержали. Не треба бути страхопудом. Дальше плян такий: та, зрештою, кінець... Годі й цього. Тепер ви, панове, вільні. А я зараз подзвоню на четвертий номер. Як там у них.

Коли всі виходили з кабінету, Діберс навздогін гукнув:

— Олександрє Івановичу. Я вас на хвилинку ще затримаю.

А коли Шеїн і де-Рідер зовсім зникли, в кабінеті Діберса на-стала тиша.

Діберс дивився на Іванова і вагався. Крок, дійсно, небезпечний. Хоч запевняли Діберса в Начальника Гірничої Управи Південної Росії, що Іванов — інженер гарний, що ніколи не належав до студентських революційних гуртків; хоч протягом двох років роботи Діберс сам переконався в сталості характеру Іванова, в його консервативному світогляді, — та все ж Діберс вагався.

— Я буду з вами говорити, як з людиною цілком дорослою.

— Дякую за комплімент, — кисло посміхнувся Іванов. — Мені вже стукнуло тридцять третій...

— Вибачте, але я зараз схвилюваний і мені тепер ніколи над дотепами міркувати. Так, справа стоїть ось як: копальню номер сім

ми мусимо закрити, але платити ренту тому феодалу Шаботинському, так само немає рації...

— Можна просто відмовитися, розірвати угоду.

— А каже... „доросла людина"... Та як же можна кидати такі скарби. Пройде завірюха, втихомориться Росія, — ми звідти мільйони гудів вугілля викопавмо. Нам треба зробити так, щоб роботу на копальні припинити і вийшло ніби то не ми винні в цьому. Ви ж розумієте моє становище, та й взагалі становище гірнопромисловців. Припинити роботу на копальні — скажуть, що обурюємо робітництво проти уряду. (Шаботинський же знову тепер в урядових колах). А крім того, це не позбавить нас виплати графу оренди. Ось я міркую зробити так, щоб копальня стала і були важливі причини до цього.

— Та які ж причини? Крім технічного пошкодження...

— Ось, ось, ось воно і є... Отепер і я бачу, що ви доросла людина. Прекрасно. Так тепер слухайте далі... — і Діберс пошепки почав деталізувати свій плян.

Іванов зблід. Він дивився поширеними очима на Діберса, дивувався з його звірачої сталості. Тільки старий вовк гірного промислу міг спокійним, тихим і лагідним, як голос коханця, голосом говорити про такі речі.

„ТЕХНІЧНЕ ПОШКОДЖЕННЯ“.

Густав Едуардович залив. Він щоранку брав свіжу почту, перечитував звіт про події в Петербурзі, Москві. Далі кидав все на землю і йшов у кімнату Прохора Івановича. Той одчиняв чорного дубового буфета, діставав відтіля різні карафки і виставляв на стіл. Кухарка до того часу вносила закуску і Густав Едуардович з Карачуном починали пити. Пили цілий день...

— Так що, мабуть, нашої господині вже не побачимо скоро. За-страйкували всі залізниці і сидітиме вона в Петербурзі...

Густав Едуардович налив з карафки настояної горілки і мовчки випив...

— Да... — протяг далі Карачун. — А жіночка хороша. Тільки гуляща трохи. Отут, доки вас з братом не було, чого тільки не робилося...

— Годі! — і Густав грюкнув кулаком по столу. — Замовкни, чорт старий. Чого ти мені щодня голову довбеш. — „Гуляща та гуляща“. Знаємо вашого брата...

Прохір Іванович винувато кліпав очима і вибирав іншу тему для розмови.

Густав тим часом мовчки наливав і одну за одною перехилив, злегка закушуючи.

Карачун пробував заговорити на інші теми, але Найман тільки бурмотів щось і крутив головою.

— Не те... Не про те говориш, старий. Кажеш — „гуляща"... Дурню ти, ось що. Та коли б вона була гуляща, хіба б вона витримала,

як у неї ось у хоромах уже три місяці живуть такі хлопці, як ми з братом...

— А чого ви про брата. Він же десь щодня їздить на копальню. Там же його рідня. Ось і сьогодні поїхав. Та ще чомусь хитрує. Сам же господар, звелів би, запрягли б коні, і їдь куди хочеш, а то: „Звелить, Прохоре Івановичу, запрягти коні, я підвезу на копальню пана Руденка“... Дивись, чи не візниця найшовся. І чого це Руденко до вас приїздив. Ви ж шахту скоро не думаєте закладати...

— Страйки ж перешкоджають, Прохоре Івановичу, закрутилася ваша Росія,—і Густав знову випив.

— А все жиди... Ух, прокляте плем'я. І коли на них погибель прийде...

Другого дня Наумка тішився б, що так добре йде горілка з його буфета. Ще з учорашнього вечора почали пити. Сьогодні вже Наумка кілька разів одчиняв ляду підлоги та спускався в льох, виносячи звідти пляшки свіжої горілки.

Але сьогодні Наумку щось під ложечкою канудить. Той гармидер і галас, що чути навколо, та нервовість робітників, коли Наумка починає записувати в книжку їхню заборгованість — нагоняють на нього якийсь страх.

— Краще б уже не пили, як отак сердитися — думає Наумка, поглядаючи з-за стойки на п'яних гостей.

А гостей все прибавлялося. То входили й виходили поодиночі, але ось ввалилася ціла громада.

— Займай, братва, ось оці столики, — показав Лакуза в один кут. — Ей ти, татарська мордо, а ну киш звідси. Два дебелих шахтарі схопили по-під руку опецькуватого Юсупку і кинули як лантух через другий стіл.

— Ге-ге-ге... — зареготався Лакуза. — Молодці. Так їм і треба. Набилося їх тут, як вошей, на копальні. Жерли б, чорти, кобилятину, так ні ж — дай йому ще горілки та ковбаси... Ну, а за це можна й пляшку поставити.

Лакуза вийняв з-за пазухи цілу пачку грошей і помахав у повітрі.

— Не журись, братця, на горілку вистачить. Давай сюди дюжину пляшок...

Коли Наумка присів за стойку, щоб одхилити шухляду, до його вуха долетіло:

— ... Тоже жидівська морда... Цеглини просять. Ну, та ми їм сьогодні покажемо...

У Наумки в голові закрутилося все. І Юпуска, що як курча був викинутий з-за столу, і пачка червоних папірців у Лакузиних руках, а в ушах все дзвеніло і стукало в мозок та перебігало по всьому тілі:

„... Жидівська морда... Ще сьогодні покажемо...“

Озираючись, як затюканий заєць, Наумка побіг сповістити Розу Мусіївну.

Генріх Едуардович так захопився розмовою, що й не помічав, як коні спершу бігли подтюпцем, а далі пішли помалу.

— ... Я не знаю, що з ним сталося. Він, правда, іноді любив випити, але не так же, як тепер: щодня. Як тільки виїхала Віра Павлівна, так і запив. Та я думаю, що це в його тимчасово. Ось мине хуртовина, почнемо копальню, а тимчасом оженимо хлопця...

Руденкові вже давно хотілося обірвати розмову Генріха Едуардовича і він лише тепер наважився:

— Ви мені вибачте, але я вас запитаю...

— Прошу, а що таке?

— Я, бачте, не знаю докладно ваших відносин, але мені здається, що коли б тут не було романтичної підстави...

— Тпру... — і Генріх спинив коні. Потім одсунувся од Руденка в куток тачанки і мовчки глянув на того з ніг до голови, ніби ось-ось збираючися скинути його серед шляху.

— Ви як побували в моїй душі, — посміхнувшись промовив нарешті Генріх. — Я дуже радий, що це підозріння не в мене одного. Я кілька раз над цим питанням міркував цілими ночами. Сперва я думав, що це у мене з ревнощів, але звідки б ті ревнощі, коли ж я до Віри Павлівни не почуваю ніякісінької любови.

— Я це припускав. Це помітно з вашого відношення до Ульяні. Генріх Едуардович насупився і шарпнувши віжками, погнав коні. Ліворуч, за Зачепилівкою, сідало сонце. Осінній вечір з тихим, чисто-прозорим повітрям, як натягнута струна, брелів.

Підіймаючися на самий шпиль, коні пішли хромою. З сухої стерні чути було навколо дзвінке сюрчання осінніх музик-цвіркунів. Десь далеко в балці квилили чайки, прощаючися з запашним степом...

Обое мовчали і дивились у різні боки.

Раптом Генріх здригнувся.

— Ви нічого не чуєте? За шпилем, здається, якийсь гармидер. Но!... — і Генріх вдарив віжками по конях.

За гуркотом тачанки не чути було нічого, але коли коні швидко винесли тачанку на шпиль, перед ними прослалося у вечірній млі незвичайне видовисько:

На копальні метушилося багацько люду. Величезний гурт кількасот чоловіків, з чим попало в руках, насувався на татарський барак.

Генріх спинив коні.

— Що ж це таке? Бійка якась?

Руденко підвівся і пильно придивлявся вперед.

— Бійка незвичайна. Таких бійок ще у нас не було. Та це ж цілий погром...

— Їхати, чи не їхати?..

— Постривайте, що з цього буде.

А на копальні продовжували битись. Вже чути було зойки і крик обложених в своєму баракові татар. Гупали об дощані покрівлі шматки вугілля та породи, що градом сипалися з натовпу... Та ось з татарського бараку повалило димом і червоні вогняні пасма гривою послалися над покривлею...

— Здається, пожежа... — схвильовано прошепотів Найман. — Дивіться, дивіться, он уже тікають з бараку до шахти.

Руденкові щось стиснуло груди. Сухої осени вогонь може перенести на лісовий склеп, а там густо посажені одна коло одної каютки з дерев'яними дахами. Та це ж ціла катастрофа... Це ж горітиме не Найманова чи Діберсова кривавиця... Це ж буде зруйновано п'ять років невтомної праці і турбот людських...

А натовп уже був коло естокади. Та ось натовп кинувся врозтіч. Бігли гуртами і поодинці в степ, щось кричучи. Величезна група, зібравшись на полі, з дрючками в руках, вже просувала через вибалок сюди, ближче на край копальневого селища до корчми Зільберовського...

Аж тепер Найман побачив, як у відчинене вікно другого поверху їм махали білими хустками.

— Но! — гукнув Найман на коні й ударив їх віжками.

Та коні одразу не пішли. Вони піднесли голови, насторожили гострі вуха і стояли, як вкопані.

Найман вдруге вже коней не вдарив, бо в цю мить над капром піднявся цілий стовп вогню, прогремів вибух і хмара чорного диму заслала всю копальню...

РОНДО

Ол. Ведміцький

Ланцюг — із рук...

Лишити простір синій

І, як роса на стомлену траву,
Сипнути зорями в озера мук,
Вульканом вибухнуть у баговинні —
О воля! То твоя осяйна путь!..

Але чому од літер твоїх тіні?
І нащо в гаслах вечоровий згук,
Коли упав у просторах осінніх
Ланцюг із рук?

Скажу: бемо́ль і бо́лі — неодмінні,
Як гостра смерть, як чиста радість — рух...
Але маяк на нашому склепінні,
Як революцій невичерпний дух!
Бо ще братам не впав під біг нестримний

Ланцюг із рук!

ОСІННЯ ЛІРИКА

(мажор)

Микола Ковальчук

* * *

Вечір тихо постукав у вікна...
— Ні, не треба такого м'ні гостя.
Хай там осінь розгублено никне—
Сьодні волів би я бути простим.

Бути простим, звичайним і щирим—
Щоб усі полюбили такого.
От немає у серці зневіри,
Не впаду от ніколи під ноги.

Бути теплим, ліричним, весіннім...
Ну й чого мені більше хотіти?
... На, стернях золотаве леління
І заплутане бабине літо.

* * *

Друзі, друзі... О, радости скільки—
Знати юність прекрасну свою.
...Хтось-то злий, ухопившись за гілку,
Осіпає осику в гаю.

Щось незміряне, ніжне, рожеве.
Там, де захід, завітчує степ.
— Не помітили, любі, невже ви,
Як земля неспокійно росте.

* * *

Хтось під вікнами голосить,
Чийсь то сум і жаль важкий.
Впав туман сивоволосий
На поллутані стежки.

Впав туман і нишком плаче.
— Чорт візьми, яка жура!
Тільки я пісень хлоп'ячих
Повен козуб назбирав.

Ані слова про вгасання!
Ані слова про тоску!
Хай вітрове поривання
Кида кленову луску—

Все одно! Пісень цвітіння
Дні стрічками запліта.
... Золоте мое леління.
... Золоті мої літа.

ІЗ ЗАПИСОК ДОБРОДІЯ МОРОЗА

Як. Ковальчук

З розділу I

ЗИМА

...Здебільшого це в суботу надвечір, саме тоді, як гучномовець з будинку ВУЦВК'у змагається з церковним дзвоном українського автокефального православного храму.

Я взуваю добрі хромові чоботи, одягаю на хутрі чумарку, насовую набакір смушеву шапку й виходжу на прогулянку.

Повільно прямую вулицею Карла Лібкнехта, доходжу до будинку ЦК КП(б)У, тут переходжу вулицю й повертаю назад.

Іноді я йду просто вниз, до держдрами чи опери, але найчастіш маршрут міняю і повертаю на Раднаркомівську.

Я люблю цю тиху, прекрасну європейську вулицю, бо вона збуджує в мені мрії про Відень, Берлін, Варшаву й снує спогади про особисте минуле.

І завжди, як я зупиняюся на розі і дивлюся на ряди урядових будинків, спогади переносять мене на Волинь, туди — до Житоміру, в тихий позаміський особняк, у велику-велику кімнату, де рівно вісім років тому відбулося наше перше легальне зібрання.

Так, перше й легальне.

До того я тинявся поза Житоміром. Було крадькома, закотивши коміра і намагаючися стати невидимим, я прошмигував до центру міста, до поштового будинку, підходив до кінця в операційній залі й запитував:

— Листа Тютхтієві немає?

Як слідом я встигав швидко підвести голову, з рук мені сходило, як ні — справа вскладнялася.

— Товаришу, — здебільшого чув я з-за сітчастої перегородки. — Я примушений спитати ваше справжнє прізвище: на тім тижні ви були Багрій, на передостаннім — Калайда, ще раніше — Кліщ, а тепер Тютхтій.

— А хіба вам не однаково? — бурмотів я в таких випадках і намагався дивиться службовцеві в вічі.

— Та воно так. Але, знаєте, надто швидкі зміни прізвища мимоволі звертають увагу.

— Ха-ха! — примушено сміявся я. — Доводиться. Одружитися — і ви будете міняти.

Урядовець посміхався й подавав листа.

Листи були або від товаришів, або від нашого „центру“. Від неї — ніколи: я досі фактично неодружений.

Так сталося й тоді, в день нашого легального зібрання. Лише урядовцеві я збрехав, а розірвавши конверта і швидко пробігши очима листа, сказав:

— Я, товаришу, і не Багрій, і не Тюхтій, і не Калайда, і не Кліщ. Справжнє моє прізвище Мороз. Чули? Той самий Мороз, що протягом трьох років уперто боровся з радянською владою.

Пам'ятаю, як урядовець зняківів, як інші, що були поруч, замислилися. Тим то, щоб заспокоїти їх, я майже крикнув:

— Я — Мороз! Чуєте! Іду на поклін до радвлadı. Іду амне-
стуватися...

І попростував до ДПУ.

Нас амнестовано понад сорок, і того самого дня нам дозволено зібратися на наше, своє зібрання.

Слово мали всі. Сперечалися довго, вперто, мов доля держави була в наших руках. Нарешті ми домовилися і склали заяву:

„Визнаємо радвлadı і переконалися, що лише Жовтнева революція і творець нового життя — пролетаріат забезпечать усім національностям повну волю розвитку...“

— Вісім років, — кажу сам до себе й прямую до Пушкінської. Пушкінською я йду вниз до Театрального скверу. Прослизую алеєю між веселих хатніх робітниць, що уподобали це місце для розваг, і підхожу до будинку Держдрами, до великої афіші.

„Пролог“, „Джміі Гігінс“, „Жовтневий огляд“... читаю і повертаю трохи за рiг.

На виставу не йду — не цікаво.

За рогом, у заулку, я стою хвилин п'ять, міркую, де дітися на вечір, і здебільшого потім роблю таке:

Переходжу через вулицю на рiг до великої гастрономічної крамниці ХЦРК, стаю біля вітрини, довго розглядаю асортимент вин і заходжу всередину.

Продавці мене знають, поглядом указують місце поза чергою і я роблю замовлення. Воно невеличке: дві пляшки шато-ікем, одну — портвейну, одну зубрівки, два — три маринади, деще м'ясне й печиво.

Окремо я вибираю велику оксамитову з квітками коробку цукерок, перев'язану блакитною стрічкою, й стежу, щоб обережно її впакували. Це для неї, моєї Пестусі, про яку думки мої заховані в глибокій глибині найінтимніших почувань.

Потім продавець складає замовлене, робить один великий пакунок, прикидає на рахівниці й подає мені рахунок.

— До каси, — каже він.

— „13 карб. 30 коп.“ — читаю і кривлю обличчя: дорого. Але виймаю велике портмоне, бачу в ньому червонців із двадцять і задоволено розплачуюся.

На панелі я стою, влучаю момент, як вільною робиться вулиця, і кричу:

— Ванько!

Цей поклик — для мене розвага. Я від широго серця сміюся з двох ваньків, що хльоскаючи по шкапинах, напередими намагаються

мені „подати“, а потім уже сідаючи на сидці саней, заходжуюся сміхом, слухаючи артистичну лайку невдахи.

— Куди? — чую шанобливе запитання і вдаю з себе важну особу.

— Вулиця Жовтня, — ціжу крізь зуби. — Панай пильно.

Сани плывуть сріблясто-брудним килимом улиц, пухнаті сніжинки м'яко сідають на мої вії. Я мружу очі й почуваю себе цілком задоволеним.

Я їду до мого вірного приятеля Овдія. Неважно, що ми з ним не однолітки, що його донька — моя мрія, Пестуся; не важно, що й погляди наші де в чому різняться, — важно, що принципово в душі я завжди з ним погоджуюся. А погоджуюся я з Овдієм на конечній долі рідного краю, на любові до нього, на вазі й значінні стародавніх звичаїв нації нашої.

От і минуло неділі...

Ми пішли до Музею Революції...

У старовині взагалі ми кохаємося. Особливо Овдій. З немовною любов'ю розглядає він кожну дрібничку, годинами дивиться на „Козака Мамая“, на портрети гетьманш та гетьманів, на козацьке вбрання, на зброю... І глибоко зідхає, вздрівши в рямцях побожну постать якогось владика. Іноді здається мені, що він тут би й помер, а то й живим став би на кронштейна, прибравши, наперекір часу, бойового вигляду якогось бунчужного часів Запорізької Січі.

У Музеї Революції ми довго оглядали вітрини з документами і майже годину стояли перед однією, де зібрано сотні документів з його та моїми підписами.

Що думав Овдій — не знаю. Це важко було вловити по безсторонній увазі, з якою він розглядав таблиці з обрахунками шкоди, заподіяної від нас державі. Я ж дивувався, як правдиво досліджено майже кожний крок нашої діяльності.

І коли ми виходимо, я хотів був запропонувати Овдієві скласти до зава музею заяву, щоб усе, про що кажуть таблиці, означалося не за новим календарем, а за старим: на мою думку так було б вірніше. Але Овдій навернув тоді мою думку на друге:

— Знаєш, — він мовив, — я робив помилку...

— А хіба я не казав, — звичним тоном сказав я (бо ми погоджуємось лише принципово).

— І помилку досить велику, — продовжив він. — Як по твоєму, ми, щоб наша взяла, впоралися б так, як вони?

„Вони“ — це більшовики. Ми їх так називаємо завжди, бо в наших колах це вираз умовний.

За звичкою, я підшукував якогось дотепу, що довів би розумову мою перевагу, але, пригадавши, що Овдій не сказав, у чім саме він помилився — глибоко промовив:

— Безперечно, в минулому робили стільки помилок, скільки вони роблять тепер.

— Не те, не те, — махнув рукою Овдій, — якраз навпаки.

— Що „навпаки“?

— Бачиш, я завжди підписував мої накази „Авдій Блезнюк“, виходить — треба було „Овдій Блазнюк“. Виходить, моє прізвище вони ще тоді писали правильно. Виходить чека дев'ять років тому за нас, ширих українців, письменніша була.

— Виходить, значить, що й українізацію вони правильно провадять?

— Виходить.

— Так подякую більшовикам, що вони тебе, колишнього отамана і майже міністра, граматики навчили.

— Я й дякую, по ширості кажучи, — зідхнув він, хоч дякувати, власне, йому не було защо, бо граматики української він зовсім не знає. — Я лише не цілком згоджуюся з ними... Не так якось роблять вони, як хотілося б, — додав він.

В глибині сумління я теж дякував і, так само, як і Овдій, не згожувався, бо й мені хочеться, щоб якось інакше українізацію провадилося. Лише як саме — на думку не йде. Тим то тоді я й зідхнув, щиро пригорнувшись до Овдія.

Такі хвилини ріднять нас. І коли по огляді музею ми йдемо вулицею, спільно відчувуючи й розуміючи без слів один одного, наші розмови завжди щиро-одверті.

— А все ж, у Києві краще, — каже Овдій, — Золоті ворота, Володимир, Софія... От тільки Богданового коня повернути б у бік.

— А Лавра! — захоплююся я.

— А Хрещатик, там-о, біля Дніпра, біля Царського саду!..

І ми обидва важко зідаємо.

— Немає Хрещатика, — каже Овдій. І іронічно додає: — е про-спект...

— Занепала, занедбана лавра... є му-зей, — в унісон вторюю я.

Ми хилимо голови, і я відчуваю, що сум мій нещирий — такий, як буває під похорони чужої тобі людини, а сум Овдів — він на його обличчі — як у власника похоронного бюро, або крамниці надмогильних хрестів.

І чомусь завжди, як у такому настрої йдемо обидва з музею, ми спиняємося на площі ВУЦВК'у і в унісон почуттям сприймаємо побожні мотиви, що линуть на вулицю крізь відчинені двері автокефального храму.

— Зайдімо, — мовить Овдій. — І додає: — Дурниці — безвірництво.

У мене теж думка зйти, проте за звичкою я кажу:

— А релігія хіба не дурничка?

— Релігія? Так... Але ж церква, голубчику, не релігія, церква — наша установа рідна, культурне вогнище нації нашої. Вважаю, що з цим погоджуєшся?

Я абсолютно ні в що не вірю, але щодо церкви — з Овдієм я наче б і згодний. Я, правда, намагаюся пригадати цитату з статті Ярославського,

яку випадково нещодавно читав, але це — за тою ж таки звичкою заперечувати.

— Зайдімо, — погоджуюся. І ми рушаємо східцями до храму.

Зараз, увійшовши, ми підходимо до титаревого криласа, питаємося про новини з церковної літератури й обов'язково купляємо: Овдій переважно книги „Житія святих“ і навіть богослужбові, а я здебільшого з журналів — „Життя та церква“, „Рідна церква“, „Сіяч“ „Духовна бесіда“.

Ми так само замовляємо поставити біля вівтаря по дві — три великих свічки, а потім завертаємо за колони праворуч, стаючи поруч.

Рідна старовинна мова попів, середньовічні, сплетені з народними, мотиви церковних пісень, віддаленість від бурхливого життя, якийсь особливий пах чи то васильків, чи то чебрецю з рутою й ладаном важать на думи й викликають далекі-далекі спогади дитинства. Я пірнаю в них і забуваю про все, навіть про місце, де нахожуся.

— Не бачиш? — враз торкає мене Овдій, і я, мов зі сну, оглядаюся.

Усі стоять на колінях, а з вівтаря на середину храму йде піп. Він благословляє молящих, потім обертається, стає на коліна й читає: „Боже великий, єдиний, нашу Україну храни...“

Я чую навколо зідхання, бачу зняті догори руки, затоплені у високість очі, і хоча й знаю, що все це розраховане на театральний вплив на молящих, на вклинювання політики в церковні відправи, але й сам здіймаю руки і проймаюся почуттям, що стає на грань патрістичного розпачу.

Як біля нас проходить титар з карнавкою, ми дістаємо з кишень гаманці й офіруємо карбованців по три.

Потім „відпуст“ — і ми виходимо.

На панелі з Овдієм довго міркуємо що далі робити. Нарешті вирішуємо промочити горлянки кон'яком до обіду і прямуємо до „Червоного готелю“ — в ресторан.

Тут за чаркою, ми ділимося плянами наших важливих історичних робіт, даємо один-одному поради, потім виходимо, беремо ваньків і роз'їжджаємося.

Ми працюємо над мемуарами. Роботою, правда, невдоволені, бо доводиться щораз повертатися назад, щоб вставками та додатками підкреслити наше алібі в тих чи інших подіях з історії УНР. Особливо завдав нам роботи процес Шварцбарда, бо його захисник майже назвав наші прізвища, як виконавців заходів покійного Симона Васильовича. Звичайно, вставки й додатки, цінності мемуарів, як історичних документів, не зменшать. Дарма, що Пестуся якось поглузувала:

— Ваші мемуари такі цінні, такі цінні, що Кость Котко дорого заплатив би за право скористатися з них для своєї дійсно важливої праці — „Істукрев“.

Сани плывуть швидко, м'які сніжинки приємно лоскочуть обличчя, і я почуваю себе там, в затишному Овдієвому кубельці.

Я ввижаю його за великим дубовим столом, заваленим сотнями газетних вирізок та брошур, в м'якому шкіряному кріслі, і бачу, як бороздять йому лоб великі краплі поту — за виправкою чергового розділу мемуарів. М'який, рожево-блакитний абажур наповнює кімнату хмаросріблястим світлом, а рясні його складки розсипаються сотнею свічок сліпучої електрики на стіл, на папери, книжки, кришталеву, з визерунками попільничку, на срібну карафку — іграшку (хлопчикові для інтимних потреб) і гранчасту велику склянку гарячої кави, долиту з карафки золотистою рідиною рому.

Я знаю, що думки Овдієві далеко, аж там, на прикордонні — Проскурівщині або Шепетівщині — кружляють ярами та балками, в дубових лісах, серед обдертих, бридких, жалюгідних постатей — його колишніх козаків, чиї героїчні вчинки він заносить на сторінки майбутньої писаної історії визвольної боротьби українського народу. Я теж знаю, що він особливо міркує, в який спосіб показати себе нащадкам, щоб вони зрозуміли, що він — людина скромна, яку лише волею долі викинуто на поверхню бурхливого революційного моря.

Я бачу теж і русяву голівку Пестусі і з зморщеним у задумі чолом над укладистою книжкою — певно з історії боротьби кляс, чи політекономії. Я знаю, що вона час-від часу підпирає рукою голівку, замислюється і скося поглядає на батька, як той доливає ромом гарячу каву. Від моєї уяви не ховається навіть, як вона, глянувши на батька, швидко, мов гидуючись, відвертається і ще суворіше морщить міжбров'я.

Пестуса — моя наречена. Це вирішено два роки тому, але шлюб наш відкладено до часу, як їй буде двадцять три роки. Чого це їй так забажалося — ні мені, ні Овдієві не відомо. Взагалі, Пестуса — дівчина самостійної вдачі. Вона добре політписьменна, читає комуністичну пресу, але поруч, від початку й до кінця прочитує всі емігрантські газети, що їх дістає собі Овдій. Вона нікуди, крім опери й драми, не ходить і завжди відмовляється, щоб я їй був за супутника.

Я кохаю її до загуби розуму, до божевілья. Кохаю її керсетку, квітчасті уставки, довгу, русу косу, навіть рясну вишнєву спідницю. Іноді мені здається, що я, вплимавши до рук її панчохи, цілував би, гриз, в'язав би нею собі руку, ногу, пальця, до болі, до крові.

Це буває зі мною особливо тоді, як (привид чи ні — хто його знає) я побачу в сутні на вулиці дівочу постать, точнісінько, як Пестуса, поруч юнака в галіфе і шкірянці. Що це не вона — я певен, але в скронях враз стукотить, в очах вирують жовто-зелені метелики. І я кидаюся їх доганяти. Я, правда, за п'ять — десять кроків стаю, моя інтуїція, інтуїція джентльмена над хворістю перемагає... Але як мені болять! Як хочеться впіймати ту постать дівочу в обійми й міцно, до загуби свідомости тиснути до грудей, рвати на ній одяг.

Про наше одруження ми балакали один лише раз, саме тоді, як Овдій сказав їй свою волю. Я добре помітив, як вона здригнулась, на дві-три секунди похнюпила голівку, а потім ураз підвела, глянула батькові просто у вічі й сказала:

— Воля ваша, тату, але раніш, як у двадцять три роки я заміж не піду.

Звичайно, Пестусине рішення для мене іспит важкий. Але я — українець, загартований у боротьбі син свого народу, отже й мушу чекати. Це тим паче, що Пестуся давно вже моя.

...Тоді їй було чотирнадцять років. Я — тоді Терехів, а Овдій — Вавилів, пробравшись з за кордону, влаштувалися були в статбюрі прикордонного повітового міста. Він — завом, я — його замом. Туди за деякий час прибула і Пестуся від своєї бабуні. Саме тоді вона і впала мені в око. Незабаром нас викрила Чека. Овдія заарештовано, а мені пощастило втекти і заховатися в далекій глушині, куди за деякий час я забрав і Пестусю. Мені було тоді тридцять, а вона — дитя, проте я зробив собі її за дружину. Напочатку вона плакала, а потім — байдуже, звикла. Тільки мовчазною стала.

Ми прожили вкупі щось із рік, аж доки Овдія амнестували і він забрав її до столиці. Я ще ж деякий час тинявся.

— Приїхали, — чую візникові слова і здивовано розкриваю очі.

Сани стоять проти під'їзду Овдієвої квартирі. У вікні Пестусиної кімнати бачу її похилену тень. Чую, як б'ється мені серце, нервово плачу візникові, хапаю пакунок і швидко біжу по східцях.

Біля дверей я стою і, передихнувши, дзвоню. Нахилившись, прикладаю вухо до дірки дверного замка. По хвилі тиші чую:

— Пестусю, біжи відчини.

— Ніколи, — брєнить її голосок.

— Піди, не змушуй мене, старого, турбуватися.

Чую рух стільця по підлозі й сердиті Пестусині слова:

— Піду, але скажу, що вас немає. Скажу — і до кімнати не впусчу.

„Про кого б це?“ думаю. І пригадую управдома — студента Рачка, що його декілька разів заставав у неї... Так йому і треба — злорадно посміхаюся. А що це про нього каже Пестуся — сумнівів у мене немає.

Між іншим: студент цей — цікава особа. У той час, як батько його, ще на початку революції на Україні, був запеклим нашим ворогом, а потім, здається, й міністром у гетьмана, він, цей юнак, відцурався родини і пішов ніби комсомолити десь по Донбасі. Чи насправді він був комсомольцем — невідомо, я здибав його вже тепер, студентом. Що він Пестусю кохає — я помічаю це в кожному його русі. Мені навіть здається, що Пестуся це знає, лише не платить йому взаємністю. Вона збирається серйозно вивчати психологію, а він допомагає їй порадами та підручниками. Якось, приміром, він приніс був підручника „Аморальність, як вияв психопатології“ і сказав таке:

— Ви мусите розуміти, що мужчина, у якого з'являються бажання до підлітка-дівчинки, не лише хворий, не лише для громади

небезпечний, а й морально в усіх галузях людських взаємин нікчемна мерзота...

Паскуда! Він ніби стріляв на мене. Звідки йому все відомо?..

Я чую ще якісь сердиті слова, потім важкі кроки — і мені відчиняє Овдій.

— Що, не чекав? — запитую.

— Як ні? — радіє він. — Адже сьогодні субота.

Ми щиро, за стародавнім козацьким звичаєм, чоломакаємось, міцно тиснемо один одному руки, і я роздягаюся в передпокоїві.

— Як ся маєш? — звертаються.

— Та так, гостець допікає.

— Свердлить?

— Так свердлить, так свердлить, що, віриш, боюся за мої мемуари: не дасть, клятий, закінчити. Не дасть змоги сказати правди нащадкам, — докінчує він уже в кабінеті, куди входимо разом.

Овдій кабінет — це з вишуканим смаком старокозацьким вбрана кімната. Просто ввійшовши, впадає в око величезний родовий герб Блазнюків — щит, прибитий до стіни й уквітчаний старовинною зброєю, яку наче б носили Овдієві діди й прадіди, та наганом, карабіном і шаблюкою — власними Овдієвими. Далі на стіні вряд висять портрети старосвітських дідів та бабів — каже предків його славного роду, а зараз біля дверей, з правого боку, як увіходити, — висить різбляний мисник, повний чудових карафок, мисок, келехів та сулій. Мисник і все, що на ньому, найцікавіше в Овдієвому кабінеті, а все інше — фальш, набута на базарі, в ломбарді, чи в посередницьких крамницях. Я давно вже вирішив, якщо старий помре, а ми з Пестусею лишимося спадкоємцями, продати все це барахло негайно ж. Адже далеко зручніш ходити, приміром, по м'якому перському килиму, аніж по звичайній, хоч і українського стилю, вовняній з визерунками ковдрі. Трохи осторонь від письмового стола стоїть круглий мармуровий стіл з графіном води. До цього стола я й підхожу. Я кладу на нього пакунки, дістаю коробку з цукерками й іду до Пестусі, що мов застигла над грубелезним фоліантом у другій кімнаті.

— Пестусю, — кажу, — у що ти так заглибилася?

Вона підводить голівку, зиркає просто на мене й відповідає:

— Не бачите? Вчуся.

Почуваю в її словах докір і, цілком свідомий, що перебив її роботу, кладу на стіл подарунок.

— Я вас просила ніколи й нічим мене не шанувати, — каже вона дивлячись у бік.

— Мій обов'язок, мій обов'язок, — кажу і, щоб дати їй спокій, виходжу.

Овдій тим часом хазяйнує біля пакунків. Він зосереджено розкладає пляшки, печиво, м'ясне, дістає з мисника келехи та дещо їстівне своє й починає розмову.

— Дочекалися... Маєш служницю, а власних рук докладай. На якись там наради подалась...

— Що ж, тим краще. Вільнішою буде розмова, — відповідаю й вирізую денця коробок з маринадами.

— Н-да, вільнішою і... цікавою разом із тим, — додає Овдій і напускає брови, прибираючи щонайсериознішого вигляду.

Я вже знаю, що він читав останні емігрантські газети, знаю що зараз пірне у найвищу змістом і найглибшу проблемами міжнародною політику й забуде за все, навіть за келеха міцної зубрівки. І щоб такого не сталося, скеровую розмову на справи буденні.

— На Дніпрельстані будуватимуть нове місто. Читав?

— Не читав і читати не хочу, — здійсмаючи голос сердито одрубую Овдій і, відкинувши з лоба оселедця — пасмо шпакуватого на лисій голові волосся, що його вважає за ознаку козацького походження — враз відкидається на спинку крісла.

Я присовую до столу стільця, сідаю проти Овдія, дивлюся як він, тримтячи, наливає келехи, й у глибині душі лаю себе за те, що розхвилював мого єдиного друга.

Він справді тремтить, обличчя набуває бурякового кольору, груди здійсмаються і, замість слів „доброго здоров'я, з його горла вилітає:

— Добзля...

— Жичу, — відповідаю і протягаю келеха, щоб цокнутися.

Овдій раптово ставить келеха, зеленіє, хапає ножа і стукаючи об стіль колодочкою, сердито, як пан до наймита, рубає знову:

— Скільки я тобі казав, що українські козаки, найпаче ж запоріжці, ніколи не цокалися. Ти Кашенкові твори читав?

— Ні.

Моя відповідь його вдовольняє і враз заспокоює. Звичайно, я мусив був би сказати, що читав, але навмисне відповів негативно, щоб дати Овдієві привід відчутти розумову перевагу над мною. Він, як і кожний діяч часів УНР, вважає, що має неабиякий розум і може вибачити все, аж до плювка в очі включно, але ні в якому разі до самої смерті не забуде, якщо хто бодай натяком висловить сумнів у його талантах.

— Ех, молоде, молоде, наша українська молоде! — зідхає Овдій, бере до рук келеха, цокается об мого й одразу вихиляє до дна. Потім продовжує: — Наші козаки не лише не мали звичаю цокатися, а цієї погані й не пригублювали. Горілку, славу оковиту, світлої пам'яті, вживали.

— А ти все ж цокнувся, — зауважую. — І не лише пригубив, а й до дна вихилив.

— Хіба?! — дивується Овдій. — От клята звичка!

І наливає по другій.

Ми швидко працюємо щелепами, вихиляємо по другій і продовжуємо балачку.

— Так кажеш, що Кашенка не читав? — перепитує Овдій.

— Розумієш, не доводилося, — кажу. — З історії України я перечитав усе, що видано за останнє століття, а Кашенка — не доводилося.

Власне, крім „Ілюстрованої історії“ Аркаса, я жодної книжки з історії України і до рук не брав, але відповісти правдиво — значить виявити, що всі мої попередні похвальби про начитаність — безсормна брехня.

— Шкода, — каже Овдій. — Знаєш, як я торік іздив на поклін до матері-Січі...

— Цебто на Дніпрельстан, — поправляю.

— Не дратуй! Не згадуй мені цього слова. — палахкотить він. І мені здається, що палахкотіння це штучне, що так він каже за звичкою гудити все, що починають робити більшовики, з нами не радячись, на думки наші не зважаючи.

І зо мною щось дивне буває в таких випадках. Хоч і штучні Овдієві слова, а викликають вони в мене прикрість від учинків більшовиків. Якусь таку образу, як ото викликає обійдена на весіллі чарка.

Мовчки вихиляємо по третій, і я бачу, що міцна зубрівка змінює Овдіїв погляд. Очі йому криє волога, він м'якне, охляває, як старий безпорадний дід, і починає скиглити:

— Навіщо нам Дніпрельстан? Навіщо оті заводи?... Пам'ятка слави минулого адже значно дорожча!... Заповідник би утворити. Січ реставрувати...

Я значно кріпкіший від Овдія, — мене алкоголь не скоро проймає. Тим то розкорковую пляшку з портвейном, доливаю недопитого келеха зубрівки і доки Овдій скиглить про реставрацію Січі, вхитрююся його ошукати: ковтаю з келеха суміш, закусюю й прибираю серйозного вигляду.

Зауважую примирливо:

— Але ж — культура! Але ж велетенські блага в майбутньому!...

Овдій припиняє скигління, глибокодумно спирається підборіддям на руку, затоплює погляд на мені й по-опікунському повчає:

— Не в тім річ, голубе мій, не в тім. Хто проти благ? Хто проти культури на Україні? Я?... Та господь мене скарай, коли я ворог рідному народові!... Адже буде хто, га? Українських інженерів ти бачив там? От, прикладом, головний інженер, Вінтер — українець? Він заплавав хоч раз на руїнах слави дідів наших? На тих руїнах, які збирається на вічні віки заховати від ока людського? Ганьба! Образа нам! Мало в нас інженерів Петренків, Іванчуків, Затірок, Рябконів?!

Мені хочеться Овдієві слова заперечити, в думках снуються якісь інтернаціональні гасла, але, як і завжди, логічно їх висловити мені не дається, і я переводжу розмову на інше:

— Про чистку радапарату балакають, чув?

— Дурниця! Нас не вичистять, — переконано каже Овдій, і забувши про Вінтера й Січ, захоплюється значінням українців у радапараті. — Нас вичистити — значить Україну залишити без українців. Та й... ти ж розумієш, що без нас — їм ціна ремінний гріш. Адже

думаєш з ними рахується Європа? Го-го!.. З нами голубчику, з нами. Та й куди їхнім спецам до нас. Справді бо, чи знає хто Україну, як ми, чи проспівает наших пісень, чи розуміється на стародавніх звичаях народу нашого, чи перекаже казки його красні?..

Заперечить у цьому я Овдієві не можу, і саме тому, що цілком з ним погоджуюся. Візьмим, справді, кооператорів наших. Українська кооперація здавна вславилася, виробила традиції власні, найосвіченіші в ній земляки працювали. А як час наспів, вони навіть державним життям керували. Куди ж там вичищати таких. А вичистивши — ким замінити? Червоною хустинкою? Комсомольцем безвусим?.. Адже це все рівно, що на вік загубити дідами набуто добро... Або взяти й Овдія. Він — плановик, працює в Раді народнього господарства. То не важно, що з нього економіст — як з мене капітан повітряної фльоти; важно — хто краще від Кам'янця до Києва дорогу знає, хто краще пересічний добробут селянина на Правобережжі врахує, кому, нарешті, краще відомі природні багатства районів Кобеляк чи Миргороду? Адже саме він три роки без жадної сутички своє військо козацьке водив, саме він дивізію цілу без копійки грошей годував... Звичайно, чистка нас не торкнеться: більшовики ж мозковиті люди, вони це все розуміють, бо інакше не платили б нам по двадцять червінців на місяць.

— А що, як іспити запровадять? — жартом кидаю.

— Іспити? Які іспити? — дивується Овдій.

— Які? Як ото була політперевірка, пам'ятаєш? Тоді нас не чипали, а тепер можуть. Викличуть ото до столу й запитують: „А що воно за „надбудова“? А що то за звірина — „діалектика“? А коли засновано четвертий Інтернаціонал? А що воно й коли закінчиться п'ятирічка?..

Власне Овдія лякаю, але й сам відчуваю, як щось гаряче пробігає мені від серця до п'ят, бо „Теорія історичного матеріалізму“ лежить у мене щось уже років з чотири нерозрізана.

— Невже й політграмоту питатимуть? — лякається Овдій і, обернувшись на кріслі, дістає з шафи „Азбуку комунізма“ новісіньку, нерозрізану. — Не забути б переглянути, — додає й кидає її на стіл.

— І українізацію перевірятимуть, — веду далі я.

— Українізацію? — пантеличиться Овдій. — А нам то до чого вона? Хіба ми не українці?

— Воно так, — глузую далі, — про займенника чи прикметника нас не питатимуть, а от про річний видобуток на Україні, скажімо, торфу — запитатися можуть. Взагалі з українознавства, з літератури, прикладом...

— Ха-ха! враз заходиться він реготом і наливає знову келехи. Випивши, він витирає вуси й зухвало вигукує: — Мене на літературі?.. Та я... ік... усього „Кобзаря“... ік... на пам'ять знаю, Проспівую навіть:

Убогії хати, убогії ниви,
Прямо хоч голки збирай.

затягує він якимсь вовчим фальцетом і посоловілим поглядом уставляється в мене.

— Тягни... ік... трясця та дубило мати твою,— гукає на мене він.— Українець без пісень... ік... нуль. Понімаєш?..

До пісень з Овдієм я не охочий. Тим то зауважую:

— Це не з „Кобзаря“. Там такого вірша немає.

— Немає?!— витріщає на мене Овдій п'яні очі.— Ти кажеш немає?.. Так я... ік... доведу... Да...

Він устає, зачепившись за стільця— гріє лобом стіну і падає на підлогу, ледве не зваливши книжкової шафи.

Зачувши гуркіт, входить Пестуся. Вона стає на порозі, сердито й з докором на нас дивиться, а потім зупиняє погляд на мені.

— Одягайтеся й— марш...— обурено, але стримано каже вона.

Мені робиться ніяково. Солоний піт заходить в очі, немов навмисне засліплює їх, і думка, яку я плекав ще з вечора— напоїти Овдія, а потім, хоч би що, міцно притиснути в обіймах Пестусю— зникає враз, залишаючи по собі боляче-образливий осад.

— Пестусю,— простягаю я руки, встаючи з-за столу.— Пестусенько моя, чого ти жорстка така? Нам же вік вікувати,— кажу і намагаюся рушити до неї, але ноги мені обважніли— і я спотикаюся.

— Геть із хати!— вигукує вона обурливо.— І... і щоб я вас більше не бачила,— додає, з розмахом зачиняючи двері.

Мені це не вперше, і я не ображаюся. Справді бо. Пестуся— українка, а українські жінки на п'яних чоловіків завжди сваряться. Це їхня національна вдача така. Тим то, щоб не дратувати її, я допиваю лишки вина просто з пляшок, волочу Овдія за ноги до канапи, кладу його на ній, одягаюся і виходжу.

3 розділу V

ЛІТО

Щонеділі до мене приходить компанія: Опришок с Книгкоопу, Собчук з Вгородспілки й Ратиця з Усімкредиту— всі три діячі доби великих ускладнень в УНР, саме того часу, коли уряд перебував у Вінниці й Кам'янці.

Вони мої перевесники й політичні вороги, хоч разом зі мною амнестовані й підписали ту саму, що і я, декларацію. Між собою вони теж не згодні і незгода ця виникла вже недавно, як вони, кажуть, вивчивши радянське життя, вибрали собі якусь із орієнтацій української інтелігенції. Тепер Ратиця— гетьманець, Собчук— петлюрівець, а Опришок— український есер. Я ж— орієнтуюся на Ради, добре розуміючи, що це гарантує мені цілковиту безпечність бути осторонь і споживати блага життя.

До речі про мое політичне кредо. Я вважаю, що історію творить особа, правильніш— особи, що вбирають у себе всі здобутки найкращого в людстві, використовують усі блага культури, науки і

техніки — до електричного примуса і хромових, на козячому хутрі, чобіт. Я теж вважаю, що до революції таких осіб на Україні було надто мало, і з цієї причини нам трохи зарано було будувати самостійну чи незалежну державу. Отже, даний час — переходовий у галузі формування української державної ідеї і мусить таким залишитися протягом принаймні покоління, що виховується вже в революційному дусі, що всмокче в себе — що не казати, — а колосальні культурні блага, щедро розсівані більшовиками, і що, політично й культурно виховане, передасть своїм дітям правильні методи революційної боротьби та державного будівництва. Звичайно, що такі пляни на майбутнє вимагають певних практичних кроків зараз, і ці кроки мусять бути спрямовані на розвиток патріотизму, на додержання стародавніх звичаїв з домішкою до них усього, що людину європеїзує, що підносить її на вищій шаблї цивілізації та до вершин поступу. Тим то, маючи таке собі за мету, я всюди й завжди просовую в життя мої ідеї. На мою, прикладом, обов'язку в книготорговельній організації, де я працюю, лежить художня, вчасна й регулярна рекляма. Отже, навіть у цій непомітній галузі роботи я знаходжу можливість пропагувати мої ідеї. Наприклад, рямці об'яв я замовляю виключно малярам українцям, знавцям українського стилю, отже й не даю загинути цій галузі широукраїнського мистецтва; я всюди й завжди пропагую тільки українську книжку, український плякат, взагалі я дбаю тільки про українське.

Звичайно, я не проти індустріалізації рідної країни, навпаки, протилежно старим лантухам, як от хоч би й Овдій, я за індустріалізацію на всі сто відсотків, щоб лише вона в самій суті своїй мала все українське. Будують, прикладом, Дніпрельстан. Що ж, це — гарно. Лише треба, щоб навіть на турбінах була ознака українського стилю, щоб місто на Дніпрельстані збудували на кшталт великого села, поспіль у галях, щоб навіть робітники носили креслаті солом'яні брилі і не голили вус. Я так само не проти того, щоб будівництво від початку й до кінця провадив інженер Вінтер, бо слово „вінтер“ в українській мові значить „ягир“, „кімлач“, його подекуди навіть і вживають у розумінні цього рибальського знаряддя. Я не проти й соціалістичного будівництва, особливо не проти колективізації. Поперше, тому, що я належав колись до партії українських есдеків, тобто був соціалістом; а подруге — я кооператор, а колективізація — найвищий ступінь кооперації. Взагалі я за радянську владу, з якої особисто цілком задоволений. Я собі їм, п'ю, добре вдягаюся, одержую добру платню і зовсім не тримчу з страху бути звільненим через скорочення чи з причин якоїсь там чистки. Словом сказати — не такий дурень, як Опришок, або Собчук чи Ратиця. Вони, їй же бо, дурні!

Так от щонеділі вони ввалюються до мене в кімнату, вилискуючи засмаглими пиками та заголеними по лікті руками. Вітаючись, вони зразу ж роблять натяки щодо промочування горлянок. Я, звичайно, не проти і крізь вікно гукаю двірникового юнака. По цьому пропоную складку і за чверть години на столі з'являється дві четвертини вина.

Починаємо пити здебільшого мовчки, і лише поступово, як зменшується вино, язика нам розв'язуються і починаються суперечки.

Розпочинає їх завжди Ратиця. Він, мов ненароком, дістає з кишені емігрантські газети „Нову Зорю“ чи „Український Голос“, урочисто робить рукою знак і мовить:

— Панове! Найсвіжіші вісті. Слухайте: „Вартість гетьманця оцінюється не лише з погляду національного (що він українець) і не тільки з погляду політичного (що він гетьманець), а перш за все — з погляду вселюдської моралі. А що мораль вселюдська визначається тільки релігією, то в основі моралі гетьманців лежить мораль релігійна, християнська... Хто не має бога в серці і не шанує церкви, той не має права зватися гетьманцем і такому немає місця в гетьманських радах“. Чули? Га? Розумієте, що це все значить?

— Що ж тут розуміти? — дивується Опришок. — Просто і ясно, що ти, гетьманець, хочеш висвятитися на автокефального попа і хочеш нам довести, що твій крок — політичний, а не впливає з страху перед чистою радапарату.

— Дурень ти, он що! — каже Ратиця. — Я найменше про себе мислю. Я лише хочу довести, що гетьманці — люди, які визначають своє місце у спільних шерегах людства не з погляду приналежності до якоїсь партії (адже партій дуже багато), а з погляду визнання вселюдської моралі — релігії. Тобто і ти, соціаліст, можеш іти до наших шерей, якщо маєш бога в серці.

— Хе-хе!.. Он куди наші гнуть! До агітації для поповнення своїх рядів узялися! — сміюся я.

— При чім тут агітація? Яка агітація? Я просто собі прочитав уривок зі статті одного з наших лідерів — Осипа Назарука — і годі.

— А, Осипа Назарука!.. — іронічно мовить Опришок. — Це того, що січових стрільців у Детройті обробляв? Тепер розумію. Він такий дурень, як і всі гетьманці: їздив, бач, у Канаду — Україну будувати... Набудував! Ціла сотня юнаків гетьманцями стали.

— Це — моральна підтримка, — перебиває Ратиця.

— Моральна? Гаразд. А реальна? — хвидко запитує Собчук. — Яка реальна підтримка тут, на Україні, є у вас? Яке таке ядро соціальне? На яку класу, на яку силу ви спираєтеся, га? Адже не видко хіба, що зробили за десять років більшовики... Колів, колів вам понатісували, на які, замість трону, пожалуйте пане гетьмане й гетьманці... Ти врахував, що монархічній владі, владі гетьмана, потрібна власницька, панівна класа? Ви, гетьманці, взяли це до уваги? Врахували, що навіть спогади про дідичів і фабрикантів (більшовики на віки вічні вже поховали)...

— Ну, це вже ти брешеш, — перебиває Ратиця. — А неп, а приватники, а десятки тисяч тих, що більшовики їх глитами звуть? Це не сила? Її то не вистачить ще на довгі роки? Нарешті — що інше і хто може запропонувати для визволення рідного краю?

— Що? — запалюється Собчук. — Ми, лиш ми, уенерівці, сіреч петлюрівці, можемо пропонувати й робити. Нам зараз треба не балакати, а робити. Треба гуртуватися, щоб із самої середини, із самого, що називається, шлунку, розгромити більшовизм... Ухили, незадоволення треба підтримувати. Треба ширити їх і збільшувати кадри взагалі ворогів більшовизму. А там далі нас підтримають, бо Україна й уенерівці — авангард європейської цивілізації на Сході!..

— А, так ти за інтервенцію? — зривається з місця Опришок. — Це я розумію. Руку, товаришу! Дайош інтервенцію! Дайош варягів сюди!..

— Та й ми ж не проти інтервенції, — каже Ратиця.

— То якого ж дідька ви сваритеся, — кажу я і розливаю останнє вино.

— Як то чого?.. — розмахує руками Собчук. — Щоб життя наше буяло! — вигукує і починає:

Гей ну, братця, до зброї —
На герць погуляти.
Слави добувати...

Ратиця підхоплює пісню, за ним Опришок. Не стримуюсь нарешті і я. Потім ми враз перестаємо, допиваємо вино й витираємо спітнілі обличчя.

— Да, так от я й кажу... — починає знову Опришок.

— Та кинь ік бісу, — перебиваю я, щиро ненавидячи політичні суперечки моїх друзів. Але Опришок не вгаває:

— Найкращий, друзі мої, спосіб позбутися більшовиків — це політика далекого прицілу. Далекий приціл це — шлунок. Розумієте?

— Надто довго, — каже Ратиця.

— Довго? Що ж зробиш, голубе... Ось і дочекаємося, — мовить Собчук і замислюється. Потім встає, підходить до вікна, розпрямляє груди і заспіває.

Щось сьогодні я дуже сумую.
Про колишню волю згадав
І про славу я ту не забуду,
Що колись я, як сокіл, літав.

Його зіпсутий п'ятиками баритон хвилює сизе від цигаркового диму повітря, рветься за вікно, діє на почуття наші, і всі ми пристаємо до пісні:

Боронив я свою Україну —

заводимо далі, і — невідомо чого — пісня набуває похоронного плачу, навіває спогади про далеке минуле, що вже не воскресне, не зворушить нікого, і незабаром навіки пірне в глибоке море пісенного надбання парубочьких вечорів.

— Боронив, та по дурному, — враз вирішує Ратиця й звертається до Собчука: — що, друже мій, мислиш ти про пляшку холодної горілки й нашільника гарячої ковбаси?

— Я — за, — підіймаючи руку, відповідає Собчук і кидає на мене й Опришка поглядом.

Ми, звичайно, погоджуємося. Тоді я дістаю паперу і роблю жеребки, кому припадає бути за „обозного“, тобто йти по горілку та по ковбасу, і пропоную складку.

Власне ми й від вина добре підвипивши, але пісня нас схвилювала і вгамуватися чимось потрібно.

За горілкою ми вдаємося в спогади, кожний пригадує безліч подій зі свого минулого, в яких головну роль відігравав він сам. А як усе, геть усе випито, ми рушаємо з хати.

Здебільшого ми їдемо до міського парку „на полювання за жіночою статтю“, як про це завжди кажемо, а то іноді на якийсь майдан, щоб розважити парубочью нудьгу.

Нудьга пізнього парубочтва — нещастя нашого кола. Вона гнітить нас, убиває щонайменші прояви життєрадості, робить нас покидьками громадянства, ставить поза межі соціальних верств. Коротше, нашого кола мужчині не можна знайти собі дружини. Власне, в нашому колі жінок — хоч греблю гати, але немає жадної, щоб була тобі другом, щоб не псувала кар'єри, чи не заважала службовому стану. Про дівчат нам думати не доводиться. (Я — виняток). Особливо не доводиться думати за комсомолок чи робітниць. Але й буржуйки та непманки до нас ставляться неприховано вороже: їм подавай партійців та комсомольців, бо, як і ми, на меті мають одруженням затулитися.

Звичайно, в нашому колі є багато вдовиць — і справжніх, і „солом'яних“, але ж, ну, як показати на люди таку, як покійний її чоловік — герой чорних сторінок історії ревруху часів Чека, або забрався в Нарим і розводить там ніженські огірки. Та й самі вдовиці такі, що не без гріхів у минулому, а нині не від того, щоб захопитися конспірацією та по дурному й чоловіка вплутати. Отож, що й дивуватися, як розмови наші кружляють завжди навколо жінок, а кроки спрямовані на те, щоб десь підчепити якусь, хоч літню, панянку.

От, прикладом, передостанньої неділі я й Ратиця полювали в міському паркові.

— Як побачиш яку з косою, — зауважив Ратиця, — не лови гав. Така обов'язково й статечна і підстрелити її — тьху: раз, раз і дамка.

— Траплялося хіба? — запитався я.

— Та... — і він ніяково зідхнув. — Не щастить мені, якась клята доля переслідує. Я майже завжди помиляюся. Іду оце якось один цією ж алеєю. Дивлюся — сидить одна, років так двадцяти. Сутінь. Сідаю Зідхаю. „Не нудно отак самотній сидіти?“ — питаюся. — „Справа не ваша, громадянине,“ — відповідає. „До цього ж треба казати не „нудно“, а „сумно“. Треба трохи краще вам мови навчитися“. Затремтів я. Українка, справжня, щира українка з довгою русою косою. Га? Як тобі подобається?..

— Мені як подобається? — зауважую. — Не подобатися, звичайно, не може, але бракувало б квіточних уставок, рясної вишневої спідниці і... ну, ти ж сам знаєш, як моя Пестуся вбирається.

— І уяви собі, що прекрасна українка так була одягнена...

Я відчув, що десь біля серця мені штрикнуло, в скронях запульсувало, у вухах закувала зозуля — нудно, болюче, гнітюче, а в уяві промайнула дівчина з юнаком у галіфе та шкірянці, що її час від часу я бачу на панелі центральної вулиці міста.

— Ну і... чим же це скінчилось? — тремтючи запитав я.

— Та так, як звичайно буває в парку: підійшов юнак у галіфе й шкірянці, і вона зникла з ним у тінявій алеї, в напрямку, де менше людей.

Як я тоді стримався — не пам'ятаю, але хотілося, до болю хотілося крикнути:

— Брешеш!

Взагалі останнім часом Пестуся не виходить мені з голови. Думка про можливу зраду не дає мені спокою, хоч я й знаю, що Пестуся — щира, як голубка, що вона моя і тільки моя.

От і в той час, як я йду з товаришами парком, вона мов перед очима у мене. Я затоплюю погляд у натовп, і мені то там, то там промайне ніби її постать. Звичайно, товариші не знають, чого саме я час від часу зупиняюся, чого божевільними очима шукаю, тим то вони безжурні й жартують.

Собчук увесь час регочеться й вигукує дотепи на адресу знудгованих безпартних дівчат, що самотньо тиняються алеями; Ратиця відламує каштанові гілки й галлянтно пропонує дівчатам понюхати, а Опришок хтиво поглядає на жіночі й дівочі постаті, вголос міркуючи про їхні тілесні якості.

Гуляючи отак, ми заходимо аж у пущу, лягаємо на траві під кущем і вдаємося в спогади, повні брехливих пригод, у яких жінщини всякого віку, розуму, вдачі і стану нам віддавалися, за нами бігали, вкорочували собі віку, чи були від нас зражені... Коли все переказано, коли помиями брехні обіллято навіть знайомих і ми вже перестаємо один одному вірити, — розмова переходить на болюче, завжди незмінно настирливе питання: як би й з ким одружитися.

— Одружитися... Харашо, трясця дубло б матір його!.. — починає Опришок.

— Н-да, — вторить йому Ратиця й замислюється, починаючи зі злістю колупати пальцем землю.

— За кордон би, он що! — зідхає Собчук. — Там нашому братові шаноба. А жінок — так кажуть і не відіб'єшся. Як ти мислиш, га? — звертається він до мене і мружить око.

Я, звичайно, або посміхаюся, або кидаю в таких випадках трафаретне:

— Мені — справа інша.

— Щасливий дурень, — дратується в таких випадках Ратиця, але я не ображаюся, бо цілком свідомий його заздрости.

Власне, на когось іншого я й образився б, навіть не пошкодував би й кулаків... Що ж до своїх, то мушу ж я бодай чим показати, що я — джентльмен. Взагалі ж я їм співчуваю.

По такій розмові ми ще довго лежимо мовчки, або лівиво перекидаємося словами. Потім, як сутінь вечора остаточно згускне, встаємо і, почувавши втому та вибрудок алкоголю в роті, рушаємо до засліплених електрикою столів літнього ресторану в кінці головної алеї.

Тут ми займаємо стіл і мовчки й багато п'ємо содової води з вином. Почувши знову збуджений вплив алкоголю, платимо й ідемо до виходу з парку.

Йдучи ми знаємо, що зараз поїдемо до женщин, а тому про це й не балакаємо. Нашу увагу зосереджує вже сама процедура оргії.

— Ти сьогодні з нами? — найчастіше запитує мене Собчук.

— Побачу, — відповідаю. — Як Доськи не буде — з вами.

— От бігме, що він з нею одружиться, — каже Ратиця до Собчука й Опришка й підморгує в мій бік.

Я знову таки не звертаю уваги на зауваження Собчука і пропоную перевірити кишені.

Ми дістаємо гаманці, кожний урочисто проголошує їхню готівку і кожний готівку інших собі занотовує. Це вивірений спосіб один одного не обшахраїти. А то оргії коштують дорого, і дуже часто хто небудь на ранок проголошує себе невинним.

Звичайно, що не обходиться і без скандалу.

Здебільшого Опришок, заховавши свої гроші, клянеться сумлінням, що більше червінця не має. Так само підкладати свиню любить і Собчук. І якщо таке трапляється, то я або Ратиця всіх зусиль прикладаємо, щоб хтось із них у запалі клятьби сказав:

— Не вірите, обшукайте.

— Тоді, звичайно, ми обшукуємо й находимо заховані гроші.

— Забув, — виправдується він в таких випадках. — Був п'яний і забув.

Перевіривши один в одного гроші, ми беремо таксі і хвилин за п'ятнадцять зупиняємося на Сумському завулку. Тут платимо й спускаємося східцями вниз.

Байдуже проходимо повз кола франтів з киями в руках, що вподобали собі тут на бильярді розвагу, йдемо коридором аж у кінець і тут заходимо до напівтемної кімнати.

Управитель нас знає, таємниче інформує про „свіжих машиністок“ з якихось установ і довідується, чи ми хочемо „просто провести вечір“, чи „влаштувати справжній райський вечір“.

На „райський вечір“ ми не завжди спроможні, отже обмежуємося тим, що виговорюємо собі право користуватися й додатковою кімнатою.

Зовсім окремо має управитель розмову зо мною. Він знає, що з усіх женщин мені найбільше подобається Доська — русава українка, до краю весела, танцюристка і чудова співачка. І знаючи це, він завжди зловживає: то Доська зайнята, то ніби вона не приходила, то наче б то хвора.

Я це знаю й обіцяю йому троячку, якщо Доська неодмінно буде.

По цьому вона майже завжди з'являється і прямо з порогу кидається мені в обійми.

Я міцно тисну її до грудей, садовлю собі на коліна і пою, як дитину. Тоді я забуваю про все на світі, навіть про Пестусю, яка здається мені далекою, чужою, майже незнайомою.

У додаткову кімнату ми з нею майже ніколи не йдемо. Туди перемінно заходять мої товариші із своїми панянками, я ж здебільшого, забавляюся так собі — по парубоцькому: годую Доську цукерками, лоскочу її й милуюся її дзвінким сміхом.

Доська теж із нашого кола. Була в еміграції, потім повернулася і ніяк не може пристосуватися до радянських умов. До праці вона не звикла і хоч вибрала була собі професію касирки, навіть двічі або тричі служила, проте працювала недовго: кожний раз її платня йшла на покриття недохваток. Багато їй заважає і виховання в інституті шляхетних дівчат, якого, до речі, вона не скінчила через революцію.

До мене Доська ставиться щиро, прихильно, і коли по вечері що ми влаштуємо для всіх чотирьох дівчат, я їй пропоную їхати до мене, вона захоплено, майже танцюючи, починає вбиратися.

Я знаю, що Доська любить міцне, солодке вино і печиво. Тимто як ми сідаємо в таксі, наказую шоферові зупинитися на Катеринославській, проти кубла розпусти „Замок Тамари“.

Тут ми робимо невеличку закупку і йдемо просто до мене.

У кімнаті ми затуляємо вікна, роздягаємося і я почуваю себе далеко краще, як колись у далекій глушині разом з Пестусею. В такі години я забуваю про тендітне Пестусине тіло, і мені здається, що Доська народилась для мене, щоб торсати мої міцні м'язи й сповняти кімнату дзвінким, невгамовним, переливчастим сміхом.

На ранок ми прокидаємося, довго жартуючи перекидаємося на постелі і, до несхочу втомившись, починаємо одягатися. Потім снідаємо.

Як підходить час розставання, я бачу, що Доська ніяковіє, замилюється, з невиразним сумом позирає на мене і хоче сказати щось, що давно свердлить її мозок і настирливо викликає на одвертість. Іноді я навіть бачу на очах її сльози.

У таких випадках я дістаю з кишені червінця і, подаючи їй, мовлю:

— На цей раз, Досю, получай подвійне — не п'ять, а десять.

Вона бере червінця, силоміць вдячно посміхається, і я відчуваю, що їй це пекуче болять, що вона хотіла б чогось більшого, не грошей. Іноді, як бува тижнів за два в мене не зіпсовано настрою, я роблю собі й Досці приємність — дозволяю їй залишитись у мене.

Вона цьому радіє, до втоми мене зацілює і, як справжня дружина, береться порядкувати в кімнаті.

Вона мие, чистить, незграбно латає мою білизну і навіть готує їжу, хоч це їй і не дається.

У такі дні мені часто спадає на думку назавжди залишити Доську у себе, зробити з неї щось середнє між дружиною і служницею і тримати аж доки не одружусь з Пестусею.

Цим, гадаю, я виконав би і свій обов'язок щодо підтримки до часу особи українського шляхетського роду.

Проте моїм міркуванням не судиться здійснитися.

По трьох-чотирьох днях Доська засмучується, часто пристає до мене з вимогами одружитися, а як я жартома, але з серйозним виглядом їй пояснюю, що це неможливо, вона остаточно ніяковіє:

Тоді вона свариться, лютує, каже мені прикrostі, кляне щирих українців, своїх батьків, життя і, нарешті, ридаючи, зникає.

Здебільшого вона повертається години за дві, п'яна, ледве стоючи на ногах, і починає лаятися.

— Ти мерзотник! Кровопивця! — верещить вона. — Жаба зелена! Трутень... справжнісінький трутень! Гірше за трутня! Той хоч користь дає... А ти... У... гадина!...

Я намагаюся її заспокоїти, прошу, благаю, але це не допомагає. Тоді, махнувши рукою, починаю одягатися, щоб йти.

Вона, очевидячки, приходиться до пам'яті, прожогом розганяється і гріє лобом одвірок. Потім падає, заходиться плачем і так, на долівці засипає.

Прокинувшись годин через три, вона нерухомо сидить, закривши очі руками, а потім встає і, не сказавши мені й слова, виходить.

Де вона пропадає до нової зустрічі — я не знаю, та й вона мені про це ніколи не каже.

.....
Розмова з Ратицею позбавила мене спокою. От і вчора надвечір я заснув по обіді. Сплю я міцно, так що не знаю навіть, чи сниться мені що колись. А от на цей час приснилось, і так, наче б я оце за раз усе бачу.

Уявилась мені велика-велика кімната, повна широких шаф, де висять галіфе та шкірянки. Якийсь юнак, дуже схожий на студента-управителя дому, де живе Овдій, сидить на стільці, заглибившись у книгу. Я заходжу ззаду, заглядаю в книжку й читаю на ній напис: „Аномальність — як вияв психопатології“. Враз з-поміж галіфе, що висять у шкафі, висовує голівку Пестуся і показує мені язика.

Що означає цей сон — я не знаю. Дивився в „Сонник“, але слова „галіфе“ не знайшов.

До цього й на посаді не все гаразд. Уперто кажуть, що чистка радапарату буде сувора і ніякі політичні міркування місця не матимуть.

Якщо це правда, то справи нашого кола погані. Власне, мене це не зачепить: я ж своє діло робив і мені немає чого боятися.

З розділу останнього

ТЕПЕР

Дивна, їй ж бо дивна українська натура! Не дарма нас охрестили „хитрим“.

Хай хто так спритно обійде чистку, як Ратиця, Собчук, та Опришок!

Думали, думали — і видумали. Склали проєкта виділення в окрему галузь державної кооперації виробництво пасічницького приладдя.

Молодці, їй же бо молодці! Хай їх тепер вичистять! Дзуски! Адже це загрожує провалом важливої галузі народного господарства, перспективи якої обіцяють надто багато...

А мої справи неважні. Не питаючись згоди, перекинули на іншу роботу.

Потрібен нагніт, вплив закордонної преси.

Вирішую йти до Овдія й побалакати про статейку для емігрантської преси. Він звязки має і це живо влаштує. Справді бо, чого церемонитися, раз нас, заслужених діячів українських, хай і ворогів більшовизму, притискують. Адже одно — ворогувати з більшовиками, а друге — працювати на користь рідного народу і неньки України.

Я повільно прямую до Овдія і мене опановує рій думок. Я ввижаю себе на селі статечним пасішником, царюю над сотнею вуликів, дихаю запашним медом, а побіля мене павою ходить Пестуся.

— Хіба не краще, ніж отут щодня дратувати себе? — серйозно ставлю собі запитання і вирішую обговорити його з Овдієм. Я теж вирішую обов'язково розв'язати справу з Пестусею. Чекаючи далі, я можу тут запліснявіти.

Я стукаю в двері і чую тихе кахикання, а потім важке човгання чийось ніг.

— Хто там?

— Та я ж, Олекса, — відповідаю.

Відчиняє Овдій.

Він осунувся, обличчя йому не голене і виглядом він скидається на старого вже діда.

— Що з тобою? — питаюся.

Він махає безнадійно рукою і кволо мовить:

— Вичистили...

— Та ну? — широко дивуюся.

Овдій сідає на ліжко, і, як і колись, починає скиглити:

— Образа, невдячність... Вік працював на користь рідного народу, на славу неньки-України і на старість, на кінці днів, як непотрібного, викинули. Не знаєш часом, скільки мені полагатиметься пенсії?..

Новина мене пантеличить, але слідом думка швидко працює і новий плян яскравими рисами розгортається переді мною.

Проект кооперування бджільництва... Всеукраїнський масштаб... Від правління й до останнього пасічника усі свої, щирі, неподільні думками й загальною метою...

— Чекай, чого носа на кілок вішати? — кажу, й починаю викладати зміст ідеї Собчука, Опришка й Ратиці.

Овдій слухає, погляд йому ясніє, очі блищать і нарешті він мовить:

— Так що ж, оскаржити?

— Звичайно, щоб зберегти, так би мовити, стаж.

— Гм... так це ж хороше діло. Слід би побризкати...

Я встаю і йду до крамниці ХЦРК.

Хвилин за двадцять ми сидимо за пляшкою горілки і захоплюємося справами майбутнього Всеукраїнського кооперативного виробництва пасічницького приладдя.

— А де ж Пестуся? — питаю нарешті.

Овдій розводить руками й ніяково відповідає:

— З нею щось незрозуміле твориться. Подала до інституту заяву. Вчитися збирається.

Усередині мені враз холодне, а на лобі почуваю вогкість поту.

— І... і ти дозволив? — нарешті запитую.

— Не дозволиш! А право, право де на заборону? Позбавили права працювати на користь рідного краю, відібрали змогу дбати про долю дітей. На, читай, що вона пише — й Овдій подав мені чверть аркуша списаного паперу.

„Тату — було написано в ньому. — Я знівечена і змучена у вашім оточенні. Мені обридли покидьки громадянства і вибруд загалу, що складає ваше досить численне коло знайомих. Я не можу далі терпіти і йду на власний шлях. Я вступаю до інституту. Про допомогу прошу не турбуватися, — мені її дасть такий же у свій час знедолений товариш — Рачко. Сьогодні я з ним записалась у Загсі. Прощайте“...

Що сталося зі мною, я не пригадую. Я очулався вже на вулиці, якраз у Сумському завулку проти більярдної, куди й зайшов.

.....
На столі в мене недопиті пляшки. Доська лежить на каналі і в п'яному сні верзе якісь нісенітниці, а я кінчаю ці записки — огляд мого життя і ставлю останню крапку.

А - ФАНІВ СИН

Анатоль Гак

I

До напіврозчинених воріт підкотився однокінний повіз на дугих шинах. Візник, широкок'язий бородань, зупинив усипаного каштанами коня і, звівшись із передка, гукнув у бік двору:

— Агось, гражданин китаець! Пожалуйте!..

Якусь хвилину стояв наохляп, ніби збирався когось ударити на-відлі, потім знову сів на передок. Віжок не попускав, тримав їх натягнутими. Дві ремінні струни розсікли коневі його крутий кряж. Кінь непокоївся, пирхав піною, гриз, ніби хотів перекусити, товсті вудила. Вихрасті здухвини ходили ходою, ноги дрижали й билися коліном об коліно, опуклі очі великими кремняхами лізли коневі з-під лоба.

На пішоход вийшов молодий, літ двадцяти п'яти, китаець. З грудей йому сповзала смуга мідяних гудзиків, на лобі виблискував радянський герб, на чорних рукавах повисли малинові ганті. В руках китаець ніс невеличкого клунка. Позад його шла ще молодша від нього, низенька на зріст жінщина. Вся вона була кругласта, ніби обручем обведена, спідниця їй дзвоном стояла, з голови і аж до самих колін спускався довгий край пухнастого шарфа. Жінщина йшла поволі, ступала обережно, пильно вимірюючи своїми голубими очима нерівний пішоход. Біля повоза китаець кинув клунка на брук, підпер жінчину під лівий лікоть і допоміг їй стати на приступок. З-за рогу випурхнув вітер, шарпнув жінчину за край шарфа, заметляв ним у повітрі і показав вулиці, мов могла, випнуту догори спідницю. Спіймавши рукою шарфа, жінщина потягнула його донизу. Самій в обличчя кров хлюпнулась і кумачем повисла на обох щоках. Китаець слідом за жінчиною поліз на повіз. Коли вони обоє вигідно там усілися, він гукнув до візника:

— Єзджалъ, товарищ, на вокзалъ!..

Візник посміхнувся вусами, — мабуть, з китайцевої мови, — попустив коневі віжки, голосно цмокнув, ніби чвіркнув, губами, — і повіз, прасуючи кострубатий брук, покотився вулицями міста.

Десь далеко, аж у північному Китаї, зубчастою латкою простелилася провінція Хайлунцзян. Улітку на просторах Хайлунцзяна в чоловіка шумлять поля буйного гаоляну, а взимку там клацають зубами жорстокі сибірські вітри. Аж ізвідти прибився до великого українського міста молодий А - Фан. Тут він натрапив на дівчину Мотрю, що прийшла сюди з глухого закутку на заробітки. Мотря мала маленькі в ступнях ноги, вузькі плечі, смолою вміту довгу косу і пару гаолянових зерен в зіницях своїх голубих очей. А - Фанові вона здавалася за китаянку з провінції Хайлунцзян і він сказав їй дружитися з ним. Подруги Мотрині не радили Мотрю зав'язувати собі світ косооком китайцем, але вона їх не послушалась. А - Фан з Мотрею побралися. Жили дружно слова накриво одно одному за цілий рік не сказали. Та ось надходив час Мотрі родити дитину. А - Фан, як і кожний китаець, бажав мати

собі сина. Він піклувався за Мотрю, ходив по лікарнях — розпитував, де найбезпечніше родити його дружині. Але Мотря на це не хотіла пристати. Вона стала просити свого Йвана, — так вона звала чоловіка, — щоб він відпустив її в село родити. Там, у рідної матері, вона найбезпечніше народить йому сина, бо в лікарні, в чужих людей, їй страшно родити. А-Фан, хоч і не зразу, проте вволив її волю. Лаштуючи дружину в дорогу, він купив для Мотриної матері подарунка — шерстяну хустку, щоб мати за це доглянула йому сина. А як Мотря вже була наготові, А-Фан із головної вулиці міста взяв найкращого повоза, яким зручно б було їхати його вагітній дружині.

Кінь кресав підковами об таранкуватий брук, напружував шиті жилами стегна, вигравав каштанами на сонці. Повз повіз летіли голосні трамваї, мчали легкі, як мяч, таксі, гуркотіли вислобок автобуси. Але А-Фан ні на що не звертав своєї уваги. Схилившись ліктем на клунку, він тримав у себе Мотрину руку і говорив до дружини:

— Спатрі, Мотря, раділь мене син... Харошій син...

Він міцно тиснув їй руку, сипав одривчастими словами, щасливо до неї посміхався. Чорні очі А-Фанові жваво бігли проміж широких вік, губи від рвучкої розмови ніби підскакували, груди набірали повітря. Мотря вся ніяковіла. Очима вона сповзала кудись донизу, а лівою рукою розправляла на колінах край шарфа. Згодом, глянувши з-під лоба на А-Фана, сказала до нього:

— А ти, Йване, гляди мені не втечи до свого Китаю... А то, мо, я — до матері, а ти — додому... Що я тоді діятиму з твоїм сином?..

Сказала це Мотря і на якусь мить затримала свої голубі очі на плескуватому, ніби розчавлений вузол, А-Фановому обличчі.

— Мотря! Не гаварі такої... — аж увесь підкинувся на сидінні А-Фан. — Не гаварі такої... Я за тебе можем на смерть хаділь...

І, весь схвилюваний, А-Фан майже впав лицем на Мотрину руку і притулився до неї своїми м'ясистими губами. Поцілунків він навчився за межами батьківщини: в Китаї їх не знають. Мотря від того зашаріла, під шарфом тривожно застрибало серце, вона видерла від А-Фана свою руку. А самій їй стало й соромно, й радісно.

Не треба, Йване, — кинула; — люди побачать — сміятимуться...

А-Фан слухняно звівся з клунки, вирівняв постать і, поправляючи на голові кашкета, через передок, понад візниковим ліктем, став дивитися уподовж вулиці.

Біля вокзального ганку візник посадив на мички розджоханого коня. А-Фан моторно зіскочив із повоза на брук і простягнув обидві руки на допомогу Мотрі. Вокзальний ганок цвів білими фартухами носильників. Мотря ніяковіла, що А-Фан прилюдно зводить її з повоза, ніби справжню пані. Вона вже була смикнула свої руки назад, щоб вивратися, але А-Фан міцно тримав її і поволі зводив з повоза на землю. Ставши на ноги, Мотря відвернулася від ганку, приховуючи на обличчі неабиякий свій сором. А-Фан тим тимчасом розплачувався з візником. Як розплатився, взяв у ліву руку клунку, а правою спіймав під лікоть

Мотрю і повів її по високих сходах. Ішли вони через велику залу, довгими коридорами крутилися і, нарешті, вийшли на гладенький, як долівка, перон. Всюди, де вони проходили, А - Фан лівою рукою з клунком прокладав поміж натовпу дорогу. Він боявся, щоб Мотрю часом не натиснули в натовпі, щоб хтось не штовхнув її ліктем під бок. В середину вагона, як А - Фан не домагався, його не пустили. Тоді він підійшов до відчиненого вікна, де стояла Мотря, і кілька хвилин перекидався з нею словами. А - Фан радив дружину стерегтися, жаліти себе задля сина. Він навшпиньки зводився, ввесь тягнувся до високого вікна, жестикулював руками. Тонко розпанахані на обидва боки очі йому весело сміялися, а на кругому лобі двома буграми стояли чорні брови.

Біля вихідних дверей вокзалу вдарили в голосний дзвінок. Сердитим басом відповів дзвінкові пикатий паротяг, — здригнулися вагони, заскреготали залізні зчепи. А - Фан схопив з голомозої голови кашкета, підніс його догори і закрутив ним у повітрі. А коли потяг вирушив у путь, він побіг поруч вагона, де їхала Мотря, вигукуючи до неї:

— Єзджаль щасливо, Мотря!... Раділь хороший син!... Потом я тібя здесь стречаль!... Харашо?!.

Потяг війнув над залізничними будівлями гривою, застугонів копитами об рейки, витягнув наперед довгу шию і, залишаючи позад себе вокзал, подався з міста.

II

Харитина на радіощах не ходила, а вітром літала по своєму двір'ю. Її дівка, хоч вона бідна й неписьменна, а знайшла в місті щастя: побралася там із статечною людиною. Тепер Мотря, вся повна, мов налита, сиділа в неї на високій лаві і розповідала їй про свого чоловіка. Зустрілися вони з Іваном рік тому, побралися, живуть дружно, шанують один одного — всім би так жити. Іван на трамваї за вагоновода, вроді як машиніста, їздить, а вона дома господарює. Жаліє її чоловік не знати як. Коли виряджав з дому, то півміста обганяв, а таки знайшов повоза на дугих шинах, щоб не трусько було їй їхати. Про все розповіла Мотря матері, а що її чоловік — китаєць, про те вона промовчала. Дізнаються, думала, на селі — почнуть глузувати. Краще нікому не говорити.

Раділа мати, упала дочка, готувала їй якнайсмачніші страви, перинами вистеляла їй постіль, щоранку сама розчісувала їй косу. І день - кризь - день розпитувала:

— А ні разу він тебе, Мотре, твій Іван, не бив?..

— А чого б же він заходився мене бити, — посміхалась Мотря.

— Ну, то, мо, хоч нагримав коли на тебе? Вжеж із ким, кажуть, любишся, з тим і чубишся...

— І в заводі у нас цього нема, щоб ото битися...

Харитина не знати яка рада була з доччиного щастя. Упоравшись дома, вона надівала празникову спідницю, вив'язувалась новою, що зять передав, хусткою і йшла по сусідах. Хоч і діла їй там нікоторого

не було, проте вона йшла. Харитині хотілося тепер бачитися з чужими людьми, говорити з ними, розповідати їм за свою дочку. Нехай усі знають, яке тепер життя її Мотрі. Привітавшись до сусід, Харитина по слові, по другому, переводила розмову на дочку з зятем. Розповідала:

— Чорної роботи він не робить... Машиністом, чи що, на якось там трамвай їздить... Не знаю — що вона за штука, отой трамвай... Хороше жалування получає... А жаліє Мотрю — слова їй накриво ніколи не скаже... Оце, як з дому виражав, так на ресорній кареті віз її на вокзал...

Наговорившись усталась в одній хаті, Харитина поспішала до другої, а там і до третьої. І всюди вона не проминала звести розмову на дочку, на зятя, та на своє майбутнє онуча.

— Хвалиться Мотря, що батькові сильно хочеться мати сина... Як про мене, то й дівчина людина, аби тільки благополушненьке було...

Сама Харитина нетерпляче чекала на той день, коли вже, нарешті, в її хаті пташиним голосом заспіває онуча. Вона не абияк готувалася до цієї події. Білою, мов крупчатка, крейдою білила вона хату, суриком підводила припічок, синьою вицяцьковувала комін. Ніби боялась, що ось-ось народиться онуча, і засміє її, свою бабу, за неохайність. Як упоралась з хатою, дістала зі скрині шматок крапчастого ситцю, прикинула на локоть — скільки його є — і понесла до кравчихи Тетяни.

— Пошійте, пожалуста, мені з цього ситцю чотири сорочки для немовляти. — І тут же не втрималась додати: — Для онука готую... Дочка приїхала з города, родити...

А йдучи від кравчихи, Харитина завернула до хваленої баби Вертунки. Вертунка вславилася своїм бабуванням на всьєнє село. Була вона легка на руку. Вже щось із тридцять років бабувала, а й одного разу не розв'язався дитині після неї пуп. Як зав'яже, так ніби одивом залле. Окрім того, Вертунка знала заздалегідь вгадувати, що буде в породіллі — чи хлопець, чи дівчина. Харитина вже кілька день тому приговорила її до Мотрі, навіть завдатка їй однесла — паляницю й десятеро яєць.

Баба Вертунка сиділа в себе на призьбі і, напівзгорбившись, крихтами пухкої паляниці годувала малі каченята. Каченята прудкою вошвою кишіли біля бабиних ніг, душилися, широко роззявляючи свої лопаткуваті ротики. Іржаве обличчя бабі звисало донизу, висихлі руки стирчали догори, з-поміж обсмоктаних довгим життям пальців на голови каченятам сипались дрібні крихти. Побачивши біля воріт Харитину, Вертунка випростала спину, зсунула з очей брови і кинула їй назустріч:

— Що, мо, господь милосердний посилає на землю нову душу?

— Та ні, бабуся... Ще не чути... Як тільки що, то я й серед ночі до вас прилечу...

Харитина привіталась з бабою, вклонившись їй, і сіла поруч неї на призьбі. Вертунка заспокоїлась. Пальці їй знов зарухались, на землю посипались крихти. Вона стала розповідати Харитині про каченята.

Вилупилося їх у неї від трьох качок аж тридцять дев'ятеро. Лише не знати, скільки проміж них є качуриків і скільки качечок. Ще малі вони, пух на них на всіх однаковий,— не розпізнати їх. На цьому місці Харитина перебила Вертунку і перевернула розмову на Мотрю.

— Сподіваюся, бабусю, що тижнем найдеться дитина в Мотрі. Вже я по всьому замічаю... От ще цікава б я була знати, бабусю, що бог дасть Мотрі.— Тут Харитина на хвилину зупинилась і провела по бабі очима.— Кажуть про вас люди, що ви на цьому знаєтесь...

Харитина замовкла і, не спускаючи з Вертунки очей, ближче присунулась до неї.

— На що бог надоумив, дочко, на тому й знаюсь,— не зразу заворушила своїм ніби розчавленим ротом Вертунка.— А на чому знаюсь, з тим від добрих людей до скрині не ховаюсь. Якщо твоєї дочці під правий бік коле, а перед очима, як устає вона вранці, райдуги ходять,— матиме вона хлопця. Як же коле їй під лівий бік, а перед очима метелики літають,— знайдеться в неї дівчина. Не казала вона тобі нічого такого?

Вертунка повернула до Харитини своє обличчя і запитливо повела підлобними плямами.

— Так я ж, бабусю, про це її ніколи не питала,— відповіла Харитина.— Якби знала, давно б уже запитала.

— Отож, кажу тобі, запитай...

Обличчя старій одвернулось від Харитини і знову нависло над каченятами. Юні птахи, мов несамовиті, метушилися на землі, билися круглястими волами бабі об її шкарбуни, зводили догори крильця, трагічною пискнявою заповняючи всеньке подвір'я. Харитина нерухомо сиділа на призьбі і в супроводі качиноного лементу мріяла про своє майбутнє онуча. Їй збудилося і бучно закружляло в ній почуття любови до юної істоти. Взять — та нема ось зараз перед нею немовляти. Вона нахилилась до галасливих каченят, шурхнула проміж них пальцями — і прудке, жовтою бавовною всипане каченя забилось в її руках. Харитина піднесла те каченя догори і, мов чарку з дорогим трунком, притулила його собі до рота.

III

Можливо, що в той самий час, коли Мотрі припало родити, десь у місті її А-Фан вів свого дзвінкого вагона на відпочинок. Просто-волоса ніч ходила селянськими городами й перелазами. Під ногами її шелестіли картопляща, гупали тверді, як тім'я людини, токи, тріщали пощерблені перелазами тили. А над землею вправним гімнастом стояло забризкане зорями небо.

Вікна в кімнаті, де лежала породілля, зсередини були позатушковані подушками. На столі стрюкуватим пухирем здималася замурзана лампа. По закутках кублилися безокі тіні. Мотря лежала на широкому полу. Вона вся звивалася з болісної корчі, билася ліктями об під, шкроматила руками стіну й голосно ойкала. Смуга світла впала

зі столу на під, коромислом перегнувшись через Мотрину постать. Ноги й голова нараз упали в сіру напівтемряву, а посеред полу побивався з натуги випнутий живіт.

Біля полу похиленою сохою стовбичила Вертунка. На темному обличчі їй блискали дві круглі плями — очі, стирчав загострений ніс, ворухилась увігнута в обличчя проріха — запалий рот. Вона нахилилась до полу, припала до Мотрі, умовляла породіллю потерпіти. Її сучкуваті пальці то видиралися на самий верх Мотриного живота, і там зупинялися, ніби прислухаючись, то заходили з боків і гострими пучками вгрузали породіллі в тіло.

Заторохтівши кістками, Вертунка нагнулась до землі і дістала з-під полу довгого мотуза. Далі, охаючи на різні голоси, з мотузом в руках полізла вона на під. Випросталась там на ноги. Обличчя задерлось догори, очі косиною вдарились об стелю і зупинилися на порепаному сволоці. Вертунка звила над головою свої руки, прив'язала один кінець мотуза до сволока, а другий подала Мотрі.

— Берися, дитино, отам, вище вузла, — берися обома руками. Добре тримайся за мотуза, а сама ніби підводься встати з полу... Так легше буде дитині з тебе вийти...

І знову заторохтіли Вертунчині кістки — баба зізла додолу, а над полом, сплєтеним удвое гадам, звис довгий мотуз. Мотря спімала мотуза руками. Поволі, ніби пробуючи, ламала вона в ліктях руки, пружинила тіло, підтягувалась догори. А гострі болі гарячими прутами сікли їй тіло, гнули кості, рвали жили. Обертюм пішла голова Мотрі. На стелі ногоастою черепахою заворушилось чорне коло. Посеред того кола вертілось А-Фанове обличчя. А-Фан посміхався до Мотрі, і їй крізь дзвони стін, що тепер настирливо лізли до її ушей, учувався А-Фанів голос: „Сматрі, Мотря, раділь мене харошій син“. Нестерпучий біль насторч ударив Мотрю в серце, ніби розтяв її всю на дві половини, стропилами випростав їй ноги, заломив назад руки. Мотря скрикнула, перекутилась в тілі, і вп'ялася зубами в подушку.

В сусідній кімнаті, на припічку, важким смородом дихав череп'яний каганець. На череватій плиті галасали два кип'ячих чавуни. Ногами вони повгрузали глибоко в плиту, плечима повисли на залізній дошці, а свої кучеряві чуби понастобурчували аж до самої стелі.

По кімнаті, вся напружена, ветшалась Харитина. Вона готувала окріп на купіль. Біля порогу, визираючи з-під білого рядна, стояв шаплик — для породіллі, а на столі невеличкі ночви — для новонародженого. Поруч ночов лежало розіслане на столі крапчасте крижмо.

Харитина весь час ходила навшипиньки, часто зупинялась біля зачинених до другої кімнати дверей, прислухалась. Увійти туди, хоч і як її кортіло, вона не насмілювалась, бо добре знала бабини Вертунчини порядки. Ніхто не повинен був бачити, як вона приймає новонароджену дитину. Христом богом їй таке наказано. Харитина непокоїлась: то стояла біля плити, то йшла до столу, то тупцювалась біля дверей. Уся вона в цей час жила чекаючи на онуча, що от-от, наро-

дивись, пташним заспіває на всю бабину хату. Удасться те онуча, як чомусь сподівалася Харитина, все в матір: біляве обличчя, рівний ніс, голубі очі, мов голкою виведені рівні уста... І раптом Мотрин крик у сусідній кімнаті увірвався, лише чути було її глухе стогнання. Проміж стогнанням плутався Вертунчин голос. Баба бубоніла, як і завжди. Але бубоніла вона тепер уже не до Мотрі, а до когось іншого. Далі, ніби у відповідь на бабин голос, в повітрі тонісінькою кривувлюкою повис писк немовляти. Харитині серце тріпнулось, вдарилося об груди й замерло.

Баба Вертунка вступила до кімнати поволеньки, над чимось важливим роздумуючи. Пасмо світла від лампи перегнулося Вертунці через плече і освітило на кінцях її рук живий кавалок м'яса. Але баба лівою ногою зачинила за собою двері. На витягнутих наперед руках їй повисла волохата тінь, ховаючи під собою новонародженого. Харитина не рушилась з місця, лише очі її дерли на клапті сіру напівтемінь кімнати. Вона бачила, як Вертунка наблизилась до столу, звисла донизу руки, поклала на стіл дитину, а сама випросталась, руки опустила на стегна і стала вся тонка й гостра, як обчухраний стовбур.

— А що там бог нам послав? — ступнула, вже згодя, Харитина до Вертунки. Запитала вона бабу тихим, лагідним голосом.

Вертунка на ці Харитинині слова промовчала. Вона тяжко зідхнула, далі звела догори свої руки і навхрест склала їх на грудях. Лише з часом сказала рвучко, ніби шарпнула Харитину за полу:

— Присвіти - но сюди!..

І в цьому середньому „присвіти - но сюди“ Харитина вчула для себе велику небезпеку. Серце їй раптом спіткнулося, на тіло впав колючий дріт, думки одна одну випереджали. Тримтячими руками вхопила вона на припічку каганець, двома пальцями підсмикнула догори гніт, і струмок густого диму чорним волокном простелився по хаті. Харитина наблизилась до столу. Стала поруч Вертунки і очима своїми прикипіла до крижма. Стояли обидві мовчки, ніби пригломшені, не обзивалися одна до одної. Лише чути було на всю кімнату, як тривожно дихали обом бабам груди, і як їхнє нерівне дихання рвалося на шматки і летіло під стелю.

А на крапчастому крижмі темно-жовтим жучком ворухилося немовля. Там, мов той рак клешні, зводив догори свої смугляві рученята справжнісінький А-Фанів син. Природа припасувала йому геть усі ознаки жовтої раси, що її кров А-Фан носив собі у жилах. Тільки немовляті було темно-жовте, лице плискувате, ніби рубанком ізчищене, чорні брови втекли від очей на лоб, очі — косі, ніби ланцетами розпанахані, рот великий, пухлий, замість носа над горішньою губою чорніли дві горошинки. Немовля рухало тонісінькими рученятами, плямкало ротом, блимало розкосими очима, а на замшовому животу йому червонастою гайкою стирчав щойно зав'язаний бабою пупок. Плакати А-Фанового сина не хилило. Мабуть, веселим здався йому досі незнаний ним світ.

Нарешті, Вертунка зачовгала своїми руками по плескатих грудях і голосно заворушила темно-бурими, як сириця, губами :

— Диявол!.. Справжній тобі диявол... Тіло, як земля... Такому тільки в землю дорога...

Харитина, вся сполосована жахом, стояла німа, як смерть, і не одривала очей від немовляти. Страшним і огидним воно їй, його рідній бабі, здавалося. Таких дітей вона ще не бачила на своєму віку. Ніс геть чисто йому вдавнено в обличчя, а очі — не призвели, господи, нікому мати таких очей. Руки Харитині тремтіли, каганець трясся, чорнобровий вогник підстрибував і ніби запалював обличчя А-Фанового сина. А до немовляти іржавим гаком нахилилась Вертунка. Щоки їй тепер ще дуже позападали, зморщена проріха-рот то стулялась, то розтулялась, розплескані під лобом плями влипали в дитину. І раптом баба знову випрямила спину, по-молодечому випрямила, що вона їй у кількох місцях затріщала.

— Дитина неблагополушна... Не годиться нести її до Христа... Такий бог не призначить свого ангола... І очі, і брови, і рот — геть усе диявольське, чортяче... Гріхом воно ляже, коли житиме, на батьків і на всіх його родичів... Руки мені не поворухнуться виражати такого до Христа...

І Вертунка, вся в перевесло скручена, іржава, комахами злажена, — відступилась назад. У напівтемряві стала і знов хрестом скинула свої руки на груди. Харитині страшно стало. Баба стояла десь позад неї, а вона залишилась віч-на-віч з „неблагополушною дитиною“. Вдарила дриж у колінах — вона й собі відступилась назад і благаючи звела на бабу очі:

— А що ж тепер робити з дитиною?... Я такої дитини в Мотрі не хочу... Я її боюся... Що робити?... Допоможіть же мені, бабусю...

Харитина говорила ці слова, широко розкидаючи віі, а бурий вогонь від каганця личаним віхтем товкся їй на переляканому обличчі і яснив її вогкі від сліз очі. Вертунка якийсь час мовчала, лише губи їй мняли одна одну, від чого рухалися гострі щелепи і хиталося зоране борознами підборіддя... Далі суворо запитала Харитину:

— А чи ж ти пристанеш на вгодне господо діло?

— На все пристану, бабусю, тільки допоможіть мені, — відповіла тихо Харитина.

Вертунка двома рогами кинула в Харитину свої очі. Лице їй стало суворе, колюче, шпичкувате, мов дно замерзлого болота. Вона довго дивилася на Харитину, всю її виважуючи. По всьому хрипко кинула:

— Одійди ж мені отуди до порога... І молись там богу...

Харитина, мов не своя, посунулась з каганцем до порога. Там стала до стола спиною, враз ніби спала на силі, сумно похилила до низу голову. Багатоголова тінь замахала по хаті крилами і повисла над столом. На долівці залопотіли Вертунчині ноги, заскрипіли розсохлі кістки, хрипом зайшлися повні трухлятини груди...

І на ніжне тільки А-Фанового сина посипалась віковична іржа.

Чубатими вихрами влітають до передмістя пасажирські потяги з-під коліс вагонів випорскує порох, підноситься догори, кружляє в повітрі, а згодом, знесилений, сірим інеем спадає на приколіїні будівлі. Позад потяга млосно зідхає розпластана колія, ворухить дубовими руками, вирівнює свої сталеві стегна. Хвилина-дві—і потяг, уже зовсім тихо, підходить до галасливого перону. Розчинені вікна вагонів захрясли людськими обличчями. Пероном гудуть розмашисті голоси.

А-Фан що-разу, як тільки має вільний від праці час, виходить до потягу. Нетерпляче чекає він на Мотрю. Вже минуло стільки часу, що вона повинна була повернутися. Заклавши руки за спину, А-Фан ходить просторим пероном і мріє про свого сина. Думки про дочку він жене від себе геть, не підпускає їх і близько. Не повинно бути дочки, коли він, батько, бажає сина. І як тільки до перона підходить потяг, А-Фан дужими ліктями прокладає собі проміж натовпу дорогу. З простягнутими наперед руками, бігає він побіля вагонів, спинається на ганки, зазирає у вікна. Під широкими віками, ніби під двома лядами, бігають рухливі очі, а на високих буграх довгими стежками лежать чорні брови. Не здивавши й цього разу Мотрі, А-Фан раптом спадає на силі, ховає під важкі ляди свої очі і, засмучений, простує з вокзалу додому.

Та, нарешті, Мотря приїхала. Приїхала тим самим потягом, що А-Фан прийшов його зустрічати. Стояла пізня ніч—і весь вокзал, ніби лускою, був усипаний електричними вогнями. А-Фан углядив Мотрю в одчинене вікно. Напівзігнута стояла вона біля вікна. Очі їй дивились донизу, простягнуті наперед руки ніби приросли до сидіння—вона там щось брала. Вглядивши Мотрю, А-Фан аж підкинувся увесь догори. Враз трикутниками поставив вік руки, прогорнув ними собі серед натовпу дорогу—і в один скок опинився на приступках вагона. Зустрічний потік пасажирів бив А-Фана в груди, штовхав його, навалювався на нього своїм вантажем. А він не хотів коритися, бризкав у натовп рвучкими словами, хапався руками за поруччя, ловив ногами приступки. Зір свій А-Фан ложиною перегинав через плечі пасажирів і шарив ними по ганку, відшукуючи Мотрю з сином. І нараз:

— Мо-о-о-отря!.. Спатрі сюда!.. Сюда, Мотря!..

З-за вороха плечей визирнуло Мотрине обличчя, стомлене, бліде, з двома серпами під сумними очима. Щоки їй були рівно обтесані, а від ушей до підборіддя звисала круто зігнута дуга щелепів. Побачивши А-Фана, Мотря піднесла догори праву руку і через голови пасажирів подала йому клунка. А-Фан схопив обома руками клунка і скочив з ним з приступків на землю, але очима і надалі ловив проміж натовпу Мотрю. Він бачив, як борсалась нагорі Мотрина голова. Ось Мотря вже зовсім вирвалась з ганку, ступає на приступки. А-Фан стає навшипиньки, витягує шию, кортить йому мерщій побачити свого

сина. Бачить Мотрині плечі, нарешті — напівзігнуті руки. Порожні руки — без жодної ноші! А де ж син? Де син? Не встигла Мотря ступити ногами на землю, як А-Фан прискочив до неї і правою рукою уп'явся їй у плече.

— Гдє деваль син?.. Мотря, гдє деваль син?..

А-Фан увігнав у Мотрю свої гострі клини, розвертав її всю на частки, бив її своїми словами. Права рука йому з якоюсь жорстокою пристрастю вся тремтіла, випростувалась у лікті і всіма п'ятьома пальцями вгрузала в Мотрине тіло. Мотря стояла мовчки, не рухалась, лише праве плече їй, ніби під тягарем, сідало донизу і перегинало їй постать.

— Отвечаль, Мотря, гдє деваль моя син?..

А-Фан так сильно натиснув Мотрі на плече, що гострий біль покотився їй з плеча по всьому тілі. Мотря похитнулась, тихо ойкнула, схопила А-Фана за руку і, хвилюючись, заговорила до нього:

— Не треба так, Іване!.. Пустити!.. Ходім он-туди, — очима показала на вокзальний мур. — Ходім... Там я тобі все розкажу... Тут люди...

Мотря пішла попереду, пішла вся пригноблена, а обіч неї поспішав, мов дітей, її А-Фан. Тривога розпирала йому груди, з пересердя зросталися, мов під паяльником, міцні зуби, пухли м'язисті щелепи. Зупинилися біля бедратого муру. Мотря сперлась ліктем на високий фундамент, похилила голову і стала казати крізь сльози:

— Нема, Іване, у нас сина... Він, як тільки народився, так відразу ж і вмер...

Клунок А-Фанові висунувся з руки і, роздмухнувши під собою порох, з шелестом упав на землю. А-Фан рвучко, ніби переломив себе, нагнувся до землі, схопив до рук клунка і підніс його собі на височину грудей. Руки йому тремтіли, лікті стояли дугами, пальці упиналися в крамну матерію. І нараз А-Фан розвів руки, сильно розвів, смикнув клунка на боки, деронув його на дві половини і, давлячись словами, затупотів до Мотрі:

— Зачем ехаль родить в деревня?.. Зачем уміраль моя син?.. Зачем?..

А-Фан то витягувався і ставав високий, як стовп, то присідав до землі, воротами розвертав ноги, блискав очима. На грудях йому залізними граблями ходили руки і на дрібне ганчір'я шматали клунка. Мов пір'я, летіло те ганчір'я догори, перекинувалось у повітрі, і поволі падало на твердий перон. Груді А-Фанові аж підстрибували, ляди над очима тряслися, в горлі цілим жужмом клекотали шкарубкі слова. В А-Фана немає сина — він умер! Чому він умер? Хто в цьому винен?.. Хто?.. І роз'ятрені А-Фанові слова, повні жалю, прокльонів та люті, кидалися в повітря, скакали там верхи на вітри і понад високими міськими дахами мчали до глухих закутків України, де віковичною іржею придушено його першого сина.

ПОЕЗІЯ

Броневський

Ти приходиш, як ніч травнева,
Біла ніч у вінку із жасміну.
Тхне жасміном твій спів місяцевий,
Срібна мрія промінням плине.

Йдеш нечутно по тманих нічницях,
Наче листя шепоче в діброві,
Шепочеш сонних слів таємниці,
Як дощем умиваєшся в слові.

То — замало. Замало. Замало.
Твоє слово — туман і темнота.
Дай для серця живого запалу,
Порив дужий і крила для льоту.

Нам покірного слова не треба.
Марне слово. Даремне. І зимне.
Треба маршами збудити небо,
Бити співом, підносити гімном.

Є десь радість людська, звичайна.
Є десь просте життя соковите.
Хліба слів повсякденного дай нам.
Поруч стань і наказуй нам — битись.

Непотрібні нам білі весталі.
Ніч святого вогню не знище.
Будь нам прапором в буряннм шалі,
Смолоскипом, що в темряві блище.

Дай устам нашим інше слово.
Дай нам простого, дужого співу.
Хай ідем ми на заклик любови —
Більше радости, болю і гніву.

Як що пісні без арфи не сила
Подолати громи і буруни —
Накажи нам вирвати жили,
Натягнути й заграть, як на струнах.

Тра до смерти змагатись піснями,
Хай нас посвист змії не тривоже.
Є найкраще життя перед нами.
Є любов. І вона переможе.

І тоді дай найтихші завіти,
З найпростішого дай багаття,
І крізь вічність дивись на забитих,
Як на прапор подертий на шмаття.

З польської переклала Мар'яна Хмарка

МОЛОТЬБА

В. Шопинський ¹⁾

СКАКУНЕЦЬ

— Гей, гей — заждіть! А гов! заждіть, кажу...

Лукав до нас невеличкий дідок, перебігаючи швидко нам дорогу близь колійового переїзду. Він був такого малого росту, що по той бік переїзду трудно було розібрати, чи він справді біг, чи тільки котився.

— Гей, — заждіть, кажу, дуже важна справа...

Я став і Серьога став:

— Ну?

— Фу!.. зайдіть до мене... земляки, га? Так, так по ходу здалека запримітив, що рідні люди, з України... так і пізнав, з України, га... давно з України? З якої губернії?

Я сказав. Він так швидко говорив, сам питав і сам відповідав, що трудно було розібрати, чи він справді радіє, чи тільки насміхається собі.

— Так, так... земляки... серце почуло зразу, що свої люди, а очі ще здалека запримітили, дарма, що вже старий і недобачаю... ні, ми ходім до мене, ходім. Недалечко... он там моя хатина на краю містечка... та яке тут містечко американське, хіба це містечко... тьфу. От в нас міста, з ярмарком... ходім, ходім побалакаємо по душі... га-га-га... серце зраділо, мов матір рідну почуло при собі... ходім-ходім...

Ми звернули з колійового переїзду і пішли з ним. Тримав мене майже за рукав, він все говорив та й говорив:

— Добре, що я вас перепинив перший. Все таки своїх людей зобачиш, нагадають тобі про далеку Україну, про рідний свій край дорогий... еге...

Раптом він став. Повернувся до сонця, зняв руду кепку, витер нею мокру лисину, поглянув на небо і спитав уже більше розсудливо:

— Ти, земляче, хлопець образований. По твоїх словах я запримітив, що багато знаєш. Скажи, бог є?

— А нащо вам все це потрібно знати?

— Ні, ти скажи. Просто скажи: є чи нема?

А сам тримає мене за рукав і нетерпляче чекає відповіді.

Я пробую якнебудь пояснити розуміння бога, а сам думаю, що за дивний цей дід якийсь. Навіть мій Серьога перестав тепер байдужним до всього бути, плюнув у пшеницю і підійшов ближче до старого.

— Але чого це вам так дуже припекло?... Що, може, які діла маєте з богом?

— Ні, ти скажи — є, чи нема?

¹⁾ Володимир Шопинський — український революційний письменник. Живе і працює в Америці, в м. Нью-Йоркові, як робітник на заводі.

— Нема,— кажу твердо і махаю переконуюче рукою,— нема...— А сам стою наготові і сам не знаю, чи маю до діла з релігійним фанатиком, чи просто з маніяком.

— Га, нема. І я так кажу, що нема. Нема, ніде його нема. Всім так говорю. Дурні, темні люди сами його вигадали... І я колись був дурний. Вірив. Терпів. Молився... Страждав. По тюрмах мене ганяли за його. Рідний край через його покинув... через його. (Паленіє і зводить кулаки до неба)— Через тебе, бородачу старий!.. у-у-у!.. Я тебе... Я тобі!..

Звів кулаки, задер голову догори і так почав трястись, що аж кепка злетіла.

Серьога голосно засміявся і знов плюнув у пшеницю.

Старий повернувся до мене, обтріпуючи порох з кепки:

— Кажеш нема?... ні?... Ти певний в тім?..

— Чого ж ви лаєтесь так, аджеж ви не вірите?

— Не можу, не можу про його згадувати. Через його моє життя запропастилось. Через його мене з України вигнали...

— То ви, певно, колись дуже богомільними були?

— Тому то я тепер так зненавидів його, що колись таким був богомільним... Ходім, ходім, я там тобі розкажу все до слова...

Ми пішли попід хати, що виходили вуличкою на поле, але мусіли звернути аж під самі ворота, бо з Канади дорогою гнався великий дуже віхор. Ми то ставали розмовляючи зі старим, то йшли поволі до його хатини.

Стали під осичиною в холодочку. Старий закідав мене знов ріжними запитаннями, переміщуючи їх зі страшними прокльонами та наріканнями на бога: виливаючи в них тугу за далекою рідною батьківщиною.

Серьога сів під дротяним тинком, поглядаючи в другій бік на вижаті лани пшениці, теж згадував свій далекий край, свої жнива вдома.

Жнива вже минались. Вижата машинами пшениця стоїть у купках і жде на парову молотильню. Ще скільки днів перед тим тут гойдалось, хвилювалось живе пшеничне море, тепер вже простелилось безмежне жовте простирадло з чорними купками складених снопів. Все це наводить якийсь сум на душу. Молода буйна осика — одинока жива рослина, що може тут врятуватись від лютих зимових морозів — шелестить розсипає довколо себе мертвими листочками, і нагадує про близьку осінь. За нею ліниво поскрипує вітрячок і помпуге в хату фермерові воду.

Містечко з українських фермерів — до якого ми підійшли пішки, бо на попередній пристанку нас скинули з товарового потягу — ніби спало, ніби грілось на сонці. Фермери заможні мало навідують днем; а середняки - фермери, напів-міські обивателі, повійджали на фарми, на працю. Працюючи в городах, та біля хаток, жінки їх, нагадують, що господа не пустує, а чекає на свого чоловіка-заробітчанина.

Коли вихор перелетів, старий плюнув йому вслід і потягнув нас далі:

— Ходи, ходи, хлопче,— гукнув він на Серьогу, побачивши, що той готовий собі до вечора куняти в холодочку.— Не вільно тут під чужим деревом сидіти. Це Америка. Це тобі не Україна...

Іде... Став:

— Ох, тож то на Україні тепер краса.. гай-га! Жнива, робоча пора, благодать божа... Сади зеленіють, жита пишуться, пташва виспівує, весело глянути, люблю послухати. А тут. Тридцять п'ять років живу і соловейка не чув. Хоч би дурний який американський на посміх тобі засвистав... Степи, осичина, віхри, мов показались, один за другим ганяються та холоднеча зимою. А мав господарство... землі скільки, сад який... то все через тебе!.. через тебе все!.. ти, бородачу старий, я тобі!..

І він знов погрозив комусь там угорі...

— Оце моя хатина,— сказав старий, відчиняючи перед нами дрітчану фірточку.

Ми зайшли на подвір'я. Схилившись трохи на бік стояла там одноповерхова маленька хатинка з віконцями, горищем і сіньями. Перед хатиною лежав городець, обсаджений осичиною.

— А чому ви тут не пробуєте садовити щепи? Міг би бути садочок гарний.

— Не буде. Вимерзне зимою. Одна осичина може бути, і то, бач як посмалило верхки. Це від морозів так. Як повіє мороз з Канади, десь звідти геть від північного моря, тут самий чорт замерзне, не то що дерево... Прошу до хати. Ви можете мати в мене добру станцію. Спати будете на горищі... я постелив там свіжого м'якого січня, бо, знаєте, на дворі спати небезпечно. Волоцюг усяких стільки тиняється. Можуть обікрасти. Ви лучшого й дешевшого місця нігде не знайдете. Спати на голім сіні буде вам коштувати десять центів за ніч з кожного, а на сіннику—тринадцять. Гарне сіно, свіже, пахуче...

Серьога мій невдоволено крутив головою, після такої „приємности“, що нам її запропонував рідний наш земляк, але я його умовив лишитись. Тим більше, попрацювавши скільки днів на жнивах, в нас вже трохе грошенят зібралось.

— Оце й добре. Ви в мене перебудете скільки днів, а розпочнеться молотьба, тоді зможете собі де найнятись. Мене часто питають знайомі наші фермери:

„Містер Джансон, нема там у вас, часом, свіжих молодих хлопців з України? Вони дуже працювиті?..“ Ну і вас тоді зарекомендую...

— То Ваше назвисько „Джансон“? Українець, а Джансон“.

— Так не зовсім „Джансон“, але так собі по американському. Так зручніше кликати... Прошу сідати...

Ми сіли. Хатинка тісенька, повна мух і комарів. Поганих мух, настирливих, американських. Біля печі на колодці сидить баба і струже гарбуз. Вона навіть не подивилась на нас. Коли я оглянув хатину,

перше звернули мою увагу на себе безлич різних антирелігійних ілюстрацій, розліплених по стінах. І кого там не було: і святий Павло п'яний з ключами під тином спить, і мати божя при надії, і Авраам в шатрі з любовкою, і Христос без штанів, і Давид з любовницями. По другім боці висіли ілюстрації кількох генералів та міністрів царських.

— Ого, то ви таки не на жарти воюєте з богами.

— Це так, для людського ока я їх повитягав — найголовніших. Там у скрині я їх ще більше маю. Переглянете коли охота... Ну, бабо моя, завари-но хлопцям чаю. Земляків здивав — з України недавно...

— Гаряче тепер пити чай, — відповідаю.

— Нічого. Чай не зашкодить. Я маю добрий чай — пахучий. В ресторани беруть п'ять центів за склянку, а я тільки — два. Бачите, це Америка: тут ніхто нічого дарма не дає...

На колодзі щось застогло, заворушилось, а потім ліниво зата-рбанило порожню бляшанкою.

Серьога, щоб викрутитись з небажаної гостини, поліз на горище оглядати нашу постіль і там заснув. „Баба“ поставила нам чай, наква-сила гарбуз і пішла на город. Ми в двох чаювали й розмовляли.

— Я, хлопче, був колись провідником штундистів на Київщині, в Каневськім повіті, — почав він розповідати.

— Ага, тому-то ви тепер з богами так воюєте?

— Чекай, чекай не перебивай. Я тобі, хлопче, все розповім від щирого серця, і тоді ти сам посуди, чи добре я тепер роблю, що на бога нарікаю, чи ні. Отже слухай:

— Був, значить, я провідником штундистів. Мав господарство, добре жив, але чорт підвів мене зв'язатись з тією проклятою штундою... шукав, знаєш, нового, більше справедливого, бога. Ну от, я провідник штунди. До церкви не ходжу, на попа гримаю, з начальства духовного кепкую, і, знаєш, не хочеться мені вірити в такого дуже вже неприличного бога, яким його наші попи зробили. Міркую я собі, хлопче, так: коли й справді є бог, то як дух невидимий, що все держить у своїх руках, і більше нічого. А коли жінка лягала спати з чоловіком на ліжку, а потім вродила бога, то — гм!... це щось не по-моєму...

— Ну, знаєш, хлопче, як то в ті старі часи штунду карали. Зараз піп до вищого начальства, на село урядник, пристав, старшина:

„Хто мирян бунтує“?

„Семен Скакунець“ — кажуть. (я, знаєш, в Америці прозиваюся Джансоном, а моє справжнє прізвище Семен Скакунець, так з діда, з прадіда. Я це тобі по секрету).

„Хто провідник штунди“? „Хто повстав проти бога й церкви святої“?

„Семен Скакунець“.

„Давай його нам в руки!“.

— Беруть мене раба божого, в'яжуть, на підводу, везуть у Київ у консисторію до самого Побідоносцева. До цього-о Побідоносцева,

злодія, сатрапа, розбійника лютого... ти, ти... я тобі, я тобі!... ось, ось тобі...

І старий, скочивши зі стільця, прибіг до стіни і почав тикати дулі під ніс — панові, що чорнів на ілюстрації. На стіні справді висів старий царський сатрап з повиколупаними очима і вирізаним ротом.

— Ось тобі! ось тобі! ось тобі!..

— Це ж папір один, хіба до його пристане?

— Хай знає!..

Я пробую його втихомирити.

— Фу, аж полегшало!..

Сідає на стілець і дальше розповідає:

— Ну, значить, везуть мене до самого Побідоносцева. Страшний то був деспот, лютий, скажений.

„Ти, сукин син, чому в бога не віриш?—grimнув він на мене і страшно тупнув ногою. Так тупнув, так grimнув, що здається мені і тепер його крик чую, дарма, що минуло вже тридцять вісім років від того часу.

— Вірю, ваше сіятельство, щиро вірю, тільки як в духа, а не як в людину.

„Молчать“,—крикнув,—„я тобі покажу штунду!..“

— І почалась, хлопче, езекуція. Два роки мене гонили по монастирях, мучили, били, голодом морили, а я на своєму стояв. Почали потім других, моїх учеників виловлювати, катувати, різкою навертати до бога. До якогось дурного бога. А ми ні. Стоїмо на своєму. Убий нас, поріж нас...

— Випустили під умовою, що ми штунду роспустимо і до православної церкви навернемось. Зійшлись ми, порадилися, продали дурні господарство, тай гайда в Америку. Є, кажуть, на світі така країна, де нема примусового бога.

— І сюди просто на землю?—питаю.

— Та де там. Зазнали ми горя. Зазнали в дорозі, зазнали в Америці. Перше осілились ми в Річмонді, працювати при будові кораблів. Праця довга, каторжна, запів-дарма. Тоді не так платили, як тепер. Тепер ще так-сяк можна прожити робочій людині. А то бувало працюєш від світання до смеркання теслю—ще добре хто ремесло знав крайове. Хоч тепер воно тут мало придатне в Америці. Он я маю струга крайового, з собою ще привіз—покажу тобі потім—а на що він мені здався. Якого я чорта буду тут ним стругати... А не ремісники, прості наші хлібороби, більше без праці сиділи та голодували. Почалось нарікання. „Нащо нас сюди привезли, в цю прокляту Америку, на голод, на згубу, з рідною землею розлучили. Вдома хоч по тюрмах гонили, то знали за що терпимо муку—за віру христову, чисту, справедливу“—щоб вона була пропала, лучше б я її не знав. Так-то хлопче...

Старий спочив і почав мішати і так вже простиглий чай.

— Ну, а дальше що було?

— Далше, знаєш, наш чоловік привик до землі, мов до рідної матері. Затужили ми тоді за землею, гірко затужили. Пішла чутка, що десь там на Заході, в далекій Дакоті землю правительство американське запів-дарма роздає. Так, знаєш, „гомстед“ такий американський. „Земля добра, родюча пшениця рік-по-рік, мов очерет“—розхвалювали агенти ріжні. Ми довго не думавши, давай, хлопці, поїдемо на землю. Де там нашому хліборобові-селянинові на міське життя пристати... Тоді, як раз тут залізниця прокладалась... ось там з мого вікна видно, де вона була започаткувалась. Оселились ми тут на землі, заснували ми оце містечко. І щоб нагадувало воно нам рідний край, взяли ми його тай Києвом назвали. І ось сидимо ми в оцім Києві вже от тридцять і шостий рік...

— Чого ж ви нарікаєте? Землю родючу отримали, пшениця гарна росте, господарство можна добре мати,—вставив я, скориставшись моментом, коли старий сьорбав чай.

— Земля добра, родюча, нема що нарікати, хоч до садовини не підходяща. Врожайна — правда. Кажуть вчені тут колись море було,—намул, незнаю чи правда, в книжках так пишуть. Та біда в тім, що це не наша земля...

— Чому не ваша? Ви ж запів-дарма отримали „гомстеди“.

— Так, та не так. Це тільки говорять вони так, щоб заохотити на землю. А пороблять потім такі контракти, такими законами облупляють нашого брата, що він все життя виплачувати мусить за ту землю, і по смерті земля навіть не твоя, дарма що в ній тебе поховують... Як земля дикою лежить, тоді за ню малий податок, а почне вона родити, напращоюся біля неї так, що рук не чуєш, позтягай з поля каміння, зроби її родючою, тоді й податки на ню збільшуються та й збільшуються. За землю плати, за господарство плати, за машини довгуй, відсотки плати, облуплять тебе зо всіх боків, мов ту липку... Хто вибився вже на доброго фармера, має свої машини, худобу добру, наймає робітника на літо, той вже і господар, а хто в довгі заліз, той до смерті з них не виплутається... Ондечки мій старший зять. Фармерує на моїй землі, з капіталом чоловік. А я от купив собі хатину й горедець і так віку доживатиму. Старший знов син покинув фармерство і подався десь у місто. В Мінеаполісі чи де працює...

— Але ж я бачив заможних наших фармерів — автомобілями навіть їздять.

Старий сердито плюнув під стіл.

— Є багатії, нема що казати. Такий, приміром, як Цимбаленко. Багатій. Дім власний у місті має. Дерев'яний склад, автомобіля великого, чорного, церкву свою власну має — попа тримає. Дурного якогось попину, п'янюжку та волоцюгу. Днями по молодих гонить, декому вже дітей наставрався, а в неділю в церкві править. Недавно з України його привіз. Кажуть дворником був у Києві, чи конокрадом, а тут під... Я оце з ним воюю. Цимбаленко свою церкву має, а Михайленко з суботниками свою — онде який хлів вибудували, суботники дурні...

— Суботники, це що за секта?

— Це так, ні богові свічка, ні чортові кочерга. Це такий табун баранів дурних. Моляться в суботу по полудні, а в неділю пшеницю жнуть. А Цимбаленко знов неділю почитає. Ось і конкурують поміж собою. Гризугься як ті собаки, а за що...

— А ви вже давно з богами покінчили?

— Та от років з десять. Тут переїжджав на Захід якийсь „соціаліст“ чи „спеціаліст“, погостив він у мене кілька тижнів... свій рідний, українець. Ух, образований чоловік був. Наділив він мене деякими книжками, що проти бога, та так накрутив він мене, що по нинішній день того я не можу забути. На остатку каже:

— „Знаєш, Семене,— ми з ним на ти були, в літах вже був чоловік,— все те, в що ти вірив, за що ти страждав, через що тебе по тюрмах гонили, господарство твоє знищили, з рідного краю вигнали— все те,— каже,— дурниця, облуда, забобони темні, нічого не варті. В жадних богів, чортів я не вірю, бо їх нема“.

— Сказав так, заплатив за станцію, попрощався і поїхав. Не знаю де він тепер...

Він поклав ложечку, прижмутив очі, поглянув кілька разів на стелю, і замовк на хвилинку, ніби то щось пригадуючи.

— Від того часу ви стали безбожником?..

— Я почав думати, міркувати над усім... а тут ще як раз почали ворогувати поміж собою суботники та цимбаленківці. Ну, і я, щоб допекти і тим і другим, оголосив себе безбожником. І тепер воюю з богами. О, завзято, хлопче, воюю...

Він вилляв решту зимного чаю на мисочку, випив, і сховав порожню склянку в шухлядку.

Я встав і дав йому п'ять центів. Він довго шарив у порожній кишені, ніби - то шукаючи здачі. Я сказав, що плачу за себе й за Серьогу, хоч він і не пив.

А Серьога мій, повиганявши мухи з горища, свистав носом, аж в хатину було чути.

Ми вийшли на двір, бо в хатині занадто вже було гаряче.

— Ходи, хлопче, я тобі покажу струга — свого ріднього, українського струга. Тільки й маю пам'ятки зі старого ріднього краю.

Ми пішли в маленьку комірчинку. Там висіли на стіні різні старі, поламані теслярські інструменти. Старий зняв зі стіни струга, що висів на кілку.

— Оце тільки й маю пам'ятки, що нагадає мені далеку батьківщину. Це ще діда мого покійного — царство йому... тьфу, що я торочу... діда мого струг. В мене він вислужив все життя. В Америці такого не вміють зробити. Ні, ні. Тут і майстрів таких нема. Умієш забити цвящак, перерізати дощину на коліні, вже й майстер в Америці. Вся Америка побудована на цвящку, на молотку... А оце, то струг...

Старий поцілував струга і повісив його назад на кілок. Причинив дверцята і замкнув комірчину.

Сонце вже спускалось на спочивок; але ще припікало. Містечко тихо куняло, серед жовтого моря пшеничної стерні, що золотилась на сонці, далеко білили фермерські хатки, шелестіла довколо них осичина. Де-не-де показувався вже ріденький, чорненький димок: фермери пускали в рух молотільні.

— Ну, йди, та буди свого партнера, ідоть місто наше оглядати, а я піду поможу бабі гарбузи збирати. Та до Цимбаленка не заходьте. Чуєте? Він хитрий, обдурить — заплутає. Стережіться Цимбаленка, — наказував старий.

„ВОВКИ З ВОЛЛ СТІТУ“

— Де ви це спинились на станції, в того старого плута, безбожника несамовитого, грішника тяжкого? — перепинив нам дорогу плечистий, дужий на зріст старий у запорошений сорочці і синіх американських штанах.

— Еге, в Джансона.

— Який він у чорта „Джансон“. Він Скакунець. Семен Скакунець. Так з діда, з прадіда прозиваються. Він цілком з глузду з'їхав на старість, взяв тай до бога чогось вчепився. Він вам слова правди не скаже. Він вас може підмовити і на грішний шлях повести. В нім чорт сидить. Побий мене боже, що сидить. Він бідний, аж синий. Його діти фермерують, а він сидить отут у місті, бараболю їсть і бога проклинає. Його менший син у тюрмі сидить. Вісімнадцять років має сидіти. Розгвинтив взяв хлопчисько на залізниці шруби і стрілку переставив. На щастя машиністи запримітили, поїзд спинили і тільки паровик скочив між рейки. Бачити які в його діти. І треба іменно йому, українцеві, це зробити. Чому американська дитина цього не зробить. Бачите, така вже жилка в тих Скакунців...

Старий говорив тай говорив. З розмови виявилось, що це найбагатіший дука в тім містечку, Михайленко, церковник, почетний член суботників, і багатий фермер. Він вже осівся в Америці, вкорінився, залустив свої пазури і в землю, і в місто. Його сини, зяті фермерують, — ділами міськими керують, і взагалі американські діляги.

Сам він має гарний двохповерховий дім, город з капустою, автомобіля і гараж свій. Він вийшов нарочно зачиняти дротяні ворота, котрі ніколи не зачиняються, щоби побалакати з нами. Засмалений на сонці, зарослий їжаковатою сивою бородою з половою, він не схожий був ні на американця, ні на українця. Згадка про Україну, про далекий покинутий край, мало його ворушила. Він так би, і на Україні побув би, послушав би ріднього соловейка, якого вже років сорок не чув, подивився б як гарно там цвітуть черешні та яблуні, тільки, значить, щоби там було стільки земель, щоби можна мати великі господарства, і машинами опрацьовувати землю. Згадка про сапу, косу, серп, ціп, каторжна праця при коноплях та кужелях викликала в його жаж, і він безнадійно махаючи рукою додавав:

— Бідні люди, корпаються в землі, мов хробаки. Того розвернути там по-американські господарство, прийти туди з американською машинерією... гай-га...

Заговорили про війну. Старий солоденько поцмакував губами і все випитував нас: ми мовляв, блукаючи по світі люди, може знаємо більше його, як довго затягнеться війна. Він от має вісімнадцять тисяч бушель пшениці, зсіпаних в фермерським кооперативнім олевейторі, паї якого майже всі знаходяться в руках Михайленків, — і він не знає, чи продати пшеницю, чи ще потримати. Дають йому тепер по два долари за бушель. Ану ж війна протягнеться, пашня подорожє і він візьме по три долари за бушель.

Скаржиться, що минулого року грім коня забив, що вартий був сімсот доларів, позаминулого — посуха пшеницю спалила, саме як наливалася, але зсіпана в олевейторі пшениця, цьогорічний врожай, дуже висока ціна на пшеницю — все те з гаком покрийть. Все добре іде як слід. Одна знов небезпека: завелись „вовки з Волл Стріту“ і шкодять дуже його ділам. Я з початку думав, що то дійсно зявилась яка небудь порода американських вовків, що нападають на худобу та толочать пшеницю, і здивовано запитав:

— Вовки? Лісів нігде нема, степи довкола, а тут вовки; з рушницею на них.

— Та ні, ні. Це не вовки-звірі, а люди; агенти капіталістичні з Нью-Йорського Волл Стріту. Вони всюди снують, мов щури. Всю комерцію, всі діла наші фермерські до рук собі підбирають. Он олевейтор який новий вибудували. Це не наш, не фермерський, це якоїсь великої дуже компанії. Онде банк який на розі компанічний. Це не наш. Компанії якоїсь з Міннеаполісу, чи Нью-Йорку. Наш банк фермерський, дерев'яний будиночок, бач який хлівець проти його. А там клерки, агенти, політикани всякі. Це найголовніша їхня крепость. Банк їхній, капіталу безліч, позички фермерам видають, за менший відсоток, туди і вся фермерщина суне. Так підбирають землі, обсотують довгами фермерство, підкошують наші діла фермерські. Все їхнє: залізниця, пшениця, машини, хліборобські олевейтори, дві крамниці онде нових, онде отворили агенти банку...

Я ще тоді не читав Ленінової книжки про „Розвиток капіталізму в хліборобстві в Сполучених Штатах“ і дуже мав мале поняття про цю жорстоку клясову війну, поміж капіталістичними групами. І слухаючи оповідання старого про „діла вовків з Волл Стріту“ не міг ніяк уявити собі, як то можуть так жорстоко жертись поміж собою капіталісти.

Серьoga вже сілав мене за полу, щоб іти, або хоч про працю завести розмову, може старий дука порекомендує, або сам покличе на молотьбу, але старий, бажаючи виляти свій жаль, тримався одної теми. Він все бідкався:

— Та мало їм того. Вони онде ще заснували свою „Асоціацію Незалежних Виборців“. Це, значить, така політична їхня партія.

Фармері, що в довгах за п'ятку свій голос подають, і підчас виборів уся влада в штаті буде в руках „вовків“ та їхніх агентів. Тоді капут нашим банкам, нашим елевейторам. Мій старший син кандидатую до штату, політикою займається, то він значить всі ті діла знає... Війна, хлопці, війна там і тут...

Старий правду говорив. Варто лише поблукати по тих хліборобських штатах, подивитись, як ті більші міста конкурують з малими, як вони побивають одні других, як поруч з фермерськими дерев'яними банками поросли гігантські муровані будинки, відділи Нью-Йорських та Шікаговських банків, як торгівля землею, пашнею, худобою раз-по-раз переходить до рук великих корпорацій — щоби перекона-тись про ту жорстоку війну, що клекотить внутрі капіталістичного суспільства.

З Цимбаленком старий ворогує і через бога, і через комерцію. Цимбаленко захопив до рук торговлю деревом, має свій власний дерев'яний склад, крамницю й голярню. Він держиться більше при дереві, дрібній міській торгівлі і фермерує. Михайленко розбагатів на пшениці. Обидва вони воюють поміж собою. Кожний з них має свого власного бога, щоби покликатись на його і очернити прилюдно душу свого супротивника, але головною причиною ворожнечі, є все таки комерція. А бог, так собі нібито латка на тій одежині, що шарпають її кожний у свій бік.

— Ви не йдіть до його церкви. Самі подивіться яка то церква — хлівчик курячий.

Он стоїть сама в полі, горобці в ній несуться та вітер свище. Церква... гм... ні свічки, ні кадила, ні попа людяного. Гріх навіть мимо неї пройти, — кепкував старий, ядовито посміхаючись.

— Ви от до нас зайдіть, помолимося спільно. Ми не так, щоби цілком православні, а суботники собі. Сказано в біблій „шість днів працєю, а семий день субота єже святити його“. А в євангелії знов сказано, що в неділю помагається святкувати. То ми ото, щоби іти по біблій і по євангелії постановили собі: святкувати пів дня в суботу і пів дня в неділю. Тому то ми і суботники. А Цимбаленко навпаки: в суботу дрова ріже, а в неділю святкує. Він, значить, так і не православний, бо попа настоящего не має, і не суботник. А так собі. Дурить бога і людей...

Старий похитав ворітцятами:

— Гм, бач як поіржавіли. Дріт довго не буде служити: рік, два й по ньому. От, щоб так з цементу стовпці поробити... Цимбаленко має на складі, та неохота мені йти до його...

Проти воріт загарчало нове чорне авто і почало завертати у двір. В авті сидів молодий фермер з поголеним обличчям і без капелюша.

— Це мій Сергій — на політикувався вже. І побиввся за одним заходом, щоб до Цимбаленка не йти. Щось дуже там шинить...

— А нащот праці, як там у вас? — запитує я хутчиш старого побачивши, що він іде у двір.

— Ви так ходіть по місті, хай вас фермері запримітять. Висохне пшениця, розлічнеться молотьба, тоді й найметесь. Та зайдіть до нашої церкви. Кождий зобачить; подумає: хлопці щирі, богомільні, працюваті. Та обминайте Цимбаленка, — додав він і пішов у двір.

ОНУФРІЙ ВІТРЯК

Хатина оббита з надвору старенькими гонтами, вікна покосились, двері сінечні збочились і не зачиняються ніколи. Хатина й городець були колись обгороджені дротяним тинком, але тепер стовпці попідгнивали, попадали, а дрiт поіржавів. Та й обгороджувати не дуже то потрібно. По американських містечках худобина по вулиці не блукає, свині в городець не полізуть, а від курей, що їх є досить по фармах та по містечках, все одно нічим не відгородишся.

Онуфрій — років тридцять п'яти чоловік — високий, жиливий, за-смалений на сонці, щось майстрував біля будиночка, що схожий був на повітку або на двоповерховий курячий хлівчик. Ми біля його спинились, краще, він нас сам покликав, коли ми проходили біля його хатини.

— Де це ви, хлопці, йдете?

— Ідемо до Цимбаленкової церкви.

— Не йдіть. Він такий-сякий, дурить богом своїм дурним, та грабує. Назбирав дурнів таких, як і сам, зробив для них попа, якогось там пастуха... і морочить людям голови.

— А як по вашому суботники?

— Суботники теж дурні, сами не знають чого хочуть. Заморочили їх ті боги.

— Ви, як, теж проти богів? То от би злучились з тим старим Джансоном чи Скакунцем, як його там. Він також проти богів. Гуртом, кажуть і батька добре бити не то, що з богами воювати.

— З Скакунцем лучитись? — підскачив Онуфрій, мов опарений. — Хай він сказиться. Хай він западеться. Хай його задавить до вечора чорта старого — проклятого, — кляв, вимахуючи в повітрі сокирою.

— Ви з ним ворогуєте?

— Так, він мій ворог. Він мені, дивіться, що наробив — дивіться, ходіть сюди ближче...

Ми зайшли у двір. Онуфрій повів нас за хатину.

— Глянте но сюди. Під саме різдво проклятий завертів порошу в поліно. Бачите, як мені піч висадило. Щастя, що жінки не скалічило, дітей не побило. Бачите, що то за сила була.

За хатиною справді валялась стара розірвана чавунна американська піч. Порозривані куски чавуну свідчили про те, що піч розсадило порохом.

— Бачити, що він мені наробив мій сусіда.

— Може то не він. Він старий нічого собі. Аж не спіймали...

— Він, він, присяйбогу, що він. Чув сам як побіг по за хату. Я ще йому...

Мене знов здивувала ця люта ворожнеча наших людей поміж собою. Хай Цимбаленки та Михайленки ворогують, то вони мають причини. Їх пхають на ворожнечу грошеві інтереси. Але чого ця злиднота ворогує?..

— Що ви оце майструєте — повітку яку будете, хлівчик.

— Та ні, це буде вітряк.

— Вітряк? Який вітряк?

— Вітряк правдивий, наш, український, що муку меле.

— Що ж ви будете молоти?

— Буду муку молоти — фермерам крупу дерти.

Я сказав, що нащот вітряків маю добру практику, бо висидів кілька років у дядьковім вітряку. Онуфрій цим ще більше зацікавився, просив мене оглянути увесь матеріал і сказати своє критичне слово.

Серьога тим часом пішов на залізницю виглядати, чи не підходить де товаровий потяг, що має взяти нас на дах вагонів і повезти степами та преріями американськими. Він давно вже морочить мене махнути рукою на всіх тих Цимбаленків, Михайленків, суботників, а їхати туди, де німецькі фермери. Там вже тарабанять молотільні, свищать машини, молотиться пшениця. Наші ледачі українські фермери тепер сваряться, гризуться, возяться зі своїми богами, а хлюсне дощ, тоді знов лежи тижнями, чекай на працю. Це була думка Серьоги і вона була правдива.

— „Муку молоти“. Фермери сами муки не мелють, навіть, багато з них хліба сами не печуть. Продають пшеницю, а купують готову муку петльовану — пшеничну. Он в Цимбаленковій крамниці скільки муки всякої, а в пекарні готового хліба.

— Буду молоти. На зло Цимбаленкові буду молоти. Крупи буду дерти, пшоно товкти, — кричав Онуфрій, — на зло йому багатієві, душогубові богомільному.

— Ну, це дуже кепський спосіб конкуренції. Комерції його ви цим же не підірвете. Він грошовитий чоловік, як я чув.

— Грошовитий, чорт його не взяв... Але я крупу буду задарма дерти фермерам і вони не підуть до його крамниці купувати. Тоді він не такої заспіває...

І Онуфрій, підбадьорений марною думкою, вхопив бантину і почав її так завязато тесати, ніби то лишилось йому раз-два рубнути і вітряк буде готовий.

З хатини вийшла брудна заковзана жінка, в чоловічих черевиках, без панчіх на голих ногах, в байковій спідниці, і заялозеній сорочці з грубого полотна. Вона несла відро в руці, пішла аж на залізницю, до водогону, оглядаючись на всі боки, мов красти йшла серед білого дня, наточила хутчі з крану відро води і потім спинилась біля нас...

— Послухайте, — почав знов я переконувати Онуфрія, — на вітряк тут добре місце, це правда. Вітри тут завжди, лісів нігде нема, рівнина, простори безмежні. Але, що ж ви в нім будете молоти. Муки не можете молоти, крупів не будете дерти... Тай вітряк сам не схожий

на дійсний вітряк. Хіба ж це вітряк? Хіба ж так будуються вітряки. Хіба ж ви маєте матеріялу, струменту, заліза потрібного на вітряк?

— І я так думаю, — вмішалась до мови жінка. — Покинь краще, Онуфрію. Нічого з того не вийде. Послухай от розумної поради хлопця. Він по світі блукав, бачив дещо. Ніж так [тяжко працювати дарма, пішов би от з хлопцями на фарми, заробив би дещо на зиму, або при господарстві що зробив. Бач, двері збочились, не зачинаються. По-лагодив би.

— Ет, що ти знаєш. Буде, буде. Я їм докажу, що я потраплю змайструвати, — відповів Онуфрій і завзято тесав бянтину.

— Отак завжди. Що обізвешся — „мовчи“ тай „мовчи“. В печінках мені сидить отой вітряк. Літо прогаяв біля його... нічогоісінько не заробив... зима недалеко... Де ж хто бачив в Америці з вітрячка жити...

— Завзятий чоловік.

— Не бракує в його теї завзятости. Ото загризся з тими Скакунцями та Цимбаленками і почав їм на збитки вітряка будувати...

— І вибудую, на зло їм вибудую, — твердив Онуфрій. — Не буде що молоти, кажеш, пушу хай тарабанить порожний та дражнить їх. На збитки хай тарабанить... він мені піч розсадив, а я йому вітряк — хай знає... — кричав Онуфрій.

— Ох, Онуфрію, Онуфрію, шкода твоєї праці, — бідкалась жінка.

— Я їм докажу, — плює знов на руки й завзято теше...

— Що це камінь такий буде?

Онуфрій перестав тесати.

— Це верхняк, а спідняк ще треба буде прикачати.

— Як „прикачати“, звідки?

— Тут каміння досить всякого. Вчені кажуть, що колись тут море було, потім камінні гори поросли з його. Тому то тепер так багато каміння з тих камінних гір, що вже колись порозлазились. Цей от камінь я з заміста прикачав миль зо три звідділь. Коней нема, на-няти нема за що, то я жінкою та дітьми давай качати...

— Ох, вдався мені той камінь в печінки. Через його ще й тепер під грудьми болять та ледве ноги волочу... лучше б він мене в до-мовину поклав, та тим камінем груди привалив...

— Мовчи но, мовчи, роззвокталася, мов перед попом...

— А деж бо... Хто ж таке вигадав робити. Три тижні день-у день каміня качаємо. Фармери їдуть, сміються, глузують — з вікон вагонів вигукують, а ми по під залізницю дорогою камінь качаємо...

— Дуже боюся я твоїх людей, хай собі сміються... я все таки прикачав, на своїому поставив... хай знають...

Залізна воля та завзятість того чоловіка просто здивувала мене. Я ще раз оглянув з усіх боків камінь і знов сказав, що шкода його праці, бо нічого з того не буде. Перше, що в Онуфрія нема оскарбів, долот сталевих, якими можна б його оправити як слід, а знайденим на залізниці тупим молоточком не обтешеш, подруге на камені була природна нитка.

— Його треба або скувати двома міцними залізними обручами, або ви тільки закладете в його порплицю, він зараз розірветься, ще й людей покалічить...

— Нічого не буде, кажеш? Боженьку мій, а ми так тяжко його качали...

— Чекай, чекай, не голоси...

Онуфрій поклав сокиру і почав оглядати нитку. Мое несподіване відкриття захитало його віру.

— Гм! Нитка, кажеш, ... гм! От клопіт... Що ж я вдію... доведеться на спідняк його покласти, а на верхняк я собі знов виберу вже без нитки...

— Боженьку мій, це вже знов доведеться ціле літо качати. Закачають ті каміння мене завчасно в домовину,—голосила бідна жінка.

— Ну, ну, досить там квоктати. Іно-но в хату та хлопцям бараболі звари, бо на ферму незабаром іти... Нитка, кажеш, гм! погано, погано...

Жінка взяла відро з водою і пішла в хату. На двір чути було, як вона там возилася з порожніми горшками.

Під хату підбігла юрба дітей. Вони були босі, обдрані, брудні, запорошені, замурзані. Бігали довкола хати, ховались у сінях, лазили по вітряку, хапали з під рук Онуфрія струменти і пробували собі майструвати. Онуфрій відганяв їх чим міг.

— Це ваші діти?

— Є мої, є не мої,—відповідає він прибитим голосом...—Гм! чортова нитка. Почав, не запримітив... а почав тесати—я його готував на верхняк...

— Спідняк, вже думав, якнебудь сам прикачаю...

Я з нудьги почав рахувати дітей і ніяк не міг порахувати скільки їх було.

Надійшов Серьога. Він сказав, що далеко-далеко на залізниці синіє димок, а це значить, що товаровий іде. Але я рішуче заявив, що не поїду, поки не побуваю в Цимбаленковій церкві.

— Ти лучше не йди. Чого тебе так тягне в ту церкву. Хліва не бачив зроду!—застерегав нас Онуфрій.

— Підемо, Серьога, там, кажуть, дівчата гарні приїджають молитись—підем.

— Коли ви дівчат тільки подивитись, то ви лучше взавтра, в неділю. — Але уважайте — він хитрий злодюга — бувалий, заплутає вас.

— Не бійтесь, не таких бачили.

Жінка покликала нас у хату.

— Ходімо в хату, перекусимо,—кликав нас Онуфрій, поклав сокиру на плечі, і пішов поперед в хату.

Дівтора зачула, що вже щось є поїсти, випередила нас і поки ми увійшли до середини, стіл, стілці вже були заняті; підпихаючи одне другого, діти вже чекали, що мати подасть на стіл.

Хатина в середині така ж була бідна, як і знадвору. Образів не було, бо Онуфрій, як і Скакунець, колись був штундою, потім суботником, нарешті оголосив себе безбожником, повиносив образи на вулицю і спалив їх серед білого дня. Тепер стіни були голі, а по них вільно машерували американські блошиці. В кутку лежала купа брудної білизни, а по другій боці стояло обтріпане дерев'яне ліжко. Зо всіх кутків віяло нуждою, чорними пролетарськими злиднями.

Мені не хотілось так їсти, як хотілось заплатити кілька центів, які Онуфрійха рада взяла і дуже щиро нам за них подякувала.

Господарі розповіли нам, що вони вже два рази фармерували, кидали фарму і знов переїджали в містечко. Тепер ця хатина і городець майже виплачені і вони раді, що їх ніхто не вижене з хатини, як це попередно робили на фармі.

— Фармерство, хай воно провалиться, хай воно загине! — лаявся Онуфрій, — ніж нашому братові братися за його...

— Але ж люди фармерують і багатіють. Мало тут наших фармерів...

— Багатіють ті, що прибули тут з капіталом, повиплачували вже землі, пообзаводились своїми машинами, худобою, на літо наймають чужих робітників і завчасно пообростали, як то кажуть пір'ям, — каже Онуфрій, напихаючи в рот бараболі. А нашому братові, коли вже битись на чужій землі, бути вічно в довгах, то вже краще жити в місті, сидіти у власній хатині...

Він говорив, що фармерство не така-то легка справа, як на перший погляд здається, що бути незалежним фармером дуже тепер тяжко, коли й земля не твоя, і хата, і пшениця не твоя ще на пні, а довги ростуть та ростуть. Ще добре, як врожай, а неврожай рік-два, забирай тоді діти у мішок та тікай в місто... Він, хоч у політику місцеву не дуже то вмішувався, але соціальний тягар великого банкового капіталу відчував він на собі добре. Він не розумів ще, не міг усвідомити, як та складна капіталістична система тисячними і мільоновими нитками сплутує зо всіх боків бідного чоловіка, як вона все глибше й глибше розкладає суспільство на фармі, в місті, на фабриці, в полі.

Онуфрійха розповідала, як вони жили на одній фармі і дуже бідували через воду. Доводилось за шість миль возити воду бочкою і зливати в цементований погріб, в кухні, а звідти помпувати коли треба. Раз недоглянули літом, більші діти відчинили ляду, дитина впала й залаялась...

Розказувала, плакала, кляла фарму.

Про Україну ці люди майже вже не згадували. Тяжка нужда та злидні, щоденна боротьба за кусок чорного хліба, приголомшили в тих людях всяку романтичну згадку про рідний край, про "соловейки, садки, квіти".

— А як же ви живете, з чого? — питаємо.

— Отож, як бачите. Коли ще Онуфрій з тим вітряком не возився, то літом в робочу пору на фармах працював. Все таки, бувало, гріш

принесе. Тепер от прогаяв літо біля того нещасного вітряка... Ох, Онуфрію, пішов би ти лучше на молотьбу де. Пристань от до хлопців, їдять разом, фармери наймуть...

— Не підю. Вітряк на мене чекає. А ти мене не посилај, а сама збирайся, та гони хутчіш на фарму. Пізно буде. Бач, сарана голодна, обдерта. Тре її нагодувати, одіти. Бараболі, не знаю, чи вистарчить на всю зиму. Сарана, голову тобі об'їсть, сокиру ще готова з'їсти.— Він дійсно присів на стілці сокиру, щоб справді діти не вкрали та не з'їли її.

Жінка почала збиратись.

— Ви це куди?

— Піду на фарму білизну фермерів прати. Онуфрій от бач при вітряку, а я вже мушу по фармах ходити та прати...

— Заробите що?

— Часом півдоляра за день заберу, і то гроші. Та горенько мое, як то далеко трепати: три милі туди, а три назад. Та ще, якби в однім місті, а то поки назад на одну фарму, поки на другу... вже й ніг не чуеш. А тут ще під грудьми від того каміння... ох! Ти ж, Онуфрію, гляди за дітьми, та не порубай їх...

Бідна жінка іде на ферму прати кілька миль пішки туди й назад, а взавтра на другу, а там на третю...

Онуфріха зашнурувала ще тісніше чоловічі черевики на босих ногах, попрощалась з нами, ще раз подякувала за гроші і пішла дорогою попід залізницю на ферму.

Ми вийшли на двір. Онуфрій знов заходився тесати бантини так голосно, що було чути в Скакунцеву хату. Не зважаючи на те, що він нас скільки разів застерігав від Цимбаленка, ми все таки рішили відвідати Цимбаленкову церкву.

В ЦИМБАЛЕНКОВІЙ ЦЕРКВІ

Коли ми зайшли до церкви, цимбаленківці сиділи вже на стільцях і молились.

На підвищенню стояв кирпатий на вигляд, але молодий ще попина і читав щось із біблії. Читав він якоюсь чудернацькою, мішаною російсько-українською мовою, водив попід кожну стрічку пальцем і дуже невиразно щось торочив.

Душ зо тридцять куняли на лавах сидячи, плювали на підлогу й байдуже слухали читання проповідника. По під лавки бігали миші.

На самім переді сидів Цимбаленко. Ззаду можна було розпізнати його широкі плечі й густу шпаковиту чуприну.

Ми присіли на задній лавчині, на котрій сиділи три дівчини, одна ще маленька, а дві вже були в літах. Схиливши голови, вони поглядали більше на нас, ніж на проповідника. Невідомо тільки, що вони думали.

Коли проповідник скінчив читати біблію, поцілував її й відійшов на бік, встав тоді з лавки сам Цимбаленко. Тепер його можна було краще розглядіти.

Був це коренастий, дужий чоловік, років геть за п'ятьдесят, грубий на обличчі, і з густими, чорними бровами. Борода була поголена, а підстрижені рівненько чорні вуса лежали над губами. Він підвів очі вгору, склав руки на груди, долоньями до купи, дивився просто в стелю, кліпав очима і щось довго тихенько шептав.

Молящі теж дивились на стелю і тихенько щось шептали. Німим шепотінням наповнилась вся церква.

Соромливі фермерські дівчата, щоб не показати цілком свого обличчя чужим хлопцям, на котрих вже вигравав молоденький рум'янець, залюбки позирали то на підлогу, то на стелю, то на нас із Серьогою.

Цимбаленко скінчив молитись, зідхнув і голосно промовив:

— Господи, помилуй рабів твоїх, і найлучшого, найвірнішого раба твого, Цимбаленка...

Сказав так, пішов у куток до попа і любенько потряс його за руку. Всі почали вставати.

Ми вийшли на двір.

Дівчата наші сіли на возок і поїхали конячиною на ферму, не сказавши нам і слова на прощання.

На останку вийшов піп з Цимбаленком. На них чекав великий чорний авто. Цимбаленко замкнув церкву і повернувся до нас:

— З України, хлопці?

— Так...

— Дякую вам, що зайшли до моєї церкви. Зразу видно, що діти хазяйські, працюваті — богомільні. Праці ж шукаєте, га?

— Еге...

— Вона буде, буде. Бог пошле вам. Ось просохне пшениця й буде праця...

В авто мостились ще деякі фермери, та міські обивателі, Цимбаленкові фамільянти. А Цимбаленко, ховаючи ключі в кишеню, говорив:

— Шкода, що нема місця, я б підвіз вас до міста. В мене найшвидший, найлучший автомобіль... Гарно, що ви зайшли в мою церкву. Зайдіть ще в неділю, якщо будете тут в нашій місті. Не йдіть до тих суботників. То люди темні, вони сами не знають, якого бога хочуть... Ну, ідіть з богом. Якщо бог допоможе, ви будете мати працю.

Сів у авто, поїхав, аж покуріло за ним.

— Тьфу, на твого було Цимбаленка! І на що ти мене сюди заволік?! — гримав на мене Серьога, — варіята старого не бачив, вовка богомільного...

Сонце нас припікало, і ми ліниво пленталися дорогою, зворушуючи черевиками сухий порох.

Дійшовши до того самого переїзду, де кілька днів перед тим нас передирав старий Скакунець, ми полягали в бур'яні й підстерігали товарний потяг. А через кілька годин, ми вже лежали на одвертій вагоні з вугіллям і дивились на зоряне небо.

Потяг поволі від'їздив і віз нас на Схід. Український - американський Київ поволі зникав у нічному білому тумані. Північна Дакота куняла тихо, повила золотим місячним сяйвом.

Далеко на горі чорнів Онуфрій вітряк, мов примара яка...

* * *

Ів. Гупало

В тінях м'яко стелився вечір,
Вербами ясно шумів...
Ти верталась з граблями на плечах,
З жовтих серпневих полів.

На лиці і на білій хустині,
І на хвилях руських брів,
Краплі поту виднілись застигли,
І порох сухих колосків.

Пам'ятаю: як стомлена впала
В току на розстедений сніп...
... Ніч тихо хвилини здувала,
Як ти усміхалася в сні.

МОГІКАНИ

Володимир Гжицький

Чи чули ви колинебудь, дорогий читачу, про село Могильницю? Не чули? Не горюйте і хай не мучить Вас сумління, що не знаєте географії. Села того, певне, й на мапах нема, хіба що на спеціальних. Коли ж вам цікаво знати, де воно саме лежить, то я вмию заспокою вашу цікавість. Лежить воно в повіті Тербовельському, над маленькою річкою Гнилкою (в річці раки водяться), в Західній Україні, моїй поневоленій, далекій, коханій батьківщині. Нічим особливим не відрізняється село від інших довколишніх сіл, сама назва наводить на понурі думки: — Могильниця, і річка теж носить заслужену назву, та за те, жили там люди, яких ви, шановне юнацтво, вже ніде не подібите... Тих, про кого я збираюсь розповісти, теж нема, померли. Пухом їм земля. Зла вони не вчинили нікому, хоч і добра теж нікому, але вже за саме це варт про них казати.

У крайній хаті... (це випадково, дорогий читачу, ви звикли, що в оповіданнях письменники чомусь люблять крайню хату) у крайній, кажу, хаті, коло цвинтаря, що широким клином урізується в урожайні городи й поля, жили два брати. Назвемо їх Максимом і Климом. Обидва вже діди, обидва ще нежонаті. Максим старший. Маленький дідок, літ 68-х, з ріденьким заростом, згорблений, кривий, сухенький, — Клим, років на десять молодший, рівний, з щетинистими вусами, жовтими від тютюнового диму, що разом з зеленкуватого кольору борідкою творять пестрий віночок довкола рота; з волоссям їжачком, брудного кольору, з живими, як мишенята, рухливими очима — цілковита протилежність братові. Жили вони в досить просторому домі, але весь він стояв пустою без вікон і дверей, служив цілими роками пристановищем горобців і мишей, що набігали з поля, а господарі мешкали в маленькій кімнатці, якої не білили від непам'ятних часів і тому стіни її були чорні від сажі й диму, як унутрішні стіни їхнього ж димаря на хаті. Перебували вони на утриманні середульшого брата, дрібного власника, і він, раз на тиждень, у суботу, прислав їм підводу хліба і провізії на цілий тиждень. Отже, хлібом насущним не доводилось турбуватись і брати не турбувались, бо й їли його дуже мало. Славились вони тим, що ніколи не вмивались і муштрували голубів, які гніздилися у них на печі, у невеликій кількості, звичайно, бо багато їх гинуло підчас муштрування.

Коли на дворі починало сіріти, а на печі починали воркувати голуб'ячі недобитки, то Клим уставав з ліжка. Одягатись не потрібував, бо спав завжди одягнутий; виходив серед хати, складав руки ріжком і починав трубити зорю. Максим прокидався, але не розплющував очей, доки трублення не закінчувалось.

— Максимцю! auf!)...! — починалась команда.

¹⁾ auf — скорочене від aufstehen - вставати

Максим пролуплював очі й пробував проситись, що хорий і він ще трохи полежав би, але це нічого не помагало.

— Максимцю! Це несубординація! — кричав Клим.

По таких словах Максимові вже нічого було робити, бо він пам'ятав, скільки то довелося витерпіти, поки він вивчав елементарні військові закони, вроді субординації?!

Трудовий день Максимця починався з того, що він ішов до корчми по горілку, а Климця з того, що він ту горілку пив. Максимцьо був тихенький, богобоязний чоловічок. Цілими днями він читав у житії святих розділ про преподобного Зосима і мріяв про життя в пустелі, або календар, що лежав в домі від незапам'ятних часів і в якому не було вже ні початку, ні кінця. У календарі найбільше любив Максимцьо розділ, що трактував про лікування ран і само собою список імен. Його він прочитував щодня докладно, від початку до кінця з великою насолодою. Климцьо, навпаки, був чоловік войовничий. Він до книжок брався менше, й читав звичайно етикетки на пляшках, що цілковито задовольняло його естетичні потреби. Зате, на кожне свято, він друкованими літерами писав привітання до брата „найкоханьшого милого і його найкоханьшої родини“, чого не міг утяти Максимцьо.

Випивши відповідну порцію, Клим починав у голос пригадувати давні часи і розказувати про них Максимові. Слухати ж ці оповідання було для останнього за найбільшу муку. Він бідолаха знав їх на пам'ять, але не слухати, це була несубординація і тягнула за собою кару, ц. т. порцію таки добрих побоїв власною Максимовою палицею. Найстрашніше для Максимця, це вже коли Климцьо розходився, було стояти „струнко“ підчас того, як Клим говорив. Права нога Максимця, як відомо, була крива й коротша за ліву і поставити її побіч лівої у положення „струнко“ та витягнутись при тому було річчю майже неможливою, а цього вимагала дисципліна. Отже, становище бідного Максима було невимовно важке. Тільки бувало він дозволить собі якусь невелику вольність, як Климцьо громовим голосом кричить:

— Струнко! — Ти знаєш, хто з тобою говорить?

Максим дрижить тоді всім тілом.

— З тобою говорить фельдфебель! Хоч ти й брат, але брат цивільний. А ти знаєш, що таке цивіль і де його місце? Цивіль... це є щось гірше ніж онуча салдатська. Розумієш, Максимцю? Ти є гірший ніж онуча, а до тебе говорить сам фельдфебель. Ти знаєш, що з тим фельдфебелем сам цар балакав, отак, як я з тобою. Знаєш? Слухай мою команду: Струнко!

Максим тремтів зі страху і божевільними очима поглядав на п'яного Кліма, а той розходився щораз більше. Він доказував йому його мізерність, як цивіля, і перевагу над ним військової людини.

— Ти мені вік дякуватимеш, як тебе обриктую,¹⁾ але тебе ще довго треба вчити, бо ти дурний, Максимцю. Скільки ще з тобою

¹⁾ З німецького, вимуштрую.

роботи поки з тебе цивільна шкіра злізе, як з вужа і наросте комісна?!

Наука та тягнулась десятками літ, але даліше „струнко“ не йшла.

Коли Климцьо перебирав міру й тратив рахунок у чарках, тоді поривався бити Максимця. Тут напруження нервові старшого брата доходило до найдалших меж. Він підпиралою палицею шкутильгав по хаті, а ексфельдфебель непевними кроками ганявся за ним, доки не падав посеред хати і не засипав. Іншим разом він ставав перед іконою і доказував закоптілому образові Марії, що Ісус теж був тільки цивілем, а він, Климцьо, був фельдфебелем і з ним наясніший пан балакав.

Найприємніший день для Максима була субота. Він знав, що того дня не буде битий, бо того дня міг приїхати „найкоханіший брат“ і заставши п'яного Кліма, чи почувши про побої, міг, як це й було іноді, зазнайти останнього зі смаком своєї дубової, сукової палиці. Перед братом, як і перед його палицею, Клим уже в свою чергу тримтів, але ставився до них обоїх з найбільшою пошаною.

Дуже рідко, суботами, привозила братам провізію тьотя Дуня, далеко родичка їх, що теж перебувала на утриманні середульшого брата. Худа, висока жінка, літ сорок п'яти, гостра на язик, не зважаючи на свою ненависть до чоловіків, вона любила кокетливо одягатись і до речі одягатись тепло, бо понад усе вона боялась за своє здоров'я. Хоч і худа, відзначалась добрим сном, апетитом, ну і скромністю. Певних занять у домі середульшого брата вона не мала, доглядала за курми, що було її добровільним і любимим заняттям, але і там її влада була обмежена. Називали її вдома ще радницею, бо усім вона завжди радила, хоч ніколи не мала вдячності за свої спасенні поради. Просто люди недооцінювали її. У домі ж братів вона користувалась невимовною пошаною, головню у Климця, що явно був не байдужий до пресимпатичної Дуні. Коли вона переступала бувало високий поріг чорної келії непрострижених монахів, Климцьо ставав у фронт, як перед генералом і командував Максимові: „струнко“.

Поки Максимцьо шикувався (а він завжди, як пам'ятає читач, мав клопіт з ногами), Климцьо галантно прикладався до ручки тьоті Дуні і вів її за ліктик до споруди зі скриньок, що підчас візит знатних гостей служила за стільця.

Тьотя Дуня ішла гордо, як цариця до трону, шурхаючи безліччю спідниць.

— Ви завжди однаковий, Климцю, жартівник ви, — говорила вона, сідаючи на скриньки. — Коли ви устаткуєтесь? — і опускала очі й червоніла.

Клим за знак задоволення ставав на одній нозі, викручувався говорив компліменти. Тьотя Дуня червоніла ще гірше і затулювала пальчиками вуха. Коли ж Климцьо не вгавав і перебирав міри — обурювалась.

— На жарти ви скорий, — казала вона, підносячи голос. — Непристойних думок у вашій голові повно і сорому в вас нема, говорити таке перед панною...

— Прекрасна! Я горю, я згораю до вас невимовним коханням.

— Ах! Бесовісний! — кричала тьотя Дуня і була близька до млости. — Я не можу тепер вам в очі глянути. Брата б посоромились.

По таких, звичайно, вступі, тьотя Дуня переходила до читання моралів, яких так дуже не любили обидва брати. Але стриматись вона не мала сил. Тьотя Дуня не зносила того страшного бруду, що панував у їхній хаті, тої неохайности.

„Ох! Коли б він трохи чистіший — думала вона про Климця — який він милий, симпатичний... Але ж до нього приліпитись можна, як мусі до липкого паперу“ — І тут її розбирала злість на нього.

— Ви б умились краще, безбожнику безсердечний, — кричала вона. — Ви б подивились на кого ви тільки подібні?! Простий хлоп чистіший за вас, а ви ж таки зі шляхетської родини!

— Умийсь, прекрасна Дуняшо, вмийсь, — говорив, складаючи, як до молитви руки, Климцьо. — Запевняю вас словом шляхетським, що вмийсь. Для вас я готовий... навіть у море скочити. Я готовий митись... усе життя.

— Ви ж не вмивались ще як на великдень — обурювалась тьотя. — Мали б ви якесь опам'ятання! І ви, Максимцю, теж хороший, теж би честь якусь знали! Чоловік старий, може скоро перед богом станете, а такий невмиваний, як непричком безрога¹⁾... шануючи ваш гонор.

— Брат не дозволяють, — відповідав, розкладаючи руками, завжди мовчазний Максимцьо і з острахом поглядав на Кліма.

— Ви ще його повинні повчити! Ви ж старший за нього.

— Зате вони фельдфебель.

При словах брата Климцьо випростовувався, ставав у фронт, поривався до ручки прекрасної кухні, але звичайно діставав ляпаса, бо такі вольності, коли Дуня була не в гуморі, йому не були дозволені.

Тьотя Дуня звичайно недовго гостила у милих братів, бо міцний запах, що тягарем висів у їх кімнаті, викликав мігрень і нудоту. Розставалась гостя зі своїми господарями звичайно мирно. Рідше — відвідини закінчувались сваркою. Ображена якимсь нерозважним словом Кліма, Дуня вилітала як бомба до дверей, на порозі підкидала догори звої своїх безчисленних спідниць і на світ божий і на збентежених дідів поглядали на мить довгі по саму землю, теплі, вовняні штани. Це була найдалша межа її злоби і помсти, але, кажу, це траплялося рідко.

Ще рідшим, але незрівняно милішим гостем Максима й Кліма був їх ближчий родич, син їхньої рідної сестри Ясьо Остапович. Приходив він рідко, бо мешкав далеко, аж на третьому селі, але зате, що то був за гість?! Коли він заходив, то Климцьо вже не мав сили командувати, він не вертівся вже на одній нозі, а тільки було зіпреться бочком на стіл, всміхнеться мило і захитає головою. Він глянє на закоптілий образ, з ним ділиться своєю непідробленою радістю.

— Матко боска, чудовна, неустаючої помочі! Ти післала нам

¹⁾ безрога, у Галичині — свиня.

такого гостя. — каже він вдячно. — Ясунцю, коханенький, наймиліший, ти з неба зійшов!

Потім починалися довгі поцілунки, а коли одурманений від них Ясьо сідав на скриньку, його засипали масою запитань.

— Як здоровлячко найдорожчої нашої сестрички, а твоєї матері? — питав було дбайливо Климцьо.

— Дякую, здорові мама, казали вам клянцись, — гугнявить Ясьо, добуваючи з себе поволі слова.

Климцьо з радости ще раз слинив сестринцеві обличчя і попліскував по плечі.

— Боже, що то за радість, що то за невимовна радість! Ти Ясунцю, як янгол херувим. Боже, боже, ти, як жених сьогодні. Ти може й женишся, Ясунцю, наймиліший?

— Я женився б, та не можу собі пари знайти, — казав він поволі, розтягаючи кожне слово.

— Яка шкода! Яка велика шкода — журився щиро дід.

Ясьо був жених завидний. Перш за все, це був свого роду „пан“. Землі він не обробляв, бо жив переважно на утриманні матері, ну і з кравецтва, бо вчився тієї штуки з дитинства у першоклясного сільського кравця Підтримайка. Одягався, значить, у панське шмаття і селяни йому кланялись. Одежа, треба знати, має величезне значіння. Крім цього він був цілком не бридкий собою. Правда, вже трохи в літах і маленький на зріст, але лице, коли б не угри на носі, міг би мати дуже симпатичне й приємне. Голос теж мав приємний, тільки трохи гугнявий. Коли повернув з дому божевільних, то став розумніший, ніж до хвороби, це всі одногосно стверджували, хто знав його перед хворобою. Усі суперечки про те, чи він дурний чи ні, майже завжди закінчувались поразкою скептиків. Це й не дивно: тепер він був далеко старший, а через те й досвідченіший. Про одруження Ясьо дуже любив говорити і заняття те видно йому подобалось, та на жаль, як вище зазначено, не міг знайти пари, а то він безперечно зробив би велику приємність своїм дядькам.

Значіння Яся виросло до неймовірних розмірів підчас війни, а головню підчас російської інвазії в Галичині, 1914 року. Життя тоді в Галичині завмерло, всі культурні установи закрито і Ясьо став своєрідним пресбюром. Він носив стоскованим до політики дідам чутки, ба, мало того, він почав появлятись у них частіше і приваблював тьотю Дуню, що не менше від дідів була охоча до політичних новин. Келія дідів перемінилась в конспіративну квартиру, де обговорювано найнебезпечніші політичні моменти, вирішувано найзаплутаніші проблеми.

— Ясю! — було починає тьотя Дуня, — Італія вже виступила? Я чула, що на Москаля Румун іде?!

— У нас таборували салдати... — гугнявить спроквола Ясьо, а слухачі нетерпеливляться поки він вицідить фразу.

— Раз таборували — то ти все знаєш, — перебиває тьотя, шморгає делікатно носом і вся переміняється в слух.

— У нас таборували салдати,— повторює Ясьо,— то казали, що має йти військо з одним оком на лобі. То несли таблиці, а на них було написано, що б нарід їх не боявся, бо ми вже ніби їхні, а вони наші.

— Пропала Австрія! — викрикує тьотя Дуня і безнадійно опускає руки на коліна. •

Климцьо стає у фронт, робить войовничу міну і стискує кулак. Але Ясьо потішає.

— Не пропала,— каже він.— Наш цісар післав моськовському цареві гарнець маку і каже: порахуй собі скільки я маю війська, а тоді будеш зі мною воювати. А то з рік треба рахувати.

Те повідомлення додає всім духу, бадьорости і обличчя поволоі прояснюється. Навіть Максимцьо зацікавлюється і натягає шию. Ясьо дивиться під стіл, на криву столову ніжку і подає нові відомості.

— Нашому цісареві мурини ¹⁾ йдуть на поміч,— гугнявить він.

— А де то є такий нарід? — питає тьотя Дуня.

Ясьо докладно не може об'яснити. Він знає, що це десь за морем.

Австрійські патріоти радіють ще дуже. Вони певні, що Австрія переможе і Климцьо радіє, що він знов побачить сині мундири рідного війська.

Коли джерело політичних новин вичерпано, тьотя Дуня їде додому, а Ясьо залишається ще на мінутку, посидіти зі старенькими. Дядьо Климцьо напуває його горілкою, за якою на одній ніжці мотается Максимцьо, Ясьо лягає півгодинки подрімати, і прокидається аж на другий день уранці. Не похмеляючись він біжить додому, щоб там не турбувались, під невимовний смуток Максима, якого цілий день, завдяки гостям, військовий брат не мучив муштрою.

Та не довго довелось йому терпіти. Якось одного ранку Климцьо затрубив ранню зорю і цивільний брат не прокинувся. Климцьо крикнув аш! і він не встав. Військовий брат хотів покарати цивіля за непослух, підбіг до ліжка і... закаменів з переляку. Максимцьо був мерлий. Мов непритомний, Клим упав до ніг небіжчика і заливаючи їх ревноими сльозами, благав прощення за всі муки. Та було пізно. Максима не обходила більше ні муштра, ні субординація, ні життя святих, ні політичні новини.

Нагла смерть брата сильно вплинула на Климця. Вона нагадала йому, безпечному, про марність людського життя. Він ще гірше запив, якось раптом постарівся за пару день, дуже осунувся і посумнів. Нікого було муштрувати, нікого було будити ранками. Пляшечки з етикетками приносила йому тепер сусідка, сліпа на одно око Маланка і чесно ділила їх містиме з дідом. Він, навіть п'яний, не вчив її військової муштри, бо це була тільки баба і фельдфебель не важився профанувати святого ремесла.

Одного морозного ранку, Маланка зайшовши до кімнати Климця застала і його мерлого. Казали люди, що він п'яний замерз, а я гадаю, що він умер з туги за братом. Його любі гості zostались сиротами. Чи живуть вони ще? Жаль, що не пишуть мені про це з дому.

¹⁾ Мурини — негри.

У КОЦЮБИНЬСЬКОГО В ВІННИЦІ

Вражіння з подорожі і спогади

Аркадій Казка

Виїхавши з Одеси увечорі, я вранці вже зійшов на перон Вінницького вокзалу. З великою нетерпливістю я чекав того моменту, коли я побачу місце, будинок і оточення, де народився і жив М. М. Коцюбинський. Хотілося якнайскорше оглянути будинки, вулиці, сади, що бачили колись проміж себе його — давніш — безжурною дитиною, пізніш — заклопотаним юнаком.

Місто Вінниця, що розташувалося на пагорках, по схилах, спадах і ярах в буйній зелені садів, понад примхливо-покрученим Бугом, з численними прегарними краєвидами, з чепурненькими вулицями, з рештками бурхливої минувшини — сувора фортеця косягоду, будови XVII віку, відомі „мури“, що вражають своєю монументальністю, і т. і. — все це притягає увагу, збуджує цікавість, заповняє симпатії новоприбулого.

Крім того, Вінниця — промисловий осередок. Серед своїх заводів вона має знаменитий насінний завод, єдиний в СРСР.

Але зараз не про це.

Трамвайчик біжить Ловиш нові вражіння. А в уяві встають, снуються уже примерклі образи минулого...

Чернігів.

Мій неспокій. Хвилювання. — Ще б пак! — мої товариші — однокласник реаліст Саєнко та гімназіст Устименко попередили, що підуть разом зі мною до М. М. Коцюбинського. Вони й раніше в нього бували, але мене — тоді реаліста VI класу — брали з собою вперше. Я якось не міг собі дати ради, що його там говорити та як себе поводити. Але як же враз розвіялися ніяковість і напруження, коли в передпокій нам назустріч вийшла висока, трохи ніби зігнута постать з блідим, якось особливо чистим лицем і з проникливим уважним зором майже чорних пременистих очей. Кілька лагідних слів, сказаних приємним тихим тенорком — і мое замішання зникло. Натомість охопило почуття внутрішньої гармонійності, врівноваженості, самоповаги. Вилинула думка: „Йому хочеться багато про що сказати. Йому можна у всьому довіритись“.

Потім низка вечорів у М. М.-ча

Невимушені розмови спершу в ідальні за столом, а потім у його робочому кабінеті. Останній мав тоді такий вигляд: ліворуч від дверей — стіл, що за ним працював М. М. і шафа з книжками, праворуч — рояль, за роялем двері на терасу в сад, де з боків алейки М. М. викохував троянди та інші квіти. На стінах — картини. З них пригадую: праворуч над роялем велика картина „Повінь“ художника Циганка (із чернігівських краєвидів), а посередині протилежної стіни (від входних дверей) прекрасна робота М. Ів. Жука — відомий портрет М. М.-ча з красольками. Я вважаю, що цей портрет в найбільшій мірі віддає схожість, ніж усі портрети й фото останніх років життя письменника. Сам М. М.-ч, коли одного разу ми гуртом розглядали його фото, погоджувався з нами, що багато із його фото — невдалі. Він пояснював це тим, що йому доводилось частенько фотографуватись нашвидку. І ось на портреті „з красольками“ художнику особливо вдалились — невловима м'якість ліній і ота характерна ніжність блідих, ніби мінливо-прозорих, фарб лица. Мов із туману виринули тодішні розмови і співбесідники. Літературні новини. Політичні. Утиски царату щодо преси. Або цікаві барвисті розповіді М. М. про Галичину. З особливим захватом говорив М. М. про Гуцульщину, — і так, що декількох нас із молоді звабив навіть з'їздити туди. Часом розповідав нам про своїх великих сучасників — Франка, Стефаника, Горького. Пригадую авторські дарунки останнього з написом, що нас — на перший раз — підписом здивував: „от Алексея Пешкова“.

А ось і учасники тих вечорів: художники — Жук, Циганко, дехто з молоді і серед неї — трохи може комічно зараз прозвучить — початківець Павло Тичина і „Василь“. Тепер уже добре відомо широкому загалу це ймення — бурхливий Жовтень вогненними літерами розмашисто вивів його перед пролетаріатом України на довгі часи.

Тоді Василь Елланський не був — наскільки я пригадую — навіть початківцем. Я його напівжартома звав „Василь Бентежний“ — за його непогамовну вдачу. Він, як вогонь на соломі, накидався на книжки й „пожерав“. І він і я (певно й інші з молоді) брали книжки з бібліотечки М. М.

Пригадую нашу коротку розмову з М. М. біля шафи з книжками, розмову, що з часом перетворилася на „трафарет“:

— Ну, що Вам сьогодні дати? — запитує мене М. М. — Дайте мені, будь ласка, М. М., щось із творів Коцюбинського.

Більшість творів М. М. я прочитав із його ж бібліотечки. Пригадую чепурненькі оправлені видання Галичини.

Ще. Ті два товариші, що мене познайомили, я і М. М. у фотографа. Нам дуже весело: ми вперше почули, як М. М. вельми уважно і чемно — як завжди і зо всіма — розмовляє з фотографом: по-російському. Російська мова в устах М. М. забрехала тоді для нас якось надзвичайно цікаво. (Між іншим, в укр. розмові М. М. завше вимовляє слово „Більше“, „скільки“, „стілки“ з середнім „л“ — „білше“,

„скілки“ і т. д.). В групі М. М. сидів, я стояв якраз над ним. Голова його була на світлому тлі моєї чесучової сорочки, отже абрис її вийшов майже непомітний. Коли ми опісля розглядали фото, М. М. жартував:— Ваша сорочка украла мою голову...

...— Вам треба вже зійти. Ось тут в оцю вуличку. Праворуч, здається, другий двір,— перервав мої думки вагоновід.

Вузенька вуличка. Дійсно, недалечко. Табличка над штахетом біля хвіртки. Відхиляю її—й око жадібно ловить в глибині за квітником невеличкий домок під бляхою, з пошкляним ганком посередині та з двома старенькими липами з правого боку. Ліворуч—вздовж квітничка—сарай чи комора.

Підхожу до будинка. Вгорі, збоку—мармурова таблиця з написом.

На ганочку з'явилась постать брата письменника—Хоми Михайловича Коцюбинського.

Він зайнятий. Просить почекати. Ходжу серед квітів. Помічаю улюблені колись Мих. Михайловича красолі, троянди, де-не-де соняхи. Останні—кольорові. Хома Мих. посадив їх тому, що брат любив соняхи й одного разу якось висловивсь заклопотано:—А чому б їм не бути кольоровими?

Ось дві стареньких липи. Х. М., що вже знову вийшов, пояснює, що це улюблений куточок брата. Тут він грався дитиною. Тут він любив читати і почав писати юнаком перші свої твори. Його, це місце, так і знали: „Мусін куточок“. Недалеко стара яблуня, що не витримала лютих морозів останньої зими й засохла.

Обходимо будинок.—А ось груша, що вельми була до вподоби М. М.-чу. Виявляється, що грушу цю, вже доволі величеньку, привіз і посадив дядько письменника Блоневський, саме проти вікна кімнати, де народився і жив М. М. Груша була вже величенькою, але дядько зробив доволі клопітну пересадку її, бо спостеріг, що її грушки припали до смаку улюбленцю-небожу.

Так ми обійшли навкруги будинка й я помітив, що сад не кінчається, але вузьким проходом обминає цегляну нову будівлю, від якої часом віє неприємними пахощами, а далі знову через вузький прохід знову розгортається просторою площиною з старими деревами груш і яблунь, що посадив їх ще дід М. М.-ча.

— А це що?—кинув я в бік цегляної будівлі за забором.

— Це—суща м'орка. Миловарня Лернера.

— То це тут був сад, певно на місці того будинка що над вулицею?—висловлюю я свій здогад і тоді в моїй уяві чітко викреслюється первісний прямокутник садиби Коцюбинських, тепер перекраяний двома обгородженими будинками К. Лернера.

Х. М. на знак згоди хитає головою і починає розповідати доволі цікаву історію їхньої садиби ще з тих часів, коли вона була—хутором „Абазівкою“.

Ми вже обійшли навкруги будинку і стали знову перед входом до музею.

— Ось криниця. Це цікава криниця. Тут була недалеко колись ярмаркова площа. Напували худобу, стояв гамір, співали лірники та бандуристи. М. М. любив вештатись між людом. Слухав кобзарів і часом закликав якого діда лірника ось до цієї комори, що оце й досі стоїть. Дещо він записував. Я пам'ятаю його доволі грубий зошит у чорних палятурках, що його забрали під час трусу в 1882 році. Про цей трус у цій самій коморі згадок у пресі ще нема. Зошита й досі не знайдено. За розповіддю — родинне огнище було заложено щось дуже давно. Садиба переходила із рук в руки аж поки не потрапила до рук якомусь Лернеру, що посередині саду, в кількох саженях від родинного старенького будинку Коцюбинських устругнув миловарню, а над вулицю величенький домок. Будиночок, що був вельми старий, було здано якимсь сіромам, що заняли праву сторону. При чому в кімнаті, де народився М. М. — за свідченням Х. М.-ча — годували свиней. Не зайнята частина будинку використовувалася ніби — не хотілося б навіть вірити, — на „хвиливі потреби“ тих, хто приїжджав до миловарні.

Так було аж до 1926 року, коли 17 лютого постановою Вінницького ОВК — будинок і садибу, де народився і жив письменник було взято під особливу охорону, а також запрошено для керовництва реставрацією будинка Хому Михайловича. В грудні того ж року Комуногосп почав перебудовувати ліву половину будинку, через морози припинив і влітку 1927 року ремонт було нарешті закінчено. Але наслідки цього ремонту такі: підмурок цієї половини зараз ізнову розвалюється; в кімнаті, де народився письменник, неправильно було виведено стінку і тому вона зараз затікає, горбиниться, осідає і загрожує завалитись. До всього в цій же кімнаті чомусь під час ремонтування гнила підлога не була замінена новою.

Ремонт другої правої половини будинку Комуногосп доручив перевести за безпосереднім доглядом Х. М.-ча. Завдяки енергійним заходам з його боку цей ремонт було виконано дуже хутко — щось в двохтижневий термін — і 8 листопаду 1927 року, в зв'язку з Х роковинами Жовтня музей ім. Коцюбинського в м. Вінниці був таки відкритий. Остаточне закінчення ремонту цієї частини будинку через холод було відкладено на весну (але його й досі не переведено, що зле — через вогкість стін — відбивається на експонатах музею).

Отак вислукучи історію виникнення музею, ми через ганок увійшли в сінечки: ліворуч дві кімнатки з кухнею належать завідувачу музею, праворуч у трьох кімнатах розташувався музей.

В першій кімнаті — чимало фото, дещо з портретів, листівки, малюнки краєвидів Винниці та самого музею худ. Жука, дещо з речей — все це поступово за хронологією розповідає глядачеві переважно за дочернігівську добу життя письменника. Звертають на себе увагу портрети діда письменника (в фарбах), його батька й матері та інші.

Тут, до речі, виникло мимохіль таке побажання: варто б було зробити обмін експонатами (в копіях) з Чернігівським музеєм ім.

Коцюбинського. Бо не всякий відвідувач має змогу побувати разом в двох музеях, а тому й не буде мати певної уяви і вражень за ціле життя письменника. Цікавими експонатами для Вінницького музею окрім сили інших, які безперечно є в Чернігові, були б наприклад, такі: фото будинку, де жив М. М. у Чернігові; фото його могили з краєвидом і т. п. Так само Чернігівському музею варто б мати фото будинку, де народився письменник, де жив, і т. д.

Серед експонатів першої кімнати є ще сторінка метричної книги, де „чорним по трохи рудуватому“ вже паперу написано рік народження М. М.-ча — 1864, а число вересня 5 (ст. ст.). Це я тут відзначаю через те, що дехто навіть в підручних книгах „чорним по білому“ подає — хай хоч і через недогляд — неправдиво 1863 рік народження (от хоч би у останньому конспекті т. Коряка на одній сторінці — 1863, а на другій — 1864 р. народження).

Друга кімната містить колекцію видань творів письменника українською й іншими мовами: німецькою, російською, шведською, єврейською, чеською і т. д. Тут же: критичні розвідки в журналах, життєписи, рецензії, відгуки преси на ювілеї і т. і. На придбання такої літератури відпускається щорічно безперечно замалу суму — в сорок лише карбованців.

Третя кімната — невеличка, з одним вікном у садок. Проти вікна — груша, що була колись довподоби М. М. Біля вікна столик. Ліворуч — лежанка. Просто глядача — канапка. В цій кімнатці колись народився М. Коцюбинський, тут він жив дитиною, а потім юнаком. Х. М. найбільше дбає про те, щоб цій кімнатці надати колишнього вигляду (він навіть вибирав ту літературу, що, наскільки може пригадати, читав колись його брат). Отже, речі в цій кімнатці розставлені і зроблені за безпосередніми вказівками Х. М. Але на жаль в цій самій кімнатці стіна підтікає, мокріє через недбало переведений ремонт і потроху обсувається...

Які ж треба зробити узагальнення з поданого матеріялу?

1) Найперше і найнегайніше: вжити потрібних протилежних заходів щодо старезного хворостяного димаря, від якого може кожного разу спалахнути будинок музею. Злізши на горіще з Х. М., я сам на власні очі побачив і зміг переконалися в тім, якою великою небезпекою — і постійною — для будинка, де народився письменник, є цей старий хворостяний димар.

2) Перевести ремонт будинку і даху.

3) Миловарню Лернера не зносить (це забрало б даремно багато часу і витрат) — але перевести її до іншого приміщення, її ж приміщення використати для музею письменників і митців Волині та Поділля.

4) В домі, що над вулицею, помістити бібліотеку ім. Коцюбинського, де був би спеціальний відділ для вивчення його творчости.

5) Вулицю Раковського, де мають поставити пам'ятника та куди виходить садиба Коцюбинських, перейменувати на вулицю Коцюбинського.

6) Музеям ім. Коцюбинського, Чернігівському і Вінницькому, обвінятися копіями деяких пам'яток з життя М. М., а окремим особам і інституціям — подбати про поповнення цих музеїв експонатами: листами, листівками, фото, що їх ще в окремих осіб єсть чималенько.

Залишаючи затишний будинок музею з двома липами збоку — я знову згадав людину, що була так міцно зв'язана з довколишнім світом речей і ідей, що так органічно відчувала болі людського колективу, — людину-творця, що такі прекрасні, живі, вражаючі, написані „кров'ю свого серця“ „документи“ цього кривого зв'язку з багатомільйоновим людським горем залишила нам...

І знову поперед мене — Михайло Михайлович... Чернігів. Літо. Післяранкове сонце. Боковий тротуар від Миської Думи до базару, вздовж театрального скверу. Він іде з дружиною — Вірою Юстинівною, що з нею мені довелося працювати протягом кількох років в Чернігівському Губ-Стат-Бюро, де за рік чи два до мого вступу довгі роки працював і сам Михайло Михайлович.

Він іде тепер спираючись злегка на руку Віри Юстинівни, а другою рукою трохи важкувато на палицю. Хода тиха. Лице сумовите, стомлене. Болісний сум в його ясних очах, але цей сум важчий, глибший як був. Видно, що хворість ним помітно уже опанувала. Через такий стан його здоров'я — я унікав бувати у них, щоб не докучати. Але наскочив. Вітаюся...

— А чого це ви так давненько до нас не заглядали? — як і завжди лагідно запитує мене з легеньким усміхом М. М.

Я схиляю погляд і вивожу про все, що, мовляв, ставало мені на перешкоді до цього.

— Заходьте ж, прошу, — сказав прощаючись М. М. Я дякував. Я обіцяв зайти „якось“...

Це була моя остання з ним зустріч влітку 1912 року. Я так таки й не зайшов більше: болісно було бачити, як цю надзвичайно чутливу людину хворість поступово і невблаганно виштовхнула з життя.

Я певен був, що цього болісного співчуття при зустрічі з ним я не зможу заховати, а це зайвий раз його зможе занепокоїти.

І от чомусь мені здається, що на останнє запрошення М. М. відвітати візиту я зробив тільки зараз влітку і то не в Чернігові, а в Вінниці.

Зайшов, побачив, розповів про негайне, теперішнє та разом і про колишнє, бо життя біжить, шумує і потихеньку затирає образи недавнього минулого...

В. М. ФРІЧЕ

Четвертого вересня цього року помер Володимир Максимович Фріче, що в його особі радянська суспільність втратила одного з основоположників марксистського мистецтвознавства й науки про літературу.

35 років тому, проф. М. І. Стороженко залишив молодого тоді ще В. Фріче при кафедрі всесвітньої літератури Московського університету. Через десять років В. М. склав магістерського іспита й був допущений викладати в цьому ж університеті. Це був перший випадок, коли кафедру літератури в російському університеті обійняв марксист. Пробувши в університеті п'ять років, В. М. змушений був через загальні політичні події в країні залишити кафедру. Він їде до Італії, де працює по архівах, книгозбірнях, вивчаючи літературу доби об'єднання Італії. Ще року 1896 у журналу „Книговедение“ надруковано статтю В. М. „Библиофилы и библиоманы эпохи возрождения“. На другий рік у журналі „Русская Мысль“ уміщено статтю „Из салонной жизни эпохи возрождения“. Далі статті В. М. почали з'являтися й по інших журналах того часу. Перші праці молодого дослідника відзначаються яскравістю викладу, свідчать про глибоку обізнаність його на матеріалі. Та слід зауважити, що цим працям майбутнього ватажка марксистської школи в російському літературознавстві бракувало ще тієї марксистської методологічної чіткості, якою позначені дальші його публікації.

„Герцог Федеріго — читаємо примітку в статті про салонне життя доби відродження — був не тільки щедрий меценат, але й батько своїх підданих. Щоранку, коли скінчиться меса, він приймав у палацовому саду всякого, хто особисто мав до нього справу, і часто, гуляючи по місту, сам розв'язував позови своїх підданих, завжди задоволених з його присуду... Урбинці ревне кохали свого герцога“.

Нема чого довго говорити про те, що наведені слова майбутнього марксиста як і загальний тон кількох перших публікацій його відрізняються від того, що читаємо ми в наукових і критичних працях Фріче, написаних згодом.

В. М. стежить за сучасною західною та російською літературою і виступає потім, як критик, реагуючи на літературні явища, що хвилювали тодішню суспільність, і даючи їм марксистську оцінку.

1901 р. в статті про Стріндберга, Д'Аннунціо та інш. письменників — індивідуалістів критик — початківець „розвінчує“ цих кумирів певних кіл тодішньої інтелігенції, викриваючи трагікомедію індивідуалізму (так зветься стаття), цих літераторів і тих, чії настрої вони відбивали. У цій цікавій під усіма поглядами праці В. М. нещадно викриває справжнє класове обличчя різних одмін індивідуалізму, як сучасних йому письменників, так і мислителів — індивідуалістів минулого.

„Коли ближче — лише він — придивитися до їхньої філософії, за нею не трудно впіймати світогляд певних суспільних клас. Іноді, прим., індивідуалізм є ідеологія буржуазії. Якщо він має характер охорончий або оборончий, як у французького письменника Барреса, то за ним криється протест дрібного буржуа проти економічної дійсності, що тіснить його. Коли, навпаки, він перейнятий такими агресивними чи хижацькими настроями, як у німецького філософа 40 років Макса Штірнера, то за його маскою ховаються ідеали великих капіталістів експлуататорів“, —. Року 1904 В. М. друкує свої статті,

присвячені соц.-психологічним основам натуралістичного імпресіонізму та другу статтю про натуралістичну драму, праці, що не втратили значіння й на сьогодні. Пишучи ці праці, В. М. мав на меті на конкретному прикладі показати, як новий економічний лад що настав у Німеччині протягом останніх 20—30 років 19 століття, — змінив нервову систему людей майже всіх класів суспільства, змусивши їх почувати й мислити саме в імпресіоністичному й детерміністичному напрямку. Навіщо чимало прикладів, автор показав, як на новому психологічному ґрунті повстав новий художній стиль, що запровадив якраз ці дві риси: імпресіонізм і детермінізм — до старої реалістичної манери. У психології натуралістичної драми виявлено щільний зв'язок особливостей драматичної техніки натуралістичних п'єс з нервовою психологією того людського середовища, в якому ці драми виникли. У наш час, коли марксистське літературознавство вбилося уже в колодочки, коли техніка дослідча марксистів — мистецтвознавців дійшла значної досконалости, цим працям В. М. Фріче можна закинути схематизм, спрощеність у виявленні зв'язку поміж „базою“ і такою тонкою „надбудовою“ як література, брак чіткості у „класовій кваліфікації“ літературних явищ. Так, прим., у згаданих працях дослідник говорить більше про здвиги в психіці людей того часу взагалі, не даючи чіткого визначення класового підкладу літературних фактів.

Та вже важлива й сама спроба дати марксистське пояснення (при тому докладне) виникнення певного літературного стилю.

1908 р. побачив світ перший (хай стислий) марксистський курс історії західно-європейської літератури і належав він перу Володимира Максимовича. В „Очерках по истории западно-европейской литературы“ ми маємо першу спробу визначити основні етапи розвитку зах.-європ. літератури, етапи, що відповідають основним етапам розвитку господарського.

„Настрої й ідеї та способи (приемы) художньої творчости людей даної епохи, читаємо у вступі до „очерків“, залежать насамперед від висоти технічної та економічної культури й міняються, коли люди переходять до нової форми виробництва життєвих благ, до нового роду економічних відносин...”

Ця зміна протилежних форм господарської діяльності є перший чинник, на який треба вважати, пояснюючи літературну еволюцію, вона бо створює ті спільні всім людям даної епохи психологічні особливості й способи творчости від людей інших епох, отже, є одна з причин, що зумовлює різноманітність літературних течій і стилів (ст. 2).

Відповідно до цього основного твердження, В. М. Фріче запроваджує й нову періодизацію історії літератури. „Протилежно до звичайного погляду, що поділяє історію літератури на періоди залежно від формальних особливостей літературних течій, що змінюють одна одну (хоч на практиці цей поділ не додержують до кінця) — пише В. М. у цьому ж вступі — ми воліли розподілити його на доби залежно від панівної форми господарської діяльності”.

Цього принципу періодизації додержуються й по цей день історики літератури марксисти, хоч і дещо по іншому супроти В. М. Фріче того часу підходять до вивчення літературних творів і літературної еволюції.

Треба відзначити, що і в „Очерках“ і мало не в усіх інших працях, написаних до 1918—20 р. дослідник менше зважав на специфічність художніх творів, менше віддавав уваги вивченню літературного стилю, досліджуваних письменників, натомість більше з'осереджуючи її на визначенні світовідчуження й світогляду письменників.

Проте, ми були б несправедливі, коли б заперечували зовсім будьяке усвідомлення В. Фріче того часу специфіки художньо-літературного твору. Ще 1904 р. в згаданий вище статті „Соц. психолог. основы натуралистического импрессионизма“, він писав: „У тому разі, коли ідеї, що виникали в тієї чи іншої частини інтелігенції під впливом оточення, набирають форму спеціально художнього твору, а не наукового, чи публіцистичного трактату, дослідник повинен вивчити не тільки самі ідеї, але й їх зверхню оболонку: він повинен, інакше кажучи, бути не лише істориком ідей, але також істориком стилю“ (підкреслення наше [П.]). Конкретні наслідки праці В. Фріче, як дослідника поетичного стилю (дві згадані вище статі), свідчать за те, що він наділений був неабиякою здібністю відчувати тонкощі літературної „форми“, вивчувати художників слова і не меншим умінням застосовувати засади марксистської

соціології до найвищих поверхів „надбудови“. Окремі огріхи та взагалі деякий схематизм, який закидав Плеханов, цих праць слід пояснити малою розробленістю марксистської методології й літературознавства і браком ґрунтовних досвідів марксистських із царини історико-літературної.

Та ніхто не може заперечувати глибокої обізнаності його на літературних фактах, тонкої спостережливості й уміння викрити в них ті моменти, які стояли поза увагою інших дослідників. Такі праці В. М. Фріче, як „Очерки“, „Поэзия кошмаров и ужаса“ та „Литература эпохи объединения Италии“, не кажучи вже про праці, написані по революції, становлять солідний вклад до науки, що визнано видатними авторитетами літературознавцями, навіть не марксистського табору.

Жовтнева революція й її корінні зміни в суспільно-політичному житті Радянського Союзу, які вона викликала, не могли не позначитися на науковій діяльності В. М. Після революції він відновлює свою професорську діяльність, викладаючи в Першому Московському Державному Університеті історію західних літератур та методологію літературознавства. Крім того, провадить величезну наукову й організаційну роботу, як голова ЛІТО і МДУ, голова Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук („Раніон“) директор інституту мови й літератури та заст. директора інституту Археології та мистецтвознавства тощо. Під його керівництвом працює сила молодих дослідників мистецтва й літератури.

1918—19 р. р. видано чималу розміром книгу його про пролетарську поезію, кілька популярних брошур, присвячених класикам європейської літератури та сучасним західним письменникам. Це все книги, що їх Фріче доводилося писати в той час, коли було не до спокійної наукової роботи, особливо йому, науковому діячеві, що не належав до того типу вчених, які відсиджуються від великих політичних боїв й немов би далекі від неспокою в царині „прекрасного“ (Безпалов), мистецтвознавцеві, що розглядає свою роботу, як роботу політичну. Бувши у нас одним з найкращих знавців західної літератури ХХ століття й істориком літератури з великою ерудицією, Фріче у своїх статтях і брошурах знайомить російського читача з сучасною але, в той час через цілу низку причин, дуже далекою західно-європейською та американською літературою. Роки 1922 до 1929 були в житті В. М. роками посиленої й дуже важливої своїми наслідками роботи в царині соціології мистецтва та соціологічної поетики. Р. 1923 вийшли його цікаві „Очерки социальной истории искусства“, а р. 1926 праця його — „Социология искусства“, книга, рівних ціною якій є дуже мало в марксистському мистецтвознавстві.

Р. 1927 вийшло третє, ґрунтовно перероблене, видання нарисів розвитку західних літератур, що являє по суті нову книгу, у якій з старими „Очерками“ спільна лише тема (навіть назва інша), провідні думки та дуже небагато розділів.

Останні роки свого життя В. М. присвятив праці над проблемами марксистського літературознавства, устигши надрукувати кілька цікавих статтів у цій галузі.

Переглянувши ці праці, кожен мусить констатувати зміни в напрямку наукового інтересу В. М. й почати підходу дослідника до вивчення свого об'єкту.

Насамперед треба відзначити посилений інтерес В. М. до проблем форми в мистецтві, до стилю у вузькому значенні цього слова.

Переконалися у цьому можна, порівнявши, прим., останнє видання нарисів розвитку зах.-європ. літератур з першими двома виданнями. Еволюція літературних жанрів, зміна стилю, питання, яким В. М. у першому виданні „Нарису“ віддавав мало уваги, у виданні третьому посідають значне місце. Проблемам соціології мистецької форми присвячено й заглядувану вище „Соціологію искусства“, у якій автор спинається на таких прим., проблемах, як проблема руху, перспектива й світло в мистецтві, соціологія фарб тощо.

Як відомо в цей час так звана формальна школа в літературознавстві дуже гостро й войовничо ставила на порядок денний питання про специфікацію підходу до вивчення літературних явищ, при чому ставила це питання так, що заперечувала зовсім наявність у художньому творі будь чого іншого, крім мистецьких способів („Искусство, как прием“), не визнавала залежності „літературного ряду“ від „рядів позалітературних“ і дійшла кінце-кінцем таких крайностей у тлумаченні літературних фактів, що впадали в очі кожному неупередженому (не кажучи вже про марксистів) дослідникові, навіть із самих формалістів.

Брак ґрунтовних марксистських дослідів у царині вивчення літературного стилю давав формалістам сякі-такі підстави заперечувати взагалі спроможність марксистів пояснити еволюцію стилю. І треба було зруйнувати цю ідеалістичну концепцію формалістів, треба було довести, — і то „ділом“, а не словом, що марксистську методи можна прикласти й до вивчення художньої форми, так само успішно, як і до змісту.

Цей момент цілком усвідомлює В. Фріче і ставить завдання створити соціологічну поетику. У передовій статті до першої книжки „Літератури и Марксизма“, журналу, відповідальним редактором якого він був, В. М. писав так про це, згадуване й у ранніх його роботах, завдання:

„Коли приглянутись до того, що останніми роками робиться в царині літературознавства, то не трудно побачити, що з великою настирливістю з великою однодумністю висувалась й висувається на передній плян дослідної роботи, як корінна й центральна, одна проблема — проблема стилю.

За кінцеву мету історичної поетики, історії літератури й соціології поезії мають по суті одно завдання: збудувати історію й соціологію літературних (поетичних) стилів. Очевидно і на сторінках нашого журналу саме ця проблема повинна буде посісти дуже видатне місце“ (ст. 3).

Як же на думку В. М. треба ставити й розв'язувати з погляду марксистського літературознавства проблему побудування історії й соціології літературних стилів? Що таке стиль?

„Під цим терміном, — пише В. М. — слід, очевидно, розуміти — мова йде тут про явища суспільного життя — якийсь єдиний суцільний організм, всі частини якого злиті внутрішньою законністю, або інакше й коротше, якийсь суцільний закономірно побудований організм“ (ст. 3).

„Літературний стиль — це така закономірна єдність, як і стиль „суспільний“. Це органічна єдність усіх компонентів літературного твору, чи суми літературних творів, компонентів, як психологічних (тематика, образи, тощо), так і технологічних (жанрових, мовних та інш.), або інакше — органічна єдність „форм“ й „змісту“ (ст. 5). Марксистська соціологія тлумачить як суцільний організм суспільство за кожного певного відтинку часу. Тож можна говорити про певний „стиль“ суспільних формацій — „база“ та ідеологічні „надбудови“, зокрема мистецтво даної суспільної формації, мають єдиний „стиль“ в основі якого лежить „спосіб виробництва“.

Отже перше завдання соціологічної поетики, як її розумів Фріче, і є виявити закономірну відповідність певних поетичних стилів певним „економічним стилям“.

„Тепер, — пише В. М. у іншому місці, — уже для всіх цілком очевидно, що всяка теорія мистецтва, так само, як сама соціологія мистецтва, наука, яка ще тільки народжується, повинні охопити всі види так званої художньої творчості, бо вони, разом взяті, складають єдину художню надбудову над суспільно-господарською базою, і розривати на частини те, що органічно злите і що, з другого боку, в однаковій мірі зумовлене законами соціально-економічного розвитку, принаймні, не раціонально“ (Арифметическая социология искусства. Вестн. Ком. Академии, 1925, кн. 13 ст. 269).

З другого боку В. М. особливо настирливо підкреслював потребу синтетично вивчати мистецтво, (в усіх його галузях) що, на його думку, досі дослідники якоїсь мистецької галузі змогу глибше пізнати певні мистецькі явища.

І нарешті: „Соціологічна поетика — пише В. М. — має на меті виявити закономірність, що є в житті поетичних форм“ (Проблема социологической поэтики. Вестн. Ком. Акад. кн. 17, ст. 169). Першорядне завдання дослідника літературознавства є виявити закономірність розвитку літератури. Та закономірність цю можна тлумачити по різному: одні мають її за закономірність іманентну (формалісти), інші пояснюють її впливом закономірності позалітературних рядів (марксисти). Питання це надзвичайно складне. Окремі мистецтвознавці-марксисти в цьому питанні висували іноді такі твердження, що порушували основні тези діалектичного матеріалізму (Федоров-Давидов та ін.) В. М. у своїй статті „Проблема диалектического развития искусства“, викриває помилковість теорії іманентного розвитку літератури й непослідовність тих марксистів, які контрабандою запроваджують до марксистського мистецтвознавства твердження запозичені від ідеалістів.

„Розвиток і рух мистецьких надбудов — пише В. М. у цій статті, — відбувається переважно антитетично і лише в цьому сенсі „діалектично“ виражаючи і відчуючи у своїй царині і своїми формами боротьбу класі середкласових груп. У нас немає підстав одступати від цієї схеми діалектики“ в житті надбудованих царин що її дав ще Плеханів“ стор. 22) Фріче глибоко вірив у майбутнє такої соц. поетики. „Якщо, пощастить утворити соціологію мистецтва, вона буде наукою точною, як фізика й хемія. Вона зуміє привести історію мистецтва до ряду „математично“ точних законів, що регулюють мистецтво в його статиці й динаміці. Справа соціолога відшукати й встановити ці закони, — інших завдань у нього немає й бути не може“ (Передмова до „Опыты социологии изобразит. искусств“ В. Гавенштайна М. 1924 ст. 4).

В. М. Фріче є насамперед революціонер, а потім учений, або точніше він є революціонер, що свою науково-дослідну роботу мав за засіб організації життя. „Знання розвитку й законів стилеутворень (стилеобразований) — пише він — історія в соціології стилів для нас тільки підсобний засіб, щоб, з одного боку, краще й легше розібратись у літературній сучасності, у боротьбі літературних напрямків сьогоднішнього дня, а з другого — щоб безпомилковіше розв'язати питання про літературний стиль нової владущої але ще молодій класі, що після революції політичної, тепер творить її продовження й довершення — революцію культурну“ (Наша первоочередная задача. „Лит. и Марксизм“ 1928, кн. I, ст. 9) „Ми не пасеїсти, а люди сучасности, не споглядачі, а практики“, повторював не раз Фріче. Яскравим потвердженням цієї тези є його наукова та громадська діяльність, усе його життя, таке змістовне, так щільно зв'язане з боротьбою трудящого люду за своє визволення.

П. Петренко

БІБЛІОГРАФІЯ

Худяк В. Паровоз гуде. Книжка для дітей. ДВУ. 1929. 132 стор. 60 коп.

Перед автором стояло завдання — понайти дітей-школярів з історією винаходу парового двигуна та пристосування його для залізниці. На цю тему стара школа мала до своїх послуг не мало гарно викладених книжок, бо вся історія з Стефензоном, його першими моделями паровозу — це прекрасні сторінки з історії боротьби людини за удосконалення знарядь праці, за оволодіння машиною — помічником у цій праці.

Проте, як саме розповісти оці пригоди з Стефензоном, з'ясувати стан робітництва за часів, сучасних Стефензові, дати хоча б в елементарних формах картину взаємовідносин капіталістів і робітників — це завдання чи не вперше розв'язується ось оцією книжкою.

Загалом, треба визнати, що В. Худяк — молодий письменник і педагог, зумів знайти кавву вступу й далі зумів викласти поруч з біографією Стефенсона — історію винаходу паровоза і то саме в художній, принагідній для малих читачів формі й викладі. Починаючи з ст. 23 книжки, де автор примушує батька-машиніста розповідати замість себе — книжка стає цікавою, захоплює, її хочеться неодмінно до кінця дочитати. Це показує уміння, певний хист авторський, знання дитини.

Гірше трохи з початком. Власне, це популярно викладений курс з політекономії про ролі транспорту, ролі машини в людській праці, значіння машини для всього поступу людства.

Щоб ув'язати цей курс з подальшим оповіданням, автор веде дітей в екскурсію на паровозобудівельний завод, показує його (читачеві) похалцем і неповно. Враження слабе, картина частково освітлена, уяви повної бра-

кує. Так само маємо й низку недоречностей: люди в давні часи у автора пересувались по лісах на верблюдах валками в 2000-3000 верблюдів, в ті ж часи рили канали й з'єднували річки, хоч це вже було на дальшому ступені розвитку, а спершу практикувалася система „волоків“ — перетягували човни, з одної річки в другу; неясна фраза „всі держці 1800 р. мали майже стільки ж сухопутних шляхів, скільки мали їх Римська держава (це, швидше, помилка — певно „держави“)“. В книжці маємо старі міри (версти, пуди), хоч пора, особливо для книжки, виданої року 1929, позначати все в метричних. Часом автор захоплюється і починає зловживати художніми образами: скелі Дніпровських порогів сумні, бо „недовго буде жити скеля „Кохання“, чи то з тої причини, що „сонце сховалося“ скеля „важку думає думу“; зовсім дивний і такий образ: „страховище (це про Ненаситесь) перетвориться в в забавку (яку, для кого?) і дорогі цінні діямати освітять його тисячами лихтарів“.

Є й огріхи мови: „дарова енергія водяна береться на Ніягаському водоспаді“, „можна будуть добре ошадити паливо“, „На Україні ця історія починається значно пізніше (а чому, яка ця історія, коли мова йде про збудування залізниці?); не зовсім вірно й те, що наші пра-предки одні ловили звіря, другі — хліборобили, треті — скотарством заняті були. Адже це три послідовні доби на шляху розвитку людства, а не одночасовий розподіл людей на різні заняття (як це можемо тепер зустрінути в країнах з різною флорою та кліматом). Повторюємо, вступна частина менше вдала, її автор слабо проробив, мало продумав.

Все ж книжку написано по новому. Це вже не анекдоти з життя Стефенсона, а уривок з книги історії культури і то в

марксистському освітленні. Стефензон діє, не якомога талановита людина, а як син своєї класи, що хоче машиною полегшити працю своїм товаришам, допомогти тим невеликим капіталам англійських шахтовласників і фабрикантів, класову суть яких добре показано в оповіданні.

Саме з цього боку спробу цю ми вважаємо за вдалу й думаємо, що і для письменника така робота доцільна. Адже, з-під пера будьякого популяризатора зовсім не таким цікавим і художнім вийшло б розповідання про винахід паровоза, річ, ніби то зовсім малопоетичну. А у В. Худяка — це вже художній твір, хай певного, специфічного призначення і темою, і формою, і викладом.

Мих. Биковець

В. Минко. Герої буднів. Драматичний етюд на 3 картини. ДВУ. 1929. Харків Тираж 7.000 пр. 32^о. Стор. 47. Ціна 20 коп.

Біда української революційної драматургії не тільки в технічно-драматургійній незрілості робітників драми, а і в недостатніх допоміжних нашіх драматургії заходах.

От „драметюд“ В. Минка. Тема — економічне (млинарська артіля) і культурне (сільбуд) будівництво на селі. Тема — актуальна, та, якої вимагає наша політика соціалістичної перебудови. Цим, очевидно, тільки й можна з'ясувати видання 7.000 - ним тиражем нерозробленого належним чином матеріалу В. Минка.

Почнемо з назви „Герої буднів“: „драматичний етюд“. Але що це — скажіть, будь ласка — за „етюд“ що поділений аж на 3 частини й розрахований на цілих 2-3 години виконання на театральній сцені?! Це не „етюд“. Це — ціла п'єса. Однак, автор знає, що робить, надписуючи на цій п'єсі „етюд“.

Річ у тім, що „Герої буднів“ не є дієва, динамічна, побудована на сплетенні активної боротьби двох протилежних одна одній сил, річ для театральної сцени. Дивіться самі. Перша дія — розмови відпускника - червоноармійця з селянами про потреби колективізації. Друга — розмови (здебільшого негативних) персонажів про те, що новозаснована відпускником млинарська артіля сяде на міль. Третя — (знов і знов!) розмови дієвих осіб, але вже з приводу організації на селі (через млинарську артілю) електрифікації. Отже, весь матеріал це, справді, тільки екзерциси для п'єси. Тож, як на авторську класифікацію, дійсно, не більше, як „етюд“, правда, чомусь писаний не в формі

оповідання, а в діалогічній формі п'єси для сільського театру, дарма, що елементів для побудови п'єси (хіба що „театрально-ефектний“ „вигляд“ залитою огнем електрики сільбуду) в ньому нема...

Відповідно до основної — описової, а не дієвої — форми „Героїв буднів“ маємо і нецікаві, пасивні характери дієвих осіб. Не спостерігаємо боротьби (хіба, що „вигляганя“ Веклюю свого чоловіка Семена з артілю). Не розрізняємо навіть індивідуальності персонажів, бо всі вони якісь сіро-одноманітні, схожі один на одного, ще й говорять однаковиською мовою...

Єдине цінне з технічного боку у „Героїв буднів“ Минка це — легка побудова фрази, що дуже потрібна для роботи драматурга. Правда, й тут В. Минко недоробленою, натуралістичною подачею матеріалу псує роботу через гідкий, одворотний русифікований жаргон.

З ідеологічного ж боку у книжці, що цінне, то це — те, що, не зважаючи на примітивізм обрисовки дієвих осіб, до читача диходить (і до сільського глядача це дійде) соціальна цінність думок про колективізм і — в основному — бадьорий тон автора. Може, хоч це трохи сприятиме просуненню легкого (коли говорити тільки про зовнішню-сценічність труднощі) для „постави“ на сільській сцені примітиву Минкового.

А як сприятимуть В. Минкові й іншим авторам революційної української драми, що ще в період зросту. Відділ Мистецтва та ДВУ, коли й надалі, замість давати організаційну і матеріальну змогу швидко кваліфікуватися, набувати спеціального уміння, пропускати муть недороблені „етюди“? Га?..

Гр. Мих.

Різниченко В. На Дніпрельстан. Оповідання - нарис для дітей середнього віку. 3 мал. ДВУ. 1929. 43 стор. 15 коп.

Можна було таку величезну тему, як опис Дніпрельстану, розгорнути в сотню сторінок, полонити читача низкою дивних рядків з цифр, математичними викладками. І то — все ж таки сказати не все. І навпаки — був вихід дати нарис про одну екскурсію піонерів на Дніпрельстан, захопитися подробицями самої екскурсії і прогавити основну тему — що ж таке і для чого отой Дніпрельстан? В. Різниченкові пощастило уникнути цього. Його нарис дає, як на дитячого читача, повну картину ролі Дніпрельстану, розміри

будівель і весь той велитенський розмах творчої фантазії, що нині набрала певних конкретних форм Дніпрельстану.

А привід до нарису — подорож піонерів на Дніпрельстан — це лише прийом оживити і дужче наблизити до дитини читача розповідання про будівництво на Дніпрі.

Вийшло просто, зрозуміло, цікаво читати, і сказано все, що треба було.

В таких творах літературний прийом відіграє неабияку роль. Це зрозумів В. Різниченко і тому початок нарису нарочито зробив аж від самого Харкова, від школи, описом як ця екскурсія було організовано, подробицями про лотерею на безплатні екскурсійні квитки, працю піонерського штабу.

Добре, що використано визначну подію з піонерського життя, — окружний зліт піонерів. Це в значній мірі осучаснило нарис і придало йому ще більшої цікавості.

Далі — опис Дніпрельстану вже не переобтяжений подробицями подорожі — ці всі дрібниці відійшли на задній план перед велетнем — будівлею Дніпрельстану.

Кінець — вмілий, хоч за звичкою, хочеться почути, як то назад їхали, яке вражіння на піонерів справив Дніпрельстан.

Треба побажати — більше отаких нарисів, простих, широко виконаних, не переобтяжених цифровими відомостями, але в той же час і повних.

Мих. Марусик

КНИЖКИ ТА ЖУРНАЛИ, НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ

КНИГОСПІЛКА

В. Кузьміч. „Польот над Кавказом“. 112 стор., ціна 90 коп.

Джозеф Конрад. „Олмейрова примха“. Переклад В. Петровського. 180 стор., ціна 1 карб.

І. Нечуй-Левицький. „Вибрані твори“. Літературна бібліотека. З бібліографією творів і найновішої літератури про Н. Левицького та примітками. Стор. 188 + IX, ціна 70 коп.

А. Тесленко. „Вибрані твори“. З портретом автора й передмовою. 164 стор., ціна 70 коп.

І. Лакиза. „М. Коцюбинський“ — критичний нарис. 68 стор., ціна 60 коп.

РУХ

Микола Чернявський. „Твори“, том IV. „Душа поета“ — повісті й оповідання. 392 ст., ціна 2 карб.

Микола Чернявський. „Твори“, т. VIII — поезії. 256 стор., ціна 1 карб. 50 коп.

П. Рулін. „Марія Заньковецька“ — життя і творчість. Серія „Український театр“,

№ 2. З портретом М. Заньковецької. 112 стор., ціна 80 коп.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК

І. Микитенко. „Вуркагани“ — повість. Дешева дитяча бібліотека. Ілюстрації Довгаля. 144 стор., ціна 45 коп.

Л. Недоля. „Жовті брати“. З Ілюстраціями. Дешева бібліотека красного письменства. №№ 225-230. 192 стор., ціна 30 коп.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

І. Сенченко. „Сонце сходить“ — повісті й оповідання для дітей. З малюнками. 196 стор., ціна 85 коп.

ПЛУЖАНИН

В. Штангей. „Образ“ — збірка оповідань. 180 стор., ціна 1 карб.

Ю. Будяк. „До великої брами“ — дві повісті. 96 стор., ц. 60 коп.

В. Поліщук. „Електричні заграви“ — найновіші поезії. 48 стор., ціна 75 к.

„Безбожний пісенник“ — уложив Я. Ковальчук. 132 стор., ціна 25 коп.

ХРОНІКА

ЗАКЛАДИНИ ПАМ'ЯТНИКА М. КОЦЮБИНСЬКОМУ У ВІННИЦІ

ВІННИЦЯ У ПРАПОРАХ

Це справді було свято. На кожному кроці почуваєш урочистість, святковість. Давня Вінниця сьогодні не та, що про неї писав В. Сосюра:

„Деся далеко тиха Він-
ниця.

Там тече зелений Буг“

Сьогодні зовсім навпаки. Гомінка Вінниця й червоний Буг понад гранітовими стінами. Зі старих мурів, з давніх будинків трипочуть прапори, вулиці перетинуті полотнищами, прапори на самому тротуарі. З прапорів кричать гасла: — „Хай живе радянська культура“, „Сприяйте будівництву пам'ятника“, „Вся громадська суспільність на збудування пам'ятника М. Коцюбинському“

Вінниця росте, будується: Беконка, Держбанк, Кіно-театр, Електростанція, а тепер і будинок-пам'ятник робітничої бібліотека.

ЄРУСАЛИМКА

Забрів я на Єрусалимку, подивитись на цей цікавий куток Вінниці, закуток євр. старовини. Від давнього католицького кляштору взяв я праворуч і за кілька хвилин опинився на Єрусалимці. На мене війнуло середньовіччям. Якись чудернацькі будинки в безладді, ні вуличок і переулочків, а якісь закапелочки, ні деревця. Брудна дітвора й галас. Згадалась цитата, що її читав перед цим з книжки „Вінниця, її околиці“ вид. кабінету виучування Поділля — про Єрусалимку: „В інтересах науки Єрусалимка потребує негайного вивчення (за допомогою художників, архітектів), а в інтересах санітарії й гігієни — її треба знищити, зали-

шивши під охороною кілька найтипівіших пам'яток“.

Над Єрусалимкою підіймаються хмари пороку. До галасу приєднується тріск дрючків з хат, шелест заліза та брязкіт черепиці. Єрусалимку руйнують. На дахах, на призьбах, з боків старі й малі (діти) євреї молотками, сокирами, пилами руйнують, розбирають будинки. Поруч лежить купа якогось дрантя. У ньому копається чогось старий єврей. Дивлюсь, а в мозку випливають картини єврейських погромів. Тоді був крик, галас, по дворах трантя й тепер теж саме, і тільки маленька різниця — у цьому галасі чується щось діловите, радісне. Он хлопчисько бадьоро зі сміхом гатить молотком у стіну. Руйнують євреї свою давнину, свідка темних часів, руйнують, щоб на цьому місці збудувати могутню електростанцію.

БУДИНОК-МУЗЕЙ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

За хатою зелений садочок.
Навколо із квітів ряс-
ненийкий віночок.

Так говорить Хома* Михайлович Коцюбинський (брат письменників) екскурсіям та поодиноким відвідувачам.

Перше, що кидається у вічі — це квіти. Їх багато, ясно. Ідеш до будинка між квітами й сам будиночок здається у вінку з квітів. Низенький, біленький з червоним дахом, він приємно зустрічає гостей, Світла веранда з квітами, сіңці, а далі й кімнати. Їх три, що мають меморіальне значіння.

У першій — речі до біографії письменника: метрична книга, посвідчення на вчителювання, різні фотографії, — серед них є ще не опубліковані; гуцульський топірець,

що його Коцюбинський вивіз із Галичини, шафа з рукописами. На окремій стіні розташовано малюнки-оригінали Кульчицької до „Тіні забутих предків“.

У другій кімнаті зібрано книги Коцюбинського, журнали, газети про Коцюбинського. Тут же перші видання його творів, комплекти „Зорі“, де надруковані його перші твори, переклади на чужі мови.

— У нас, — каже Хома Михайлович, — є такі видання, що і в Академії Наук не знайдете — уніками. У нас брали деякі книги на виставку — і він показує Берлінське видання бібліотеки „Сполохи“ оповідань Коцюбинського з передмовою М. Горького.

Окремий куток відведено тут школам ім. М. Коцюбинського. Тут дитячі праці, малюнки, присвяти. Музей має видати „Коцюбинський у школі та в робітничій масі“.

Третя кімната найменша, де народився Коцюбинський. Портрети батьків, канапа, лежанка, де він хворим грівся.

У вікна заглядають липи, що „під ними грався малий Михайло. Тут він пізніше читав багато. Тут і писав свої перші твори“, „Груша, що її власними руками посадив Михайло Коцюбинський 8 (20) XI 1883 р.“. Далі за грушею червоні будинок миловарні. Він заступив краєвид на письменників сад.

— Ось вам ця миловарня, — показує Хома Михайлович, — що сіла незграбно серед садка. Від неї йде такий сморід, що екскурсанти не можуть тут проходити. Бували випадки коли прибігали сусіди й скаржилися на неможливий сморід. Раз двоє піонерів екскурсантів знепритомніло.

(т. Кулик. т. Озерський при огляді казали, що миловарню буде видучено, а в будинку, щоб не руйнувати його, влаштують меморіальний куток письменника. Другий будинок житлокоопів, що теж у садибі Коцюбинського, передано буде під бібліотеку).

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ПЕЙЗАЖ

Схилилось на вечір. Я, чекаючи на Хому Михайловича з дружиною, щоб разом іти до театру, ходив навколо будиночка, оглядав усе, заготовував. На розі будинку, біля сараю побачив художника проф. Бурачека, що замріяно дивився десь поверх саду на небо.

— Гляньте! — звернувся він до мене, — я оце стою й милуюсь.

Як прекрасно! Ось вам будиночок, червоний прапор, квітки, далі он димар, чорні

клубки диму на тлі синього неба й повний місяць за грушею. Ах, як хороше! і нічого не вдумано — прекрасно. Тут весь Коцюбинський. Гляньте ну це ж просто — ідеологічний пейзаж: прапор, квіти, димар, а які яскраві фарби...

Справді, це був „ідеологічний пейзаж Коцюбинського“, як назвав проф. Бурачек. Тут будинок з червоним прапором, далі садок, квіти — властиві Коцюбинському, ще далі на тлі синього неба стрункий димар і чорні густі пасма диму.

— Ні, це обов'язково треба занотувати — і він довго вдивлявся й дивувався, що випадково знайшов такий пейзаж — ах, шкода! Я не взяв фарби... — шкодував.

Вийшов Хома Михайлович з дружиною. Ми всі довго дивились.

Вечір брав своє. Яскраві фарби потемніли, зникли.

Місяць високо піднявся, облив садибу своїм світлом, перефарбував усе у срібний колір.

У ТЕАТРІ

Увечері театр сявав золотим вогнем. Численні делегації вливалися у простору залю. Харківська найбільша, Київська, Одеська, Чернігівська, робочі селянські, письменницькі, учнівські...

Заля червоніє гаслами: „Розвиваймо пролетарську культуру, наближаймо науку до мас“. Над завісою заклик — „І нікому крикнути“.

Зведись, народе,
Простягни руку
По свою правду
Як сам не візьмеш
Ніхто не дасть.

Звилась завіса. Зі сцени глянув величезний портрет Коцюбинського. Оздоблений зеленими гірляндами та квітами. Біля нього вогненні слова „Вивчаймо творчість Коцюбинського“.

Спереду Вуфківські прожектори з переплетеними, наче гадюки, товстими проводами. За столом голова О. В. К. т. Чабай. Типова постать залізного більшовика.

— Сьогоднішній ювілей, — каже т. Чабай, — є свято на фронті укр. рад. культури, культури всього Союзу. Пролетаріят України разом з біднотою в спільні з середняцькими масами села, під проводом комуністичної партії України правильно, по-ленінськи, проводячи національну політику, вивів Укра-

їну на шлях вільного розвитку, буйного розвитку пролетарської України*...

Обрано широку президію.

Від Уряду говорить т. Кулик:— Наш уряд не може не вважати на таку серйозну проблему, як проблема культурної спадщини. Трудящим треба дати змогу засвоїти культурні дореволюційні надбання того зі старої спадщини, що є попередниками нашої революційної пролетарської літератури. Серед оцих одне з найчільніших місць займає Михайло Коцюбинський...

т. Кулика змінює т. Озерський. Він вітає трудящих Вінниччини від Наркомосу й говорить за діяльність Центральної Комісії для увічнення пам'яті М. Коцюбинського.

— 45000 карб. уже зібрано трудящими України. Ц. К. видало спеціальні марки та відозви з закликом. Навколо імені Коцюбинського тепер піднявся великий інтерес, про що свідчить хоч би те, що за минулий рік у періодичній пресі було до 300 статтів та заміток про Коцюбинського.

Між доповідями та вітаннями зачитується низку вітальних телеграм від Ц.К. КП(б)У, Всесоюзної, Всеукраїнської, Білоруської Академії Наук, Наукового т-ва Шевченка (Львів), групи зах.-укр. прол. письменників і редакції „Вікна“, ВУСПП; від федерації рад. письменників Р.С.Ф.Р.Р. від П. Тичини, Академіка Лазарева, ДВУ.

Виступають робітники — члени делегацій.

Харківська робітнича делегація передає майбутньому пам'ятникові — будинкові погруддя М. Коцюбинського роботи Новосельського й 1000 книг.

На погрудді сяє мідяна дощечка „Трудящим Вінниччини від робітників харківських заводів в день ювілею 65 річниці з дня народження М. Коцюбинського „17/IX 1929 р.

Шиплять Вуфківські прожектори. Пасмо світла обливає залу, президію, погруддя Романа Коцюбинського (сина письменника), Хому Коцюбинського (брата письменника), промовців. Оператор накручує кіно-стрічку. Хороші будуть картини.

Від літературних організацій виступають: Усенко (Молодиж) Коваленко (ВУСПП) Різниченко (Плуг).

Різниченко передає від Пугу будинкові-пам'ятникові матеріали про Коцюбинського.

— Хай буйно квітне Українська радянська культура! Хай будинок-пам'ятник буде ясным вогнищем для робітниче-селянських

мас не тільки України, а й всього союзу, — говорять промовці.

Радіо майже до першої години передавало вітання Вінниччанам.

В ГОСТЯХ У ВІННИЦЬКИХ РОБІТНИКІВ

В обідню перерву делегати завітали до промислових осередків Вінниці: завод „Молот“, Супазавод, Беконка та до військової частини. Делегати знайомились з виробництвом, ділились вражіннями, досвідом.

Зайшли до червоного кутка. Порожньо. Жадного гасла, пляката про Коцюбинського.

— Як це так, — дивуються делегати, — сьогодні ми святкуємо по всій Україні такий великий день пам'яті відомого всім письменника М. Коцюбинського, а у вас, де він родився, творив, навіть немає жадного гасла, жадного його портрета? Навіть стінгазети у вас не видко?

Культом засоромлений, обіцяє виправитись, виправдовуючись великим досягненням на господарському фронті, але на культосвітньому...

Теж саме й у військової частині.

Червоноармійці скаржились, що в бібліотеці немає у них Коцюбинського і вони не читали його.

Після відвідин певно на цьому фронті буде все гаразд.

ЗАКЛАДИНИ ПАМ'ЯТНИКА М. КОЦЮБИНСЬКОМУ

З шостої години майдан Замостя — робітничий центр Вінниці залюднюється. Колони робітників, учнів з музикою підходять, делегації. Майдан рясно уквітчався прапорами.

З високої зеленої трибуни т. Чабай оголошує закладини пам'ятника. Поруч трибуни вимуровано постамент — підмурок майбутньої робітничої бібліотеки. До постаменту підходить делегація.

т. Чабай кладе між цеглини дощечку:

„17 вересня 1864 р. —

17 вересня 1929 р.

Робітнича бібліотека ім.

М. Коцюбинського“.

Ще один цікавий кадр.

Покладемо перший камінь культурного вогнища.

З трибуни вітання й обіцянки збудувати до 13 років Жовтня пам'ятника. Комсомол Вінниччини бере шефство над будівництвом пам'ятника.

Поводі майдан порожніє.

Делегації йдуть до школи ім. Коцюбинського на вечірку.

Електроліхтар читає останнім гранітову дошку

„17 вересня 1929 р. тут
закладено будинок - па-
м'ятник М. М. Коцюбин-
ському“

ВІДІЗД

Поспішаючи на вокзал, забігли востаннє до будиночка.

Тиснемо руки Хомі Михайловичу й дружині, дякуємо за прийом.

Запрошуємо до себе.

На вокзал провожає нас Хома Михайлович.

«Дзвоник.

Перон порожніє

Потяг рушив.

На пероні лишається самотня постать Хоми Михайловича.

Він весь час махає кашкетом. Йому відповідають з вагонів.

— Приїдьте!

— Не забувайте,— чути ще останні вигуки.

Постать дрібнішає. Потяг уже далеко, а на пероні все ще стоїть Хома Михайлович і саяюте.

— Ах який хороший був би кадрик!

Потяг гуркотить по рейках

Шелестять бльокноти. Робочі руки, нагнісуючи на олівець, занотовують вражіння.

В. Різниченко

16 — 17 — IX 1929

м. Вінниця.

Написи на надгробковій могилі М. Коцюбинського

Жалко, що нема книжки для запису своїх вражіннь.

(З написів на могилі М. Коцюбинського.)

У хаті на Шевченковій могилі давно вже відвідувачі пишуть свої вражіння в спеціальній книзі. Ці списані книги переховуються в музеї ім. Шевченка в Києві, як цінні документи про настрої відвідувачів.

На могилі М. Коцюбинського за таку книгу править дерев'яний непофарбований

простий надгробок — обеліск. Його поставив і могилу впорядкував Окривконком до 15 роковин смерті письменника.

Відвідувачі, як це водиться, скрізь залишають по собі пам'ятні написи. Нема де записати свою думку, вражіння, а записати, видно, руки сверблять, ну й пишуть на самому надгробкові. Весь надгробок пописано. Цікаві написи. Навожу кілька з них:

„Вбирали могилу 26/VII 29 С. Рубанова та Л. Бельман. Нехай це роблять усі учні, бо сором таку могилу, як могила М. М. Коцюбинського не прибрати якнайкраще.

Люди читають твої твори
й згадують тебе“.

„16 серпня 1929 року були три учениці, що закінчили школу імені нашого славетного поета М. М. Коцюбинського і в пошану принесли сюди квітів, які він так любив. Хто любить і шанує поета нехай уквітчає цей бідний надгробок квітами“.

„1929 року 7 червня відвідали письменника учні сьомої групи Андріївської семіричної школи. Їх було 29 чол.

Прийшли ми до тебе
Наш любий ти друже
Могилу твою подивитись
Згадати тебе, як вірного друга
Як друга, співця і борця“.

Це учнівські написи. Учні ходять сюди частенько. Вони чепурять могилу квітками. А ось учень Київської будівельної профшколи теж вірша склав:

„Справжній сину України,
Спи з чистою душею,
Бо й справді вона,
Як хрусталь прозора
Твої твори батько
Жити навчають
Шанувати й кохати
Україну заставляють“.

Вірш цей добре змальовує, як сприймає Коцюбинського цей „поет“. Оздоблено надгробок і іншими віршами. Ось вони, наївні, кострубаті:

Приходив я знову сюди до могили...
Слова твої людям ще раз нагадати,
Щоб знали дорослі, юнаки та діти,
Про те, що ти хочеш їм (тута) ска-
зати“.

„Милий товаришу, брате.
Ти наш співець і борець
Ми не забудем тебе до віку
Поки настане і люду кінець“.

„Помер наш дорогий учитель
Михайло Коцюбинський
А пам'ять зісталась його —
Могила на горі Іллінській.
Могила ця убрана
Гарненькими квітками
Про нього пишуть вірші
Величними думками.

Відвідувач В. П.“.

Ось вірші „під Шевченка“.

„Минають дні, минають ночі,
Минає теплая весна
З душою гарячою й любов'ю
До тебе брате й земляка
У гості вже я завітав,
Бо плаче вбогая дума
Кохаю друже ти душа“.

„Спить Михайло у могилі
Та відпочиває
Славу вітер на могилі
Тихенько співає“.

Ось ціла поема, дрібненько написана.
Дош змиває напис, важко розібрати слова:

„Колись я навідався сюди до могили
Де сховане тіло над яр цей
Та щось надзвичайне мене охопило
І голос відчув я, що каже до мене:—
„Не бійся мій друже я сам Коцюбин-
ський

Я хочу з тобою всім людям сказати
Тим паче, що нарід це знав український
Всі ті, що проходять мій прах

шанувати.

Не думайте, друзі, що я в цій могилі,
Ніколи тут братці мене в ній нема
По світу гуляють життя мого хвилі
Великі безмірно, яка вічність сама.
Я вічний, як думка, я вічний, як пісня
Могутній, як чари святої краси
Мене не вмістила могила ця тісна.
Життя мое чисте, як перли роси
Я вічний, як сонце, я вічний, як зорі
Я вічний (не розібрав, В. Р.)

Без жалю сплітали лавровий вінок
То більш не шукайте ви нас між
мерцями

Чи треба пошани цим мертвим кісткам
Шануйте ви твори душ наших серцями
Читайте по змозі їх всі по листках
Тоді нам буде найвища пошана
Коли вас осяє зміст творчих думок
Як Воля й Братерство на всесвітї стане
Ото нам і буде найкращий вінок.

Шуцько 30/IX 28 р.“

Є й такі „перлини творчости“:

„Тут лежить великого письменника
прах.
Прохожий не гордись, бо він дома, а
ми в гостях
Мара“.

„Спи милий друже ти ждеш мене“
„1-го червня тут сидів і думав про
тебе. Шарій“.

„Ти спиш милий друже поете
Не чуєш ти гомін людський
Засвітить і нам теж комета
Що світить з могили твоєї
Ермієнко“

Бувають тут не тільки „поети“, а й ро-
бітники, селяни, червоноармійці, вчителі:

„Відпочиваючи від тяжкої праці по
відбудові народного господарства відві-
дали твою могилу поете-письменнику—
Коцюбинський.
Робітники Н. Биковської цукроварні“.

„5/VI 29 відвідали могилу українського
письменника селяни різних сіл“.

„Відвідав могилу Коцюбинського крас-
ноармієць 6 полку звязи Литвин 29 червня
1929 року“.

„З далекого Маріюполя, де теж лунає
твоя слава, де з захопленням читають
твої твори, ми робітники освіти відвідали
твою могилу I/VIII 29 р.“

„Любий товаришу й брате мали за честь
відвідати твою могилу“.

Є ще низка написів, або просто прізвиськ
відвідувачів. Я навів лише деякі з них, най-
цікавіші.

Відділові Коцюбинського в Чернігівському
Державному Музеєві варто було б завести
в себе таку книгу відвідувачів. Це ж буде
документ, що свідчитиме, як і хто сприймає
М. Коцюбинського.

В. Різниченко

Інститут Т. Шевченка

Шевченкознавство, як окрема галузь історико-літературної науки, є цілком продуктом нашого століття, ба навіть останнього десятиріччя. Довгий час матеріали про Шевченка лежали нерозроблені, подекуди просто не зібрані до купи. Величезну роботу по збиранню й розробці матеріалів про Шевченка проробив заснований три роки тому Інститут Т. Шевченка в Харкові.

Перший етап праці Інституту полягає у збиранні й систематизації матеріалу про Шевченка. Такого матеріалу зібрано було досить багато: до Інституту перейшли майже всі Шевченківські фонди з РСФСР.

Дальше збирання Шевченкових оригіналів і нових матеріалів про Шевченка, так само й дослідження їх становить одну з найголовніших діянок праці Інституту.

Структурно Інститут поділено на сім кабінетів, що розміщені частково в Харкові, частково в Києві. Окремі кабінети мають ще комісії.

Нині працюють такі кабінети:

Кабінет дошевченківської літератури. Керує кабінетом академік Д. Багалій. Основна праця кабінета — опрацювання й редагування видань класиків дошевченківського періоду. Кабінет опрацював видання творів Квітки-Основ'яненка, нині готує збірку присвяченого українським романтикам: І Котляревським і початкам нової української літератури; видає збірник, присвячений Квітці-Основ'яненку, опрацьовуються до видання твори Гулака-Артемовського то що. Кабінет працює в Харкові.

Кабінет Шевченківської літератури міститься так само в Харкові, а в Києві має свою секцію. Керують кабінетом А. Річицький та І. Айзеншток. Кабінет підготував організацію спеціального Шевченківського семінарія, що має об'єднувати й виховувати молодих шевченкознавців. Комісія поетики цього кабінета виготовила до друку словника Шевченкових рим. Словник цей має вийти протягом цього року. Зараз кабінет проводить організаційну роботу по виданню третього річника Інститута, присвяченого Шевченкові. Другий том річника, що матиме 25 друк. аркушів, теж має вийти до кінця року.

Кабінет біографії Шевченка перебуває в Києві. Керує ним В. В. Міяков-

ський. Кабінет розпочав систематичне дослідження біографії поетової, використовуючи так нові матеріали, як і опрацьовані вже матеріали, що давно вже побачили світ, але з багатьох причин перебували в стані „наукової недоробленості“. В міру розробки матеріалів кабінет публікує їх. Так наступного року побачать світ деякі праці з генеалогії Шевченка та зі словника Шевченкових знайомих.

Кабінет пошевченківської літератури нині провадить роботу над тематичними збірниками, присвяченими окремим етапам українського письменства як от: раній український реалізм, Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський і інші. Такі збірники передбачено видати протягом наступного року. Кабінет перебуває в Києві, керує ним проф. Дорошкевич.

Кабінет Жовтневої літератури, керований В. Коржком, перебуває в Харкові, має комісію в Києві. Кабінет цей має кілька секцій: живого слова, архівну секцію, читачівську, тощо. Кабінет опрацьовує видання низки творів основоположників Української радянської літератури. Поруч із цим готується до друку збірники: сучасного фольклору, довідника бібліотекаря та читача і т. д.

Кабінет бібліографії, що ним керує проф. М. Плевзак, перебуває в Харкові. Завдання кабінету — утворити картотеку української літератури, — спеціальний бібліографічний репертуар. Величезну що працю кабінет гадає проробити протягом двох років. В наслідок цього має вийти словник українських письменників та низка спеціальних бібліографічних робіт.

Кабінет Західної України міститься в Харкові, з комісіями в Києві й Одесі. Керує ним т. І. Кулик. Кабінет цей перебуває в стадії організації.

Огляд структури Інституту ще не дає цілкового уявлення про його роботу. Інститут має багатіші колекції, що стосуються того чи іншого письменника. Зокрема — Т. Шевченка.

Найвизначнішою частиною Харківської колекції Інституту є цінна збірка художніх праць Шевченка. Збірку складено переважно з картин і малюнків, переданих на Україну з музеїв РСФРР за постановою НКО РСФРР. Крім того, кілька картин Інститут придбав у приватних осіб, а одну картину — „Млин“ — подарував Інституту Прилуцький ОВК.

З картин, придбаних у приватних осіб слід відзначити колекції родини Усових¹⁾.

До колекції цієї добувається ще й збірка листів Шевченкових та автографів: кілька листів до родини Усових та Макарових, кілька автографів, переважно з ранньої доби його творчості і, нарешті, невеличку, але цінну, колекцію автографів, що належала колись родині Лазаревських, приятелів поетових. Серед цих автографів є багато неопублікованих, і їх Інститут опублікує окремою брошурою.

Другою визначною збіркою Інституту є архів П. Мирного, що його передано до Інституту з Полтавського музею з бажання удови письменника та з ухвали Головна науки НКО УСРР. Архів складається з рукописів творів письменника та великого листування. Архів цей буде використано, видаючи повну збірку творів Мирного.

Слід зазначити, що деякі великі архіви, передані Інститутові, він ще й досі не може використати цілком, не маючи відповідного для них приміщення. Так Інститутові переданий великий архів О. О. Потебні на певну частину рукописів, що належали колись бібліотеці Харківського Університету. Серед останніх є цікаві рукописи - автографи Котляревського, Гулак-Артемовського Квітки-Основ'яненка, Шевченка та ін.

Крім цих великих колекцій Інститут має ще збірки автографів багатьох українських письменників: П. Куліша, Г. Барвінок, Нечуя-Левицького. Манжури. Щоголева то що, колекцію малюнків художника Сластьона до творів Шевченка. З цих малюнків частина й досі неопублікована.

В розпорядженні Інституту є матеріали минулих конкурсів на пам'ятник Шевченкові та матеріали фільму „Тарас Шевченко“.

Не менш цінні колекції має й Київська філія Інституту. Філія розгорнула музейно-освітню працю, реорганізувавши будинок-музей Шевченка. Київський ОВК реставрував старий будинок на Хрещатинському завулку, в якому колись проживав був Шевченко, і цей будинок разом з садибою передав Інститутові. В кількох кімнатах будинку-музею представлено ілюстративний матеріал, що висвітлює життя Шевченкове, соціальне оточення, творчість і т. д. Що правда, представлено тільки копії, бо оригінали філья

побоюється виставляти: будинок дерев'яний, отже небезпечний у пожежному відношенні. В маленькій мансарді відтворено майстерську музей Шевченка являє собою виключної цінності культурно-освітню й наукову установу.

Така, неповно передана тут, праця, проведена Інститутом за порівнююче короткий, як наукову установу, час.

На шлях максимального наближення до марксизму й зміцнення марксистських позицій у літературознавстві, одмежування від старої буржуазно-народницької школи та її архівних, ненаукових способів дослідницької та критичної праці — стала Рада Інституту, ухваливши в своїх резолюціях посилити й поживити процес наближення до марксизму всього свого складу, залучити до праці в Інститутові марксистські наукові сили, суворо підходити до своїх праць, колективно їх проробляти і т. д.

В обстоюванні марксистських позицій у боротьбі з „правою небезпечкою“ в літературознавстві вбачає Інститут Шевченка свої чергові завдання.

Постановою Раднаркому УСРР Інститутові передається помешкання Раднаркому в Харкові. Діставши це помешкання, Інститут утворить там Всеукраїнський літературний музей. Нині Інститут інтенсивно збирає матеріали до цього музею. В музеєві буде зібрано книжки всіх українських письменників, автографи, чернетки творів, листування і т. ін. Інститут збирає матеріали для музею поміж сучасними письменниками. Кожній літературній організації й кільком окремим письменникам буде приділено окремі кімнати. До музею передано буде архіви всіх літературних організацій. Частина архіву спілки „Плуг“ вже передано Інститутові, згодом „Плуг“ передасть і решту.

Арсен

З видавничих новин на наступний рік

Одним з найяскравіших показників нашого культурного зростання є, безперечно, розвиток видавничої справи. З року в рік книжкова продукція зростає і, як характерне явище, слід відзначити, що року 1928-го РСРП вийшов на перше місце поміж народами світу по кількості виданих книжок. Поміж цими книжками чимале місце посідають книжки з красного письменства. За неповними даними,

¹⁾ Про цю колекцію в „Плузі“ № 2, міститься спеціальна стаття С. Пилипенка.

всього лише по чотирьох видавництвах України (ДВУ, Книгоспілка, Український робітник і Рух) загальною кількістю назв, що їх передбачено видати протягом наступного року становить понад тисячу назв, понад 7500 друк. аркушів, загальним тиражем бл. 15000000 прим. Споживачеві книжки, гадаємо, цікаво буде знати, чим поповнить він свої книгозбірні.

Всі видавництва велику увагу приділяють виданню творів класиків. Так ДВУ гадає видати з розпочатих раніше повних видань творів томи творів Шевченка, Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Кропивницького, Старицького, Гребінки, П. Мирного, М. Вовчка, Нечуя-Левицького і ін. Твори Шевченка, крім V тома академічного видання, вийде ще й у популярному виданні, за редакцією Інституту Шевченка. Так само вийдуть і твори М. Коцюбинського. Вибрані твори Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, П. Мирного, О. Левицького, Л. Українки, О. Кобилянської, Васильченка і ін. гадає видати Книгоспілка. З повних збіроч творів Книгоспілка видаватиме Л. Українку (I—XII томи), М. Коцюбинського (I—XII томи), І. Франка (I—V т.). Варт відзначити прекрасний намір ДВУ і Книгоспілки розпочати видання класиків у одному томі. Так наступного року вийдуть твори Лесі Українки, М. Коцюбинського й Т. Шевченка. ДВУ ж видало вже Коцюбинського в 2-томах. Окремі романи, повісті і вибрані твори класиків видасть „Укр. робітник“. „Рух“ продовжуватиме видання творів Г. Хоткевича. Вийдуть VII—IX томи. VII т.—Гірські акварелі, VIII т.—Опришківські оповідання і IX т.—Камінна душа. Другим виданням вийдуть твори І. Франка від I по IV том, куди ввійдуть всі оповідання і одна з повістей Франкових. Так само вийде збірник літературно-критичних статей Франкових за загальною назвою „Організація українського письменства“. Твори Г. Барвінок і Дніпрової Чайки вийдуть повними збірками по два томи кожна. Вийде велике шоститомове видання творів Шевченка. Перші чотири томи—твори Шевченкові, V том—статті про Шевченка і VI том біографія Шевченка, писана О. Кониським. З новинок вийде новий роман О. Кобилянської „Апостол“. Такий, надто неповний, переклад творів класиків, що гадають здійснити в-ва на наступний рік.

Останнім часом дуже посилювся попит на історичний роман і повість. Ідучи, певно, назустріч задоволенню цього попиту, в-ва

внесли до своїх плянів видання цілої низки творів цього жанру. Ще торік в-во „Рух“ розпочало видання серії „Історичні романи й повісті“. Продовженням цієї серії є: „Петрик, гетьман голоти“—М. Горбаня, його ж „Слова і діла государеві“—збірка істор. оповідань; „Сагайдачний“ М. Загірної, „Ганна Ярославна“—Ординцева, його ж „Гадбанк“—істор. повість з часів посольства Б. Хмельницького до Парижу, „Чернігівський полк“ Словінського і ін.

„Бібліотеку історичного роману“ розпочала й „Книгоспілка“. Вона видасть: „Чорна Рада“—Куліша, низку романів Старицького, „Кудеяр“—Костомарова; низку перекладних істор. романів: „Капітанська дочка“—Пушкіна, „Вартоломієвська ніч“—М. Меріме, „Айвенго“—В. Скотта, „Три мушкетера“—Дюма, „Крижаний дім“—Лажечнікова і інші.

Велику увагу приділено перекладам зі світової літератури. ДВУ видасть багато цікавих творів—перекладів. Варт вказати хоч би на: „Історичні драми“ Шекспіра, „Вибрані твори“ Вольтера, „Вибрані поезії“ Беракже, чотири томи вибраних творів Гайне, вибрані драми Г. Ібзена, драми Г. Гауптмана, вибрані твори А. Барбюса, „Утопію“ Т. Мора, „Метаморфози“ Овідія, „Золотий осел“ Апулея, „Людину, що сміється“ В. Гюго, низку драм Шіллера, Меріме, Бомарше, Мольєра, Расіна, продовження видань Е. Золя: „Нана“, „Плодючість“, „Праця“, „Справедливість“; А. Франса, „Острів пінгвінів“ і „На білому камені“; „Антологію новітньої німецької поезії“—укладену М. Йогансеном, „Антологію французької поезії“—укладену М. Терещенком і багато інших. „Книгоспілка“ видаватиме вибрані твори Флобера, О. Вайльда, Стендала, Р. Кіплінга, Вельза, Гіде-Мопасана, Жюль-Верна, Діккенса, Гюго, Хаггарта, Сінклера. З видань „Україн. робітник“ відзначимо: „Тіща горить“—Белла Ілеша, „Лютзіт“ Й. Бехера, „Джиммі Гігінза“—У. Сінклера.

Звертає увагу факт видання низки перекладів з російської мови, факт, що його треба всебічно вітати. „Тиждень“—Ю. Лібедінського (Укр. робітн.), „Бібліотека російських класиків“—Толстой, Тургенев, Чехов, Андреев, Блок, Успенський, Достоевський („Рух“), Пушкін, Лермонтов—вибрані твори;—Чехов, Купрін, Станюкович і ін. („Книгоспілка“), В. Короленко—вибрані твори, чотири томи; М. Салтиков-Штедлін—вибрані твори, чотири томи (ДВУ) і ін.

Творчість інших народів СРСР представлено: „Антологією єврейської поезії“—улож.

П. Тичина, його ж — „Антологія вірменської поезії“, „Стежки-доріжки“ М. Зарецького (з білоруської), Альманах „Молодий Азербайджан“, Альманах узбецьких письменників, укл. Іваном Ле і ін.

Нарешті з видань сучасного революційного письменства наступний рік обіцяє багато цікавого. У виданні ДВУ вийде ціла низка нових романів і повістей Микитенка, Панча, А. Головка („Три сини“), Епіка, Досвітнього, Чаплі, Бузька, Штангяса, Кириленка, Гжицького, С. Божка („Сполохи“) Товстоноса (Талія) Г. Орлівни, П. Нечая, П. Лісового („Слобожани“) Пилипенка, В. Підмогильного, Ю. Будяка, Антоценка-Давидовича, Г. Шкурупія, Гр. Яковенка, А. Гака, М. Ірчана, В. Юреанського і багатьох інших.

ДВУ продовжує видання „Творів“ М. Хвилювального — вийдуть I і II томи (2-е видання) і том III, та О. Вишні — вийде т. V і перші чотири — другим виданням. З поміж видань „Книгоспілки“ варт відзначити: „Шевченко“ — повість Айзенштока, „Записки Юрія Діброви“ — роман-хроніка П. Лісового, „Голандія“ — повість з життя с. г. комуни Д. Бузька, „Село бурує“ — Антоценка-Давидовича; „Золота яма“ — повість П. Хуторського, „Подорожі“ М. Йогансена і ін. Вибрані твори Ю. Смолича — 4 томи; В. Підмогильного — 4 томи, С. Досвітнього — 3 томи, О. Слісаренка — 6 томів.

„Рух“ видасть „Колгоспи“ — повість, що є продовженням відомої повісті „Трактори“ — П. Хуторського; „За землю“ — істор. роман П. Лісового. Низка творів сучасних авторів вийде у серії „Дешева б-ка укр. письменства“, Українського робітника“.

Багато цікавого маємо й з поезій, що мають вийти. Продовжуватиметься видання поезій В. Сосюри (т. III), М. Семенка (т. т. II і III), В. Поліщука, П. Тичини — „Сковорода“, збірки нових поезій І. Кулика („Совієвка“) М. Бажана, П. Усенка, А. Панова, Н. Забіли, О. Влизка і ін. „Книгоспілка“ видає поезії Терещенка, В. Мисика, П. Коломійця й М. Бажана.

ДВУ видасть повний збірник поезій білоруського поета-академіка Янкi Купали в перекладі Павла Тичини.

Задумання все ширших мас до знайомства з красним письменством і потреба марксистської оцінки літературного надбання минулого викликає потребу видання так масової, як і спеціальної критичної літератури. У виданні „Українського Робітника“ виходить

ціла критична бібліотека — розвідки про окремих письменників так колишніх, як і сучасних. Такі розвідки видані будуть не лише про письменників українських, але й російських і чужоземних. Останнє не можна не визнати дуже вчасним, беручи на увагу просторий план видання перекладної белетристики. Варт відзначити також намір цього в-ва видати критичні нариси про окремі письменницькі організації: „ВУСПП“, „Плуг“, „Футуристи“, „Західня Україна“, „Письменники-попутники“.

ДВУ гадає видати критичні нариси: Сухіно-Хоменка, В. Коряка, Овчарова, Демчука, Десянка, А. Річицького, Я. Савченка, Б. Коваленка, Ю. Савченка, С. Щупака. Кілька праць, присвячених спеціальним питанням „Конструкція драматургічного твору“ — К. Буревія, „Сучасний український роман“ — Ф. Якубовського, „Український символізм“ — Я. Савченка, „Кирило-Методіївці“ — М. Яковського, „Леся Українка“ — Б. Якубовського, „Поетика непоетичного“ — О. Полторацького, „Марксизм та літературознавство“ — Юринця то що.

В „Бібліотеці українознавства“ в-ва „Рух“ виходять: „Збірник літ. істор. статей“ М. Грушевського; „Літературна творчість І. Франка“ Христюка; „Театр і драма“ М. Вороного.

„Рух“ видаватиме цілу низку мемуарів. Вийдуть мемуари Старицької-Черняхівської, Д. Яворницького, О. Пчілки, художників Самокиші й Сластьона, арт. Саксаганського і ін. Це ж видавництво готує до друку цікаву серію „Українське малярство“. Кожен випуск міститиме 16—20 репродукцій художника й критичну статтю про нього. Видання виходить за загальною редакцією проф. Таранушенка. ДВУ видає аналогічні серії „Українські графіки“ та „Біографії композиторів“.

Наприкінці зазначимо ще цікавий почин Книгоспілки — видання „Бібліотеки західнослав'янської літератури“. Видання виходитиме за редакцією Іванушкіна й міститиме твори-переклади з болгарської (Н. Вазов, Петко Тодіров і ін.), сербської (П. Лазаревич, епічні твори сербського народу), чеської (Святополк-чех, Ірасек, Гашек, Зейлер), польської (Ю. Словацький, К. Тетмайер, Конопницка, Міцкевич, Б. Ясенський, Фруг). Видання це дасть змогу широким читацьким колам ознайомитись з культурними надбаннями сусідніх з Україною народів.

Столичні театри в наступному сезоні

Минуло літо з його випадковими й часто-густо халтурними гастрольними ансамблями великих і малих театрів, а то й просто окремих „відомих“ і заслужених діячів театру. Часто ці гастролі справляють гнітюче враження, не лишаючи по собі (та й добре!), в культурному й театральному житті Харкова, найменшого сліду. Вони наче спеціально призначені для того, щоб було де

глядача, виконає свої завдання й високо нестиме прапор великого культурного чинника”.

Тепер коротко про перспективи наступного сезону головніших харківських театрів.

Державний драм. театр „Березіль“ закінчив в кінці квітня сезон у Харкові й протягом 2½ місяців з великим успіхом гастролював у Києві й Одесі. Після відпустки театр розпочав підготовчу роботу до наступного сезону.

„Березіль“ посідає певне місце — він театр експериментально-виробничий. І це вимагає від нього

з одного боку невеликої кількості, але високохудожніх, ново й оригінально зроблених постановок, а з другого (виробничого) — великого репертуару.

І треба сказати, що сила й цінність Березоля в експериментальній роботі, в отій оригінальній трактовці так цілої п'єси, як і окремих ролей.

В цьому році театр передбачає зробити п'ять нових постановок: Заповіт пана Ралка — Цимбала, Диктатура — Микитенка, Закут — Куліша, Патетична соната — Куліша, Чотири Чемберлени — ревію. Із старих постановок від-

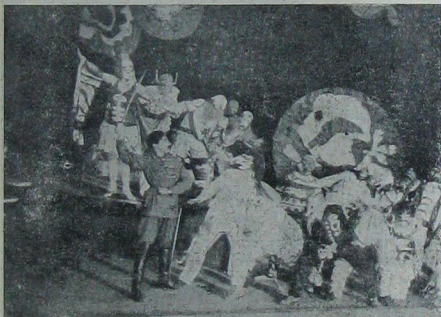
новлюється цього року: Народний Малахій — Куліша (в останній переробці автора) Мина Мазайло — Куліша, Змова Фієска — Шіллера, Сава Чалий — Карпенка-Карого, Гайдамаки — за Шевченком інсценізація Л. Курбаса, Алльо на хвилі — ревію.

Крім виробничої роботи театр провадить також велику роботу педагогічну. При театрі організована студія, яка має на меті виховати актора для драматичних театрів і кіно, а також керівників драм, гуртків. Таким чином в недовгій часі Березиль, крім поповнення свого складу, дасть і іншим українським театрам кваліфікованих акторів.

Ще одна велика галузь роботи театру — виїзні концерти — вистави на виробничих з метою популяризації театру. Таких виїздів намічено цього року зробити сімдесят.

Художній склад театру лишився майже той самий, за винятком кількох акторів, що пішли

Харківський Червонозаводський театр

„Марко в Пеклі“, постановка Василька. Художник Косарев

влітку „по старому доброму обычаю“ „згадати час“.

Та не про них мова.

Незабаром має відкритись сезон в постійних харківських театрах: „Березолі“, Опері, Червонозаводському й інших...

Не для „чаювання часу“ існують ці театри.

Почесніші завдання стоять перед ними. Ці завдання художній керівник Червонозаводського театру заслужений артист республіки Василько визначив так: „Ми хочемо брати участь в загальному радянському будівництві шляхом організації театральними засобами свідомості, почуттів і волі наших глядачів в бік тих завдань, що стоять перед державою. Розкрити явища, образи, і проблеми нашої дійсності з класової точки зору й цим допомогти нашому глядачеві розібратися в тому, що діється довкола нього“. І ми певні, що театр, при активній допомозі

до організованої цього року, української музичної комедії. „Березінь“ гадає запросити відомого актора Бучму, яко актора й режисера.

Після капітального ремонту театр передбає не пізніше 1 листопаду відкрити сезон.

Державний Червонозаводський театр в наступному році продовжує роботу по будуванию великого українського масового театру в робітничому районі. Мета його — поглиблення й поширення серед робітничих мас українського революційного мистецтва та втягнення робітника до безпосередньої участі й керівництва українським культурним процесом. Відповідно до цього театр розробляє й репертуар. Цього року відновлюючи всі старі постановки, крім „Княжни Вікторії“ й „Квадратури кола“, театр поставить 7 таких нових п'єс:

Диктатура — Микитенка, Шахта Марія — Дніпровського, Коммольці — Первомайського, Кам'яний острів — Корнійчука, Місто вітрів — сучасного російського драматурга Кіршона, Болото — сучасного французького драматурга Паньола й одну з комедій Шекспіра.

Крім основного свого завдання — організації свідомості глядачів у бік тих завдань, що стоять перед державою, театр не відмовляється давати робітникові й його родині культурний спочинок.

Свою мистецьку платформу театр визнає як конструктивний реалізм. „Ми вважаємо мистецтво за один з методів будування життя — сказав худ. керівник театру засаудж. арт. республіки Василько. — Ми переконані, що сучасному матеріалістичному світоглядові в царині мистецтва найбільш відповідає конструктивний реалізм.

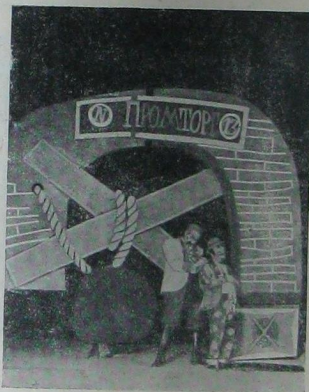
Ми його мислимо, як вживання в мистецтві принципів матеріалістичної діалектики. Конструктивний реалізм це не пасивний „отображательский“ реалізм минулої епохи, а реалізм будуючий, що виявляє життя в рухові, в його діалектичному розвитку. Звідси ми в своїй роботі схильні до виображення дійсности широкими мистецькими узагальненнями, факти беремо не самі по собі, а в їх соціальній залежності, вибираємо з життя типові, найбільш соціальнo-значучі явища“.

Крім виробничої праці театр провадитиме велику роботу по вихованню молодого режисури (реж. лабораторія), а також свого акторського складу.

Притягнення робітничого глядача до активної участі в житті театру є, як ми вже

зазначили вище, одним із завдань театру. Для цього театр робить виступи на підприємствах, розробивши спеціальний для цих виступів репертуар (уривки з постановок, скетчі і т. д.), читки п'єс на виробництвах, обговорення їх, диспути з приводу окремих постановок, вечори змички і т. д. Крім того в фойє передбачено організувати постійну театральну виставку.

Харківський Червонозаводський театр

„За двома зайцями“. Постановка Василька.
Художник Косарев

В художній раді театру постійно працюють представники від великих харківських заводів: Дез'у, Паровозобудівельного і інших.

Відкриття сезону передбачається в другій половині жовтня. Затримка вийшла з-за, і досі ще непочатого, ремонту.

В той час, як драматичні театри вже до деякої міри забезпечені репертуаром, у всякім разі мають в своєму розпорядженні з десяток нових досить гарних п'єс, становище опери незрівняно гірше. Нових опер нема, як що не рахувати кількох, поки що не досить вдалих, спроб. Доводиться, отже, користуватися з старого репертуару з королями й іншим мотлохом, який театри драматичні давно вже закинули на смітник. З у к р а ї н с ь к о ю оперою до цього часу було зовсім погано. Довелось „українізувати“. „Князя Ігоря“,

поставили „Тараса Бульбу“, але... справи це не рятує...

З другого боку в самому оперовому жанрі панували застій і рутини. Не було в опері дії, були — музика й співи і часто оперні вистави нагадували костюмерований концерт.

Цього року столична опера робить рішучий крок. На головного режисера запрошено видатного представника лівого фронту мистецтва — Форегера, який програмою

репертуарне небо має ніби ще більше роз'яснитись. Форегер і Мас написали лібрето до балету „Дипрельстан“, музику до нього пише композитор Рудницький, композитор Вериківський написав музику до нового балету, а композитор Лятошинський написав на тему Франкового „Захара Беркута“ нову оперу, яка відкриває зовсім нові шляхи в оперовій музиці. Як що до цього додати ще назвичайно бадьорий настрій робітників театру, то доля української опери не так

вже сильно непокоїть нас. Художнє керівництво театру не задоволено з сучасного стану опери (але мусить тимчасово терпіти його), весь час шукає нових шляхів і от для такої експериментальної роботи при столичній опері заснована експериментальна майстерня, де з молоді готують співаків і танцівців для нової української опери.

Експериментальна робота цієї майстерні не ховатиметься в чотирьох стінах театру, а навпаки перевірятиметься й корегуватиметься в робітничих клубах, перед робітничим глядачем. Художні керівники сподіваються, що ця майстерня стане таким же великим чинником в утворенні нової української опери,

Харківський Червонозаводський театр

„Леон Кутюр'є“, постановка Василька. Сцена у Семенуку

роботи своєї ставить — домагатися сучасного по формі й змісту оперового театру. Напевно вже тепер ми не почуємо костюмерованих концертів!

Безнадійно похмуро репертуарне небо ніби теж починає роз'яснюватись. До „Червоного маку“ минулого сезону приєднається ще один сучасний балет (не Прекрасний Йосип!) — „Футболіст“ — музика Оранського, постановка Форегера, оформлення А. Петрицького; в другому циклі піде нова цілком сучасна опера „Машиніст Гонкіс“. З прем'єр першого циклу слід візначити нову оперу зах.-українського композитора Вахнянина — „Купало“, яка вперше буде виконана на радянській українській сцені, бо ж у „демократичній“ Польщі для кількомілійонного українського населення нема української опери.

Отже в I циклі матимемо такі чотири прем'єри: Князь Ігорь — Бородіна, Купало — Вахнянина, Борис Годунов — МусогоРСького й балет Футболіст — Оранського. А надалі

як для драм. театрів був колись „Молодий театр“.

Брак помешкання не дозволяє відкрити спеціальної балетної студії для виховання свого молодняка, а це дуже важно, бо відсутність такої студії відбирає перспективи щодо утворення справжнього українського балету.

Взагалі помешкань в опері обмаль. Навіть декорації роблять на площі перед театром і це в той час, коли є кілька постанов (агітпропа, міської ради й інш.) про передачу опері частини помешкання клубу пролетстуда.

Опера не стоїть осторонь і від громадської роботи театрів: в минулому сезоні відбулося — 15 концертів-виступів на підприємствах. Цього року передбачено до 50 культпоходів робітників, крім того спеціально для комсомолу буде 4 вистави що - місяця.

Шо опера не є мертва форма театрального мистецтва, свідчить вже великий попит на абонементні талонні книжки, яких на кінець

вересня продано більше як на 80 тисяч крб.

Цього року відкривається українська музична комедія. Столиця повноуюється ще одним українським театром.

Побажаємо їм успіху в роботі!

В. Л.

Виступи письменників по радгоспах

Бажаючи зазнайомити робітництво з письменниками Окрправління спілки СГЛР відредило групу полтавських письменників до радгоспів Карлівського району на Полтавщині. Вийхали письменники Ю. Жилко, П. Капельгородський, О. Ковінька та Н. Розін. Одвідали вони два радгоспи — Тагамлицький та Шевченківський, улаштували в обох літвиступи, приблизно за однаковим програмом. Обговорення матеріалу виступів розгорнулося в обговорення робітництвом справи культурного обслуговування робітництва взагалі.

Звертаючись до самих письменників, робітники закликали частіше приїздити, тісніше зв'язатися з наймитством. „Приїдьте та поживіть з нами довше. Тоді знатимете про що й як писати“. Вказували й на потребу підтримувати свою письменницьку зміну, що йде з наймитських лав, з робелькорів.

Виступи з обговоренням затягувалися, часом, на три-чотири години, дарма, що аудиторія збиралася після цілоденної праці. Особливо до вподоби припали гуморески Капельгородського та Ковіньки. Після виступів початківці-наймити зверталися за порадами зі своїми поетичними спробами.

Ю. Рій

У „Плузі“

Останні збори Ц. К. та Харківської групи „Плугу“ обрали комісію для підготовки з'їзду „Плугу“. З'їзд відбудеться в останніх числах грудня ц. р. або в перших січня 1930 р. за таким програмом: „Творчість „Плугу“, доповідь ЦК КП(б)У, доповідь Наркомзема „Соціалістична реконструкція сільського господарства“, доповідь „Завдання сучасної критики“, Звіт ЦК „Плугу“, звіт редколегії журналу „Плуг“, затвердження нового статуту платформи „Плугу“ й вибори керівних органів.

Тема „Творчість „Плугу““ розбивається на такі доповіді: „Художня проза і поезія“ (т.т. Ю. Савченко, В. Мисик, І. Капустянский),

„Драматургія“ (т.т. Грудина й Михайлець), „Художній нрис“ (А Панів), „Дитяча книжка“ (Ю. Будяк).

На з'їзді буде влаштовано виставку, за розділами: Історія „Плугу“, „Творчість плужан“, тематика плужан, В во „Плужанин“.

На з'їзд гадається запросити представників — гостей від с.-г. комун та радгоспів, представників інших літорганізацій, а також представників селянських письменників інших республік.

Заслухавши інформацію свого представника про подорож до Вінниці на відкриття пам'ятника М. Коцюбинському, збори ухвалили закликати письменників-плужан взяти посилену участь у збиранні коштів до фонду ім. Коцюбинського. Кошти ці складатимуться так з особистих пожертв письменників, відраховань з авторського гоорару тощо, як і з тих грошей, що їх зберуть письменники поміж громадянством. Ухвалено з цією метою відкрити в „Плузі“ постійний розділ, де міститимуться справоздання про надходження коштів.

На другого відповідального секретаря організації обратно т. В. Штанген, його ж кооптовано до складу редколегії журналу „Плуг“.

З КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ЗАХОДУ

Смерть сатирика

25 червня б. р. помер французький сатирик-новеліст Куртелін, що за останні 25 років майже зовсім був замовк, давши в свій час дуже велику кількість новел, комедій, сатир, нарисів, оповідань. Куртелін лише 1926 р. дістав спеціальну нагороду Французької Академії, а потім був обраний членом „Академії Гонкуров“. Помер Куртелін на 71 році життя, не перенісши оперування ноги (з давніх літ він був калікою на одну ногу).

Був це письменник, що його всі читали, хоч оцінку його творчості дати змогли лише фахівці і то на кінець життя. Служив у війську 5 років, потім уряовцем, бо з літературної праці прожити не міг. Ця праця й воєнщина дала Куртеліну безліч цікавих сюжетів, які він вміло використовував оздоблюючи свої твори гострою, іакою сатирою та анекдотами. Окремі його новели часом є звичайні анекдоти. але письменник уміє подати, дати типа, загострити оцінку й обри-

совку дієвих осіб і робить свої твори цікавими, мимо яких не можна спокійно пройти. Його повість „Панове шпаргалники“ (р. 1893) являє сатиру на французьку бюрократію, задерев'янілу в традиційному шаблоні. П'єси Куртелін писав переважно одноактівки, це все сатири, що з них декі і досі не зійшли зі сцени. Ось найвідоміші: „Поважний клієнт“, „Дзбанок“, „Мир у хаті“, „Жандар не знає милосердя“, „Великі клопоти“, „Комісар — це добряка“, „Право на різдвяний подарунок“. Із збірок новел найцікавіші: „Магдаліна“, „Ах, молодість“, „Паризькі тіні“.

В творах Куртелін ставиться до життя просто, іноді надто цинічно, тому декому його твори здаються грубими, несмачними.

Він умів писати анекдоти і писав їх так, ніби призначав не для такої поважної справи, як література. Це був простий, безпретензійний сатирик, влучний, живий, повний гумору, дотепу, уміння бачити і це передавати на папері.

В ч. 4 Львівського журналу „Нові Шляхи“ подано переклад одної його новели „Каналія“ що є дуже характерне для всієї творчості Куртеліна.

Не завадило б і нашим журналам подати дещо з його творів, щоб більше ознайомити наших читачів з цим цікавим і оригінальним письменником — сатириком.

Нові Шляхи

За такою назвою вже кілька місяців виходить у Львові великий літературно-науковий, мистецький і громадський місячник, під загальною редакцією сучасного галицького письменника Антона Крушельницького (автор повістей „Рубають ліс“, „Як промовить земля“, „Як пригорне земля“, зб. „Пролетарі“, „Світла і тіні“ та інш.). Свої позиції редакція так визначає: „Нові Шляхи“ в основу свого всебічного світогляду приймають всеукраїнську національну платформу і під тим прапором гуртуватимуть для об'єднаної культурної праці українських письменників без огляду на кордони“.

Журнал товстий, цікавий, типа нашого „Червоного Шляху“ (і, звичайно, куди солідніший зовнішнім виглядом, а особливо змістом і авторами за колись славетний, а нині „фашистську помийницю“ доктора Д. Донцова — „Літературно Науковий Вістник“).

Вже маємо 4 числа цього журналу. Постійну участь там беруть С. Черкасенко, Ан. Павлюк, Гренджа-Донський. П. Ковжун (відомий графік сучасний, якого роботи заставки і обкладинка журналу). Іл. Свенціцький, Ів. Куршельницький, К. Гриневичева (роман якої „Шоломи на сонці“, вийшов з друку накладом Харківського Видавництва „Рух“), О. Турянський та інші.

Не входячи тут в детальний розгляд так художнього матеріалу, як і статті та хроніки й критики, що певно буде зроблено згодом, відзначимо лише вдале редагування й вилій підбір матеріалу, цікаво складену й добре систематизовану хроніку мистецького життя Радянської Країни і літературну хроніку та огляди Франції, Німеччини, Польщі, Америки, Англії, Італії і т. п. З цього погляду журнал заціпає широко, уміє використовувати різну пресу, замітки подає цікаво й в добром освітленні.

Дуже багато уваги приділено економічному й мистецькому життю УСРР. Кожне число вміщає чи то передруки з радянських журналів і видань, чи добре зреферовані статті, а то й спеціально написані огляди певної галузі життя й будівництва.

Журнал заслуговує на увагу й лишається побажати, щоб він в тяжких умовах польсько-панської фашиської цензури та в тяжких економічних умовах існував і надалі, гуртуючи навколо себе нові й кращі старі мистецькі сили, передові своїми поглядами й літературними прийомами.

Участь значної кількості письменників з ім'ям, твори яких виходять у нас (Павлюк, Гренджа-Донський, К. Гриневичева, С. Черкасенко та інш.) вже свідчить і про певну установку журналу й про його важливу роль для Західної України.

Поява „Нових Шляхів“ — це знаменна подія для Галичини. Мих. Марусик

З М І С Т № 8—9

	Стор.
С. Пилипенко. Вулькан — байка	3
С. Божко. Шахтинці першої революції. Уривки з роману „Сполохи“.	6
О. Ведміцький. Рондо — поезія	25
М. Ковальчук. Осіння лірика — поезія	26
Я. Ковальчук. Із записок добродія Мороза — оповідання	27
А. Гак. А-фанів син	49
Броневський. Поезія	59
В. Шопинський. Молотьба — вповідання	60
І. Гупало. * * — поезія	77
В. Гжицький. Могікани — оповідання	78
Аркадій Казка. У Коцюбинського в Вінниці — стаття	84
П. Петренко. В. м. Фріче — стаття	90
Бібліографія: Мих. Биковець. В. Худяк „Паровоз гуде“; Гр. Мих. В. Минко „Герої буднів“; Мих. Марусик. В. Різниченко „На Дніпрельстан“	95
Хроніка: Заклади пам'ятника М. Коцюбинському у Вінниці; Написи на надгробкові могили М. Коцюбинського; Інститут Т. Шевченка; З видавничих новин на наступний рік; Столичні театри в наступному сезоні; Виступи письменників по радгоспах; У „Плузі“; З культурно-мистецького життя Заходу.	98

ВІД РЕДАКЦІЇ ТА ВИДАВНИЦТВА

Рукописи, що надсилаються до редакції, мають бути передруковані на машинці або чисто й виразно переписані на однім боці паперу.

Неухвалені до друку рукописи редакція авторам не повертає. Доплатних листів редакція не викупляє.

Річним передплатникам, що передплатили „Плуг“ з додатками, розсилається № 38 серії „Весела книжка“ **Я. Гашек** — „Історія господи бога“ (додаток до № 7). До цього числа розсилаються додатки з цієї ж серії: № 39 — **М. Годованець** — „Парася на парастасі“ і № 40 — **Юрій Вухналь** — „Щирий українець“. Крім того, всім річним передплатникам розсилається з цим числом портрет **Т. Шевченка**.

Про неодержання журналу й додатків прохання негайно сповіщати контору журналу.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО ПИСЬМЕННИКІВ
„ПЛУЖАНИН“

НОВІ ВИДАННЯ

- А. Головка*—Зелені серцем. Повість з життя молоді. 80 стор. Ціна 50 коп.
- С. Добровольський*—Залізний кінь. Повість з сучасного кубанського життя. Уривки з повісті „Залізний кінь“, друкувалися в журналі „Плуг“ № 3, 4 і 5. Нині повість вийшла в повному вигляді. 172 стор. Ціна 1 крб.
- П. Темченко*—Дурисвіти. Збірка оповідань. 96 стор. Ціна 50 коп.
- А. Головка*—Пасинки степу. Повість. 2-ге видання. 96 стор. Ціна 50 коп.
- В. Штангей*—Образ. Збірка оповідань. 192 стор. Ціна 1 крб.
- М. Дукин*—Матіола. Збірка оповідань з життя сільського вчителства. 80 стор. Ціна 40 коп.
- Ю. Будяк*—До великої брами. Дві повісті: „Марина Копачівна“ та „До великої брами“. 116 стор. Ціна 60 коп.
- М. Ірчан*—Біла малпа. Збірка новел з американського життя. 128 стор. Ціна 75 коп. (2-е видання).
- С. Бен*—Солодкий світ. Збірка поезій. 64 стор. Ціна 60 коп.
- В. Поліщук*—Електричні заграви. Найновіші поезії. Ціна 75 коп.

ГУМОРИСТИЧНА СЕРІЯ „ВЕСЕЛА КНИЖКА“

- Анатоль Гак*—Цукерова коза. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.
- Майк Йогансен*—Луб'яне решето. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.
- С. Чмельов*—Пальцем у небо. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.
- П. Нечай*—Крисогон. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.
- Анатоль Гак*—Моя дефектологія. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.
- Ю. Вухналь*—Радість поета Козолупенка. Гуморески. 32 стор. Ціна 15 коп.

ДРУКУЮТЬСЯ

- А. Головка*—Червоний роман.

Книжки продаються в усіх книжкових крамницях та кіосках контрагентства Друку

ГУРТОВІ ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА АДРЕСУ:

Харків, вул. К. Лібкнехта, 31 Видавництво „ПЛУЖАНИН“.